

Л. В. Прокопчук, Ю. Б. Лебедь

ПРАКТИКУМ З РИТОРИКИ

навчальний посібник

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Л. В. Прокопчук, Ю. Б. Лебедь

ПРАКТИКУМ З РИТОРИКИ

навчальний посібник

Вінниця
ТВОРИ
2023

УДК 808.5 (075.8)

DOI: <https://doi.org/10.31652/978-617-552-715-3-1-200>

П 80

Рекомендувала до друку

Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 8 від 15 березня 2023 р.)

Рецензенти:

С. А. Січкара, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ю. О. Цигвінцева, доктор філософії, молодший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.

Прокопчук Л. В., Лебедь Ю. Б.

П 80 Практикум з риторики : навч. посіб. Вінниця : ТВОРИ, 2023.
200 с.

ISBN 978-617-552-715-3

Навчальний посібник побудований відповідно до сучасних концепцій викладання навчальних дисциплін у вищій школі. Він входить до науково-методичного комплексу дисципліни «Риторика». У ньому подано плани підготовки до практичних занять, запитання й завдання для самоконтролю та взаємоконтролю, різні за складністю тести, перелік запитань і завдань для самостійної роботи, а також довідкові матеріали до кожної з тем, що, на думку авторів, допоможе студентам успішно осягнути курс риторики, а також виробити практичні вміння й навички.

Для студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто бажає опанувати мистецтво красномовства.

УДК 808.5 (075.8)

© Прокопчук Л.В., Лебедь Ю. Б., 2023

ISBN 978-617-552-715-3

© ТОВ «ТВОРИ», 2023

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	4
<i>Тема 1. Риторика як наука і мистецтво</i>	6
<i>Тема 2. Історичні витоки та розвиток світової риторики</i>	19
<i>Тема 3. Історичні витоки та розвиток вітчизняної риторики</i>	43
<i>Тема 4. Види і жанри публічних виступів</i>	62
<i>Тема 5. Підготовка промови</i>	78
<i>Тема 6. Структура публічного виступу</i>	96
<i>Тема 7. Культура ораторського мовлення</i>	108
<i>Тема 8. Зовнішня культура оратора</i>	124
<i>Тема 9. Мистецтво суперечки</i>	143
<i>Словник риторичних термінів</i>	167
<i>Література</i>	180
<i>Додаток 1. Алгоритм аналізу публічної промови</i>	182
<i>Додаток 2. Зразки завдань для рубіжного й підсумкового контролю</i>	183
<i>Додаток 3. Критерії оцінювання рівня знань і вмінь студентів з «Риторики»</i>	195
<i>Додаток 4. Питання до заліку</i>	199

ВСТУП

Сучасний спеціаліст, незалежно від фаху, має відзначатися не лише високим рівнем теоретичної підготовки, але й сформованими практичними вміннями й навичками, зокрема вмінням легко й швидко орієнтуватися в різних ситуаціях професійного спілкування: визначати комунікативне завдання відповідно до ситуації спілкування, добирати найбільш оптимальні мовні засоби для досягнення комунікативної мети.

Реалізації завдань, спрямованих на формування в здобувачів освіти риторичної компетентності як важливого складника їхньої професійної майстерності покликаний курс «Риторика».

Мета навчальної дисципліни – дати знання з основ класичної і сучасної риторики як науки про мисленнєво-мовленнєву діяльність, спрямовану на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації; виробити в здобувачів освіти вміння й навички аналізувати й продукувати тексти різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування в процесі їхньої майбутньої професійної діяльності.

Завдання навчальної дисципліни:

- подати нові теоретичні відомості з риторики;
- ознайомити здобувачів освіти з історією виникнення й розвитку риторики;
- з'ясувати логічні, психолого-педагогічні та естетичні основи риторики, її види та особливості використання в професійній діяльності;
- удокладнити знання про риторичний аналіз текстів різних типів (членувати текст, визначати його тему, тези, докази, мовні засоби);
- удосконалити навички будувати промову, обирати тактику й аргументацію з урахуванням законів композиції, моделювати спілкування залежно від ситуації;
- виробити критичне ставлення до свого мовлення і суспільної мовленнєвої практики.

Після вивчення навчальної дисципліни «Риторика» здобувач освіти *має знати*:

- основні теоретичні положення «Риторики»;
- історію виникнення й розвитку світової та вітчизняної риторики;
- основні розділи класичної риторики, їхні складники;
- основні роди, види й жанри красномовства;
- структуру й мовні ознаки всіх видів красномовства;

здобувач освіти *має вміти*:

- вільно оперувати термінологічним апаратом риторики;
- вести розгорнутий монолог з фахової проблематики;
- виконувати риторичний аналіз текстів різних типів промов;
- членувати текст, точно визначити тему, тези, докази, мовні засоби (тропи і фігури);
- укладати тексти різних типів промов з певної теми і для різних ситуацій;
- моделювати спілкування з різною аудиторією;
- володіти полемічним мистецтвом, етичною культурою конструктивного діалогу та полілогу;
- критично оцінювати власне мовлення й суспільну мовленнєву практику.

Сподіваємось, що практичні завдання цього посібника оптимізують процес підготовки здобувачів вищої освіти до занять, забезпечать закріплення засвоєних знань і допоможуть їм виробити риторичні навички.

Тема 1

РИТОРИКА ЯК НАУКА І МИСТЕЦТВО

Спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. Воно було споконвіку в Бога. Усе через нього сталося, і без Нього ніщо не сталося, що сталося...

Євангеліє від Іоанна

Опорні поняття: риторика, закони риторики (концептуальний закон, закон моделювання аудиторії, стратегічний закон, тактичний закон, мовленнєвий закон, закон ефективної комунікації, системно-аналітичний закон), логос, етос, пафос, топос, інфомедійна грамотність.

Радимо прочитати

1. Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001. С. 5–9. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Мацько Л. І. Риторика. Київ : Вища шк., 2003. С. 6–21. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/38856/mod_resource/content/2/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf
3. Мацько Л. Риторика: предмет, основні поняття, розділи // *Дивослово*. 2001. № 12. С. 28–31.
4. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс: навчальний посібник. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1961_32796724.pdf
5. Сагач Г. М. Риторика: Київ : ВД «ІнЮре», 2000. С. 11–22. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf
6. VERIFIED. Онлайн-курс із медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>

Інтелектуальна розминка

1. Що таке риторика? Сформулюйте визначення риторики як лінгвістичної науки.
2. Риторика – це наука чи мистецтво? Обґрунтуйте свою думку.
3. Чим зумовлене зростання інтересу до вивчення риторики?

4. У чому полягає своєрідність риторики як науки?
5. Чому риторику називають універсальною наукою?
6. Розкрийте зміст поняття «інформаційно-цифрова компетентність».
7. Спростуйте або підтвердьте таке твердження: *Інформаційно-цифрова компетентність – важливий складник риторичної культури фахівця.*
8. Чи правильним є твердження *Риторика – це інтегральна дисципліна?* Чому?
9. Назвіть і схарактеризуйте основні поняття риторики.
10. Що таке концептуальний закон?
11. Що передбачає закон моделювання аудиторії?
12. Які вміння формує й розвиває стратегічний закон?
13. У чому сутність тактичного закону?
14. Знання якого закону допоможе ораторові зберегти контакт з аудиторією? Аргументуйте відповідь.
15. Чи потрібно аналізувати виступ після його виголошення? Чому?

Практичний тренажер

Завдання 1. *Гра «Познайоммося».* Розкажіть про себе за такою схемою:

- Мене звать...
- Моє хобі...
- Поки що найбільшим моїм досягненням є...
- Друзі кажуть, що я...
- Найкраще я вмію...
- Моя найбільша мрія...
- Моє життєве кредо...

Рефлексія: Як я оцінюю свою презентацію? Що сподобалося в ній? Які слабкі місця виявилися під час розповіді? Що відчувала під час вправи? Чому вдалося (не вдалося) впоратися із хвилюванням?

Завдання 2. Гра «Самопрезентація». Продумайте розповідь, яка б починалася «Якби я був (була) рослиною, то це був би (була б)...» (поясніть, чому саме цю рослину (квітку, дерево, кущ тощо) вибрали).

Завдання 3. Гра «Подай себе». Продумайте розповідь, яка б починалася «Якби я був (була) твариною, то це був би (була б)...».

Завдання 4. Напишіть есе на тему: «Успіх оратора найбільшою мірою залежить від уміння встановлювати контакт з аудиторією».

Завдання 5. Доберіть прислів'я, крилаті вислови (не менше як 5) про силу слова та прокоментуйте їх.

Завдання 6. Підготуйте виступ на тему «Риторика – найкращий компас на шляху до успіху» (тривалість – не менше як 3 хв.).

Завдання 7. Прокоментуйте подані міркування про труднощі, які перешкоджають ораторові підтримувати постійний зв'язок з аудиторією, що, зі свого боку, призводить до збою в спілкуванні:

- я не вмю говорити;
- в інших буде краще;
- я непоказний, не такий уже й розумний;
- ці люди такі, що не знаєш, чого від них чекати;
- а де впевненість, що мене будуть слухати;
- після виступу мене можуть засміяти;
- у мене невеликий запас слів, до того ж, з грамотністю проблеми;
- якби мені гучніший голос та побільше оригінальних ідей, от тоді б...
- я не знаю, як почати розмову;
- ніби ж знаю, про що говорити, але...

Продовжте цей список власними міркуваннями. Запропонуйте варіанти запобігання таким проблемам, апелюючи до власного досвіду.

Завдання 8. Гра «Мріймо»: напишіть, які результати Ви очікуєте після вивчення «Риторики».

Завдання 9. Гра «Промені асоціацій»: запишіть усі асоціації, які пов'язані зі словами «риторика», «красномовство», «оратор». Прокоментуйте їх.

Ми живемо в добу інформаційного надлишку і багато з тих новин, які ми дивимося, слухаємо й читаємо, є хибними, брехливими або навіть небезпечними. Проте ви і я можемо підпорядкувати медіа і змусити їх служити нам – усім нам, якщо станемо активними медіаспоживачами й користувачами.

Завдання 10. Гра «Відкритий мікрофон». Прокоментуйте слова Дена Гілмора, американського журналіста, автора книги «Media XXI століття є територією можливостей і небезпек».

Хто хоче прочитати книгу, може скористатися покликанням

https://interlink.academy/wp/wp-content/uploads/2017/12/Mediactive_Dan-Gillmor_Ukrainian.pdf

Завдання 11. Гра «Мозковий штурм»: назвіть плюси і мінуси сучасних медіа.

Завдання 12. Прокоментуйте подані настанови й відкоректуйте їх з урахуванням сучасних вимог.

- Коли йдеш в аудиторію, одягнутися треба просто й пристойно. В одязі не має бути нічого вишуканого й крикливого: психологічний вплив на слухачів починається з моменту мовлення – з появи перед аудиторією.

- Говорити треба голосно, ясно, чітко, немонотонно, по можливості виразно й просто. У тоні повинна вчуватися впевненість, переконаність, сила. Не повинно бути очевидно повчального тону, непотрібного для дорослих, нудного – для молоді.

- Мовлення не повинно вестися «одним махом»: воно має бути живим словом. Тон мовлення треба змінювати – підвищувати й знижувати залежно від змісту й значення конкретної фрази. Як і де це зробити має підказати відчуття мовця, вдумливе ставлення до тексту (свого або чужого). Не можна забувати про паузи між окремими частинами усного мовлення (вони – як абзац у писемному мовленні).

- Мовлення ефективно оживлюють жести, але користуватися ними потрібно обережно: жести мають відповідати змістові й значенню висловленої фрази або окремого слова, мусять діяти одночасно з тоном, тільки тоді вони посилюють мовлення. Треба

остерігатися частих, одноманітних, метушливих, різких рухів рук – це набридає і, як будь-що неприємне, дратує.

- Мовець не має «прикипати» поглядом до якоїсь однієї точки (напр., до відкритих, допитливих, усепоглиналих очей одного учня або стіни, на якій зосереджується погляд понад головами учнів) – це призведе до втрати контакту з аудиторією, контролю над її налаштованістю на сприйняття теми та ін.

- Мовець (учитель насамперед) повинен мати неабияку витримку, уміти володіти собою в будь-якій несприятливій обстановці. Але якщо лекторові радять не реагувати на те, що відвертає увагу (шепіт, скрипіння стільців тощо), а продовжувати спілкування, то вчитель має домогтися тиші до початку розмови.

- У мовленні неприпустимий шаблон; штампи особливо небезпечні на початку і в кінці тексту.

- Простота і ясність викладу – важливі його ознаки.

- Щоб досягти мети, потрібно заволодіти увагою слухачів і утримати її до кінця. Цьому сприяє лаконізм і відповідний темп мовлення.

Завдання 13. *Обґрунтуйте правильність тверджень чи, навпаки, спростуйте їх (одне на вибір).*

– Красномовство – це дар, який дозволяє нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника (Ж. Лабрюйєр).

– Істинне красномовство – це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба (Ф. Ларошфуко).

– Гарний оратор – той, хто вміє говорити просто про складне (Скілеф).

– Поетами народжуються, ораторами стають (Цицерон).

– Усі гарні оратори починали як погані оратори (Ральф Емерсон).

– Хто не вміє говорити, той кар'єри не зробить (Наполеон).

Завдання 14. Перейдіть за посиланням https://docs.google.com/document/d/1ONyHGUR6jSx7b4L_KeFz7dMjEqxHgZCCDh5vutARaEs/edit та виконайте завдання риторичного диктанту «Упізнай фейк»: випишіть номери, під якими розміщена неправдива інформація.

Завдання 15. Заповніть пропущені місця в таблиці «Зв'язок риторики з іншими науками».

Зв'язок риторики з іншими науками	
Філософія	Філософія вивчає загальні закони розвитку людини, природи, суспільства і формує світогляд людини, риторика...
	У _____ йдеться про загальні закони мислення, його форми, види. У риторичі основним є .... У ____ панує теорія доказу, у риторичі ....
Етика	Риторика завжди...
	Маючи багато спільних з ними аспектів, риторика основну увагу зосереджує на...
Стилістика	
	_____ вивчає комунікативні ознаки мови у статичі. Лінгвістична риторика досліджує ...
	Ораторська майстерність немислима без оволодіння голосом і поставою, жестикуляцією й мімікою.

Довідковий інструментарій

Що кажуть про риторичу відомі?

Риторича – це здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного предмета (Аристотель).

Риторича – це мистецтво керувати розумом (Платон).

Риторича – це «цариця душ», «княгиня мистецтв» (Ф. Прокопович).

Риторича – це артикульований інструмент світовідчуття, світосприймання, світоуявлення, співпереживання, світорозуміння (О. Марченко).

Риторича – це найбільше для людей добро (Платон).

Риторича – це наука й мистецтво усної переконливої комунікації, що становить фундамент професіоналізму вчителя, політика, юриста, менеджера та багатьох інших фахівців (Г. Сагач).

Риторича – це наука успіху (Л. Мацько).

Риторича – це мистецтво гарного висловлювання (Умберто Еко).

Риторичне дерево

Квіти – мовні засоби, як роблять виступ виразним і гарним

Крона дерева – листя, тобто слова, у які оратор «одягає свій виступ»

Дрібніші гілки – підпитання, на які поділяють кожне питання теми

Основні гілки – основні питання плану (3 гілки в класичній риторичі)

Стовбур – тема виступу (основна проблема ораторського мовлення)

Корінь дерева (прихований від очей аудиторії) – причина виступу (прагнення прославитися, фінансові інтереси, корисність аудиторії)

Закони риторики

Концептуальний	формує й розвиває в людині вміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).
Моделювання аудиторії	формує й розвиває в людині вміння вивчати в системі три групи ознак, які позначають «портрет» будь-якої аудиторії: соціально-демографічні; соціально-психологічні; індивідуально-особистісні.
Стратегічний	формує й розвиває в людині вміння розробляти програму діяльності на підставі створення концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії
Тактичний	формує й розвиває в людині вміння працювати з фактами та аргументами, а також активізувати мисленнєву діяльність співрозмовників (аудиторії), тобто створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості.
Мовленнєвий	формує й розвиває в людині вміння володіти словом. Передбачає вираження думки в дієвій словесній формі (ДСФ).
Ефективної комунікації	формує й розвиває в людині вміння встановлювати, зберігати і закріплювати контакт з аудиторією як необхідну умову успішної реалізації продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності.
Системно-аналітичний	формує й розвиває вміння рефлексувати, щоб навчитися робити висновки з помилок і здобувати цінний життєвий досвід) і оцінювати діяльність інших, тобто визначатися, як допомогти іншому ефективніше здійснювати його діяльність, а також навчитися бачити цінний досвід іншого.

Тестовий простір – перевір свої знання!

1. *Риторика як лінгвістична наука зародилася*

- а) у Давньому Римі;
- б) у Давній Греції;
- в) у Київській Русі;
- г) в Індії;
- д) у Єгипті.

2. *Предметом вивчення риторики в горизонтальному вимірі є*

- а) основні роди промов;
- б) жанрові види промов;
- в) технологія підготовки до виголошення промов;
- г) основні розділи класичної риторики;
- д) методика підготовки до виголошення промов.

3. *Предметом вивчення риторики у вертикальному вимірі є*

- а) основні роди промов;
- б) жанрові види промов;
- в) технологія підготовки до виголошення промов;
- г) основні розділи класичної риторики;
- д) методика підготовки до виголошення промов.

4. *Основними поняттями класичної риторики є*

- а) елокуція, інвенція, акція;
- б) логос, етос, пафос, топос;
- в) судові, дорадчі, похвальні промови;
- г) виклад, аргумент, теза;
- д) логос, етос, топос.

5. *Кого з античних мислителів вважають засновником риторичної науки?*

- а) Софокла;
- б) Аристотеля;
- в) Демокрита;
- г) Цицерона;
- д) Демосфена.

6. *Завершіть речення Логос – це ...*

- а) риторичне поняття, що означає загальне місце в промові;

- б) засоби впливу, що апелюють до почуттів;
- в) часово-просторові мовні ситуації і їхній опис у промові;
- г) засоби впливу, що апелюють до розуму;
- д) засоби впливу, що апелюють до емоцій слухачів.

7. *Завершіть речення Пафос – це ...*

- а) риторичне поняття, що означає загальне місце в промові;
- б) засоби впливу, що апелюють до почуттів;
- в) часово-просторові мовні ситуації і їхній опис у промові;
- г) засоби впливу, що апелюють до розуму;
- д) троп, описовий зворот мовлення.

8. *Завершіть речення Етос – це ...*

- а) риторичне поняття, що означає загальне місце в промові;
- б) засоби впливу, що апелюють до почуттів;
- в) засоби впливу, що апелюють до моральних принципів;
- г) засоби впливу, що апелюють до розуму;
- д) троп, описовий зворот мовлення.

9. *Завершіть речення Топос – це...*

- а) риторичне поняття, що означає загальне місце в промові;
- б) організація слів, колонів та періодів за принципом упорядкування;
- в) троп, описовий зворот мовлення;
- г) ставлення оратора до своєї ідеї, яка передається слухачам;
- д) засоби впливу, що апелюють до моральних принципів.

10. *Який із розділів риторики називають серцевиною красномовства?*

- а) диспозицію;
- б) інвенцію;
- в) меморію;
- г) елоквенцію;
- д) акцію.

11. *Який із законів риторики розкриває специфіку мовного вираження предмета спілкування?*

- а) диспозиції;
- б) інвенції;
- в) акції;

- г) елокуції;
- д) меморії.

12. *Завершіть речення Добір і розташування матеріалу виступу – це...*

- а) диспозиція;
- б) інвенція;
- в) акція;
- г). меморія;
- д) елокуція.

13. *Установіть авторство крилатих висловів:*

а) Найкраща прикраса – чиста совість	1) Цицерон;
б) Я – тобі, ти – мені	2) Гомер;
в) Сміливість – початок перемоги	3) Плутарх;
г) Навчаючи, учуся	4) Сенека Старший;
д) Прийшов, побачив, переміг	5) Юлій Цезар.

14. *Знайдіть відповідність між словами першої і другої колонок:*

а) інвенція	1) розташування;
б) диспозиція	2) винахід;
в) елокуція	3) запам'ятовування;
г) меморія	4) вираження;
д) акція	5) рефлексія.

15. *Знайдіть відповідність між словами першої і другої колонок:*

а) етос	1) загальне місце;
б) логос	2) думка;
в) пафос	3) почуття;
г) топос	4) моральний кодекс;
д) інвенція	5) задум.

16. *Установіть авторство крилатих висловів:*

а) Жінку прикрашає мовчання	1) Гомер;
б) Вибирай, кого будеш любити	2) Цицерон;
в) Вчитися можна й у ворога	3) Овідій;
г) Мудрість – найточніша із наук	4) Аристотель;
д) Кожна грубість починається зі слабкості	5) (Сенека).

17. *Який закон розвиває вміння всебічно аналізувати предмет дослідження?*

- а) стратегічний;
- б) мовленнєвий закон;
- в) закон моделювання аудиторії;
- г) концептуальний;
- д) тактичний.

18. *Який закон розвиває вміння створити «портрет» будь-якої аудиторії?*

- а) стратегічний;
- б) системно-аналітичний закон;
- в) закон моделювання аудиторії;
- г) концептуальний
- д) тактичний.

19. *Який закон розвиває вміння створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості?*

- а) тактичний;
- б) системно-аналітичний закон;
- в) закон моделювання аудиторії;
- г) концептуальний;
- д) стратегічний.

20. *Завершіть речення Закон, що розвиває вміння рефлексувати, – це...*

- а) стратегічний;
- б) системно-аналітичний закон;
- в) закон моделювання аудиторії;
- г) концептуальний;
- д) тактичний.

21. *Який закон розвиває вміння розробити програму діяльності на основі створення концепції?*

- а) стратегічний;
- б) системно-аналітичний закон;
- в) закон моделювання аудиторії;
- г) концептуальний;
- д) мовленнєвий.

22. *Скільки є законів риторики?*

- а) 4;

- б) 5;
- в) 9;
- г) 7;
- д) 6.

23. *Який шостий закон риторики?*

- а) концептуальний;
- б) стратегічний;
- в) тактичний;
- г) ефективної комунікації;
- д) мовленнєвий.

24. *Знання якого закону розвиває вміння володіти словом?*

- а) концептуальний;
- б) стратегічний;
- в) тактичний;
- г) ефективної комунікації;
- д) мовленнєвий.

25. *Знайдіть відповідність між словами першої і другої колонок:*

а) концептуальний	1) п'ятий закон;
б) стратегічний	2) перший закон;
в) тактичний	3) четвертий закон;
г) мовленнєвий	4) третій закон;
д) системно-аналітичний	5) сьомий.

Тема 2

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА РОЗВИТОК СВІТОВОЇ РИТОРИКИ

Найкраще, що ми отримуємо від історії, – це ентузіазм, який вона запалює в нас.

Гете

Опорні поняття: антична риторика, логографи, софісти, передумови виникнення риторики, сократівська іронія, християнське красномовство, гомілетика, неориторика, лінгвістична риторика, аргументативна риторика.

Радимо прочитати

1. Абрамович С.Д., Чикарькова М.Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001. С. 9–110. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства. Київ : КНУТД, 2013. 244 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/4538/1/20130411_Grytsaenko_NP.pdf
3. Колотілова Н. А. Риторика. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С.120–193. URL: <https://subject.com.ua/pdf/275.pdf>
4. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Риторика. Київ : Вища шк., 2003. С. 21–90. URL: <https://cutt.ly/7Npy5nD>
5. Мацько Л. Риторика: предмет, основні поняття, розділи. *Дивослово*. 2001. № 12. С. 28–31.
6. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс: навчальний посібник. С. 1–31. https://dut.edu.ua/uploads/1_1961_32796724.pdf
7. Сагач Г. М. Риторика. Київ : ВД «ІнЮре», 2000. С. 22–59. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf

Інтелектуальна розминка

1. Кого вважають першими вчителями красномовства?
2. Хто такі логографи? Назвіть найбільш відомих логографів та охарактеризуйте їхні наукові доробки.
3. Кого в Давній Греції називали софістами? Назвіть відомих давньогрецьких софістів. Розкажіть про одного з них.
4. Які передумови розвитку риторики в Давній Греції?

5. У чому полягає своєрідність риторичної практики Сократа?
6. Чому Демосфена називають вершинною постаттю давньогрецької риторики?
7. У чому особливості промов Демосфена?
8. Чий життєвий досвід став підтвердженням істинності твердження Цицерона «Поетами народжуються, ораторами стають»? Чому Ви так вважаєте?
9. Який унесок Платона в розвиток риторичної науки?
10. Чому Цицерона вважають символом римського красномовства?
11. У чому вбачав своє завдання Марк Фабій Квінтіліан?
12. У чому полягає відмінність між античною і християнською риторикою?
13. Сформулюйте погляди Аврелія Августина на предмет риторики.
14. У чому особливість проповідницької діяльності Іоанна Златоуста, Григорія Богослова, Василя Великого?
15. Схарактеризуйте основні напрями неориторики.

Практичний тренажер

Завдання 1. *Проект «Найкращі оратори»:* об'єднайтеся в мікрогрупи відповідно до запропонованих для обговорення тем, а саме:

- Риторика Давньої Греції в іменах;
- Риторика Давнього Риму в іменах;
- Християнське красномовство в іменах;
- Неориторика в іменах

та підготуйте виступ (із презентацією) на одну з тем (тривалість виступу не менше як 7 хв).

2. *Укладіть збірку афоризмів (не менше ніж 10) видатних риторів аналізованого вами періоду.*

Методичний поради́ник

Щоб успішно зреалізувати навчальне завдання, варто взяти до уваги критерії, за якими буде оцінений Ваш виступ, а саме:

- ґрунтовність знань матеріалу;
- достатність розкриття теми;
- упевненість, переконливість мовлення;
- уміння аргументувати власну думку;
- уміння висновкувати та узагальнювати;
- рівень володіння культурою мовлення;
- відповідність презентації вимогам, які висувають до її змісту й оформлення.

Основні вимоги до змісту та оформлення презентації¹

1. Вимоги до змісту мультимедійної презентації:

- відповідність змісту презентації поставленим дидактичним цілям і завданням;
  - дотримання чинних норм орфографії, пунктуації, скорочень і правил оформлення тексту;
  - достовірність поданої інформації;
  - стислість і лаконічність матеріалу;
  - завершеність (зміст кожної частини текстової інформації логічно завершено);
  - максимальна інформативність тексту;
  - розташування інформації на слайді (переважно горизонтальне розташування інформації, зверху вниз по головній діагоналі; найбільш важлива інформація повинна розташовуватися в центрі екрану; якщо на слайді картинка, напис повинен розташовуватися під нею; бажано форматувати текст по ширині; не допускати «рваних» країв тексту);
  - наявність не більше одного логічного наголосу: яскравість, обведення, миготіння, рух.
- #### 2. Вимоги до візуального й звукового ряду:
- використання тільки оптимізованих зображень (наприклад, зменшення з допомогою Microsoft Office Picture Manager, стиснення за допомогою панелі налаштування зображення Microsoft Office тощо);
  - відповідність зображень змісту;

¹ *Копняк Н. Б.* Створення візуалізації та інфографіки для інтерактивної дошки з навчальною метою. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. С. 36–38.

- якість зображення (контраст зображення щодо фону; відсутність «зайвих» деталей на фотографії або картинці, яскравість і контрастність зображення, однаковий формат файлів);

- обґрунтованість і раціональність використання графічних об'єктів.

3. Вимоги до тексту:

- читання тексту на тлі слайда презентації (текст виразно видно на тлі слайда, використання контрастних кольорів для фону й тексту);

- кегль шрифту повинен бути не менше як 24 пункти;

- використання шрифтів без зарубок (їх легше читати) і не більше 1-2-х варіантів шрифту;

- довжина рядка не більше ніж 36 знаків;

- відстань між рядками усередині абзацу 1,5, а між абзацами – 2 інтервали;

- підкреслення використовується лише в гіперпосиланнях.

4. Вимоги до дизайну:

- використання єдиного стилю оформлення;

- відповідність стилю оформлення презентації (графічного, звукового, анімаційного) змісту презентації;

- використання для фону слайда психологічно комфортних тонів (зони комфорту – синій, зелений, чорний по білому, чорний по жовтому, білий по синьому, синій по жовтому, білий по зеленому, жовтогарячий по білому);

- використання не більше трьох кольорів на одному слайді (один для фону, другий для заголовків, третій для тексту);

- доцільність використання анімаційних ефектів.

5. Вимоги до ефективності використання презентації:

- урахування санітарних вимог до використання технічних засобів (тривалість безперервного перегляду презентації – не більше як 20 хв.);

- презентація має містити 10–20 слайдів;

- на титульному слайді вказують відомості про автора (ПІБ і назву навчального закладу), назва матеріалу, дата розробки.

• на останньому слайді подають перелік використаних джерел, активні й точні посилання на всі графічні об'єкти. На завершальному слайді можна ще раз вказати інформацію про автора презентації.

Завдання 2. *Вправа «Міс Марпл»: використовуючи подану інформацію про оратора, визначте, про кого йдеться. Доповніть подані відомості про цього оратора.*

1. Видатний сицилійський оратор, його риторична сфера – похвальне красномовство. Був переконаний, що головною метою оратора є не з'ясування істини, а переконання в правильності тої чи тої думки. Адже, як він стверджував, «істинний оратор повинен уміти ту саму річ і вихвалити, і гудити, слабку думку робити сильною і навпаки». Розробив низку засобів, якими оратор, насолоджуючи душу слухачів і трохи приспавши їхній розум, може вести їх за собою.

2. Народився в афінській сім'ї, що розорилася. Починав логографом. Викладач риторики (заснував школу красномовства в Афінах, підготував багатьох відомих риторів і філософів), розробив техніку красномовства. Учень Горгія.

3. Давньогрецький просвітитель і мудрець. Критикував софістів. Підґрунтям людського буття вважав добродетель і благо. Добродетель, на його думку, компонують такі моральні чесноти, як витриманість, хоробрість, шляхетність, справедливість, благочестя. А мірилом оцінки вчинків кожного, уважав, має бути власне сумління. Розробив технологію полеміки та еристики. Улюбленим жанром були усні бесіди.

4. Давньогрецький філософ, який зберіг та узагальнив досвід свого учителя у творах «Протагор», «Горгій», «Федр» та ін. Розробив теорію сприймання, дослідив основи психології слухачів. Заснував у саду грека Академа школу, яку називали академією, а її учнів – академіками. Перевагу в ній надавали усним формам викладання. Найбільш відомим його учнем був Аристотель.

5. Сучасники порівнювали його з вихором або блискавицею за вміння заволодіти увагою слухачів і переконати їх. Перші виступи його були провальні. Винайшов новий жанр політичних промов – філіпіки. Доповнив арсенал риторичної техніки такими засобами, як

жвавність думки, іронія, пародіювання, риторичні запитання, антитези. Улюблені тропи оратора – метафора й гіпербола.

6. Давньогрецький філософ, теоретик красномовства, автор книги «Риторика». Скерував увагу риторів і ораторів на предмет риторики; позу оратора; очікувані емоції слухачів; стиль промови. Народився в родині придворного лікаря. Учень Платона. Згодом в Афінах заснував власну школу – лікей. Розробив систему вимог до ораторської промови. Його стиль Цицерон назвав «золотою рікою».

7. Його називали «Той, хто переконує голосом». Оратор, політик, письменник. Учився в грецьких риторів, мав адвокатську практику. Його п'ять промов «Проти Верреса» досі є взірцями політичного красномовства. Найкоротша його промова складалася з 5 речень: «Давно я тримав мовчання. Проте не через страх. Заважав біль за товариша. Поки існує співчуття, жалість, немає місця клепам. Істина завжди торжествує!»

8. Римський оратор. Першим заснував державну школу, розробив й описав систему виховання майбутнього оратора. Автор книги «Дванадцять книг риторичних настанов».

9. Видатний богослов, християнський філософ. Зробив великий внесок у розвиток православного богослов'я. Один з великих дослідників патристики Б. Альтанер так оцінив його: «Видатний єпископ, він поєднав у собі творчу енергію Тертуліана і широту духа Орігена з релігійним почуттям Кипріяна, діалектичну проникливість Аристотеля з польотом ідеалістичної спекулятивної думки Платона, практичний здоровий глузд латинян з духовною пластичністю греків. Він був найбільшим філософом епохи патристики і найбільш впливовим теологом церкви взагалі...».

10. Архієпископ Кесарії Кападокійської в Малій Азії, один з найвеличніших богословів Церкви. Його перу належать тлумачення Святого Письма, трактат про Святого Духа, послання, проповіді та правила чернечого життя. Він зробив багато для встановлення чину літургії, уклав численні молитви. Церква вшановує його як борця за чистоту віри, великого святителя і богослова, називає «вселенським учителем».

Завдання 3. Вправа «Правда / фейк»: до кожного з поданих тверджень виберіть один із запропонованих варіантів.

1. Софісти – це вчителі мудрості.
2. Логографи писали захисні промови на замовлення.
3. Ісократу належать слова «Слово – найвеличніший володар: видом мале й непомітне, а справи творить чудові – може страх припинити і печаль відвернути, викликати радість, посилити жалість».
4. До нас дійшло 16 промов Сократа.
5. Платон розробив теорію сприймання.
6. Аристотель відокремив риторику від поезики.
7. Демосфен сформулював загальні закони красномовства.
8. Збереглося 57 Цицеронових промов.
9. Цицерон написав трактати «Про оратора», «Брут», «Оратор».
10. Жанр філіпіки винайшов Квінтіліан.
11. Василій Великий написав «Шестиднев».
12. Василій Великий є автором тексту Божественної Літургії.
13. Церква, за переконанням Іоанна Золуустого, має опікати бідних і нещасних, а також закликати державну владу, керівну верхівку суспільства жити за заповідями Божими.
14. Праця бельгійських учених Х. Перельмана та Л. Олбрехт-Титеки «Нова риторики: Трактат про аргументацію» (1958 р.) ознаменувала новий етап у розвитку риторики.
15. «Риторику образу» написав Умберто Еко.

Довідковий інструментарій

Риторика Давньої Греції

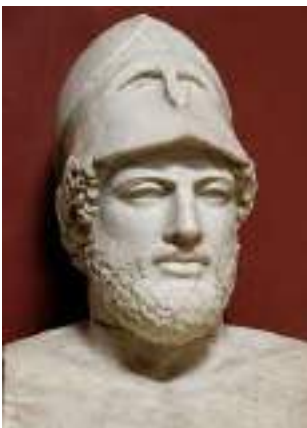
Витоки красномовства для античного світу – це поеми Гомера «Ілліада», «Одіссея», які виконували професійні декламатори на святах, іграх: вони були елементами культу.

Розвиток риторики в Стародавній Греції (V–IV ст. до н.е.) пов’язаний з епохою софістики. Софісти (у перекладі з гр. – *вчителі мудрості*) вважали, що можна говорити лише про переконливість думки, а не про її істинність, отже, істинною буде та думка, яка

переконливіша. Отож учителі софістики своє призначення вбачали в тому, щоб навчити переконувати інших, уміти робити будь-яку думку вагомою. Для того щоб виробити в учнів уміння переконувати слухачів, використовували два основні способи впливу: мистецтво міркування (діалектика) й мистецтво спілкування (риторика). Хто оволодівав цими мистецтвами, той домагався успіху в тогочасному демократичному суспільстві Афін. З огляду на це зростала роль риторики як науки переконання.

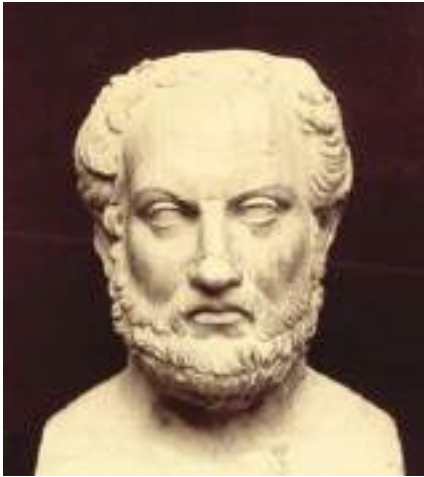

Видатні оратори Давньої Греції

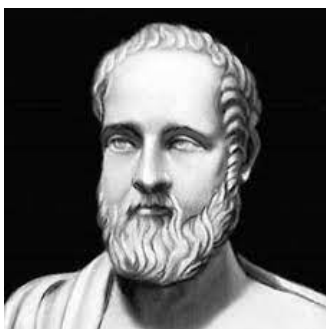
Першим з великих ораторів Афін був Перікл². Завдяки своєму дару красномовства йому вдавалося керувати Афінами протягом сорока років, за що одержав титул вождя афінської демократії. Його промови відзначалися логікою і впевненістю у своїй істинності.

² Мацько Л., Мацько О. Риторика Стародавньої Греції і Стародавнього Риму // *Дивослово*. 2002. №1. С. 35.

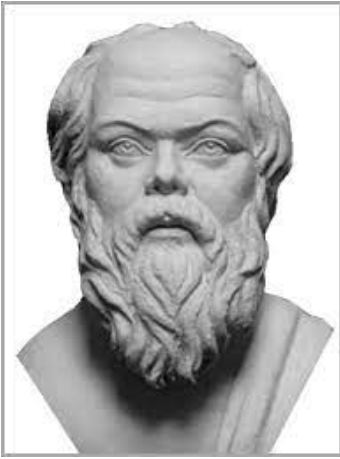

Горгій – видатний сицилійський оратор, який своїми виступами викликав захоплення слухачів. Його риторична царина – похвальне красномовство. Аналізуючи звуковий лад мови, він спостеріг силу впливу звукових прийомів на думки й почуття людей. Успадкувавши все цінне, що було в риторичці, Горгій започаткував чимало нового, зокрема, розробив низку засобів, якими оратор може, насолоджуючи душу читача і трошки приспавши його розум («обман думки») вести його за собою. Ці засоби згодом дістали назву *горгійські фігури*, а ритор здобув славу майстра урочистої похвальної промови. Зразком епідейктичного (похвального) красномовства стали два твори Горгія – «Похвала Олені» та «Виправдання Паламеда». Він автор висловлювання: «Слово – найвеличніший володар: видом мале й непомітне, а справи творить чудові – може страх припинити і печаль відвернути, викликати радість, посилити жалість».

Однією з помилок Горгія було його переконання, що все можна виправдати за допомогою вдало дібраних аргументів. Він стверджував: «Головна мета оратора – не розкриття істини, а переконання за допомогою ймовірності».

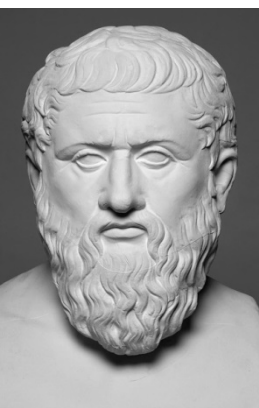
Учнем Горгія був Ісократ – знаменитий теоретик, практик і викладач риторики в Афінах, майстер урочистих промов. Його називали «батьком красномовства». Відкривши в Афінах риторичну школу, він прагнув сформувати в учнів індивідуальний стиль мовлення. Ісократ вважав, що для успішного оволодіння мистецтвом красномовства потрібно мати талант, правильне навчання й практику. Він заклав основи педагогіки як науки і створення системи професійної риторичної науки.

Видатним давньогрецьким просвітителем і мудрецем заслужено вважають Сократа, основою філософії й етики якого стали добродесність і благо³. Філософ уважав їх головними засадами людського буття. Основним жанром риторики Сократа були усні бесіди. Він збагатив практичну риторику розробками політичної полеміки та еристики – суперечки в процесі пошуку істини. Тоді слово *діалектика* мало значення *бесіда*.

Основною ознакою еристики Сократа була іронія – прихований глум. Сократова іронія полягала в тому, що він системою дотепних запитань заганяв суперечників у глухий кут, які, зрештою, починали самі собі заперечувати. Проте філософ робив це незлостиво, а добродушно, бо не хотів образити співбесідника, а лише показати, що той неправильно мислить. Він говорив: «...я тільки шукаю разом з вами, і якщо хто, сперечаючись зі мною, знайде правильний вихід, я перший з ним погоджуся» («Горгій»). Для бесід Сократа головним було дотримання логічного принципу – наступне має впливати з попереднього.

Сократ був першим, хто критикував софістів. Заслугою його було також і те, що він розробив технологію полеміки та еристики, розробив технологію ефективної бесіди.

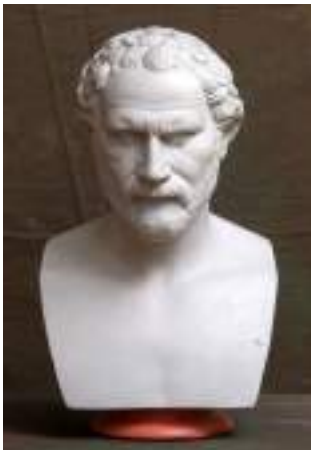

Платон, учень Сократа, продовжив ідеї свого вчителя, узагальнивши його досвід у творах «Протагор», «Горгій», «Федр», «Софіст», «Апології Сократа». Платон був переконаний, що справжнє красномовство ґрунтується на знанні, а тому доступне тільки філософу. Платон протиставив релятивізму софістів онтологію як учення про буття, осягнення розумом. Він уперше звернув увагу риторів на психологію слухачів і розробив теорію сприймання, пов'язав логіку зі знанням душі. Платон заснував у саду грека Академа школу, яка

---

³ Мацько Л., Мацько О. Риторика Стародавньої Греції і Стародавнього Риму // *Дивослово*. 2002. №1. С. 36.

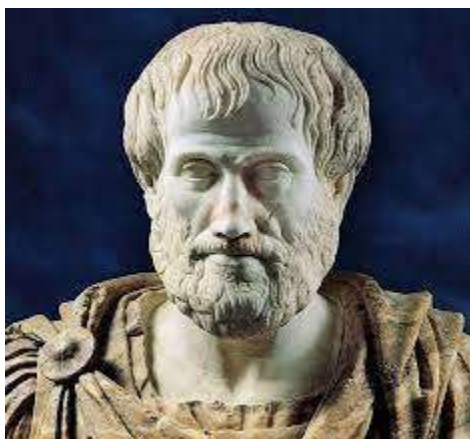
називалася Академією, а її учні – академіками. Перевагу тут надавали усним формам викладання.

Вершинною постаттю, символом давньогрецької риторики називають Демосфена – пристрасного прихильника демократії та палкого патріота Афін. До Демосфена грецька риторика вже мала чимало технічних напрацювань⁴. Скориставшись деякими з них, він доповнив арсенал риторичної техніки власними засобами: жвавістю думки, дотепністю, іронією, пародіюванням, етичними антитезами, риторичними запитаннями. Членування періодів, довгі склади і ритми, евфонія кінцівок робили мову Демосфена пивною і приємною. Улюбленими тропами оратора були метафора й гіпербола. Демосфена греки шанували не тільки за те, що він багато й прекрасно виступав, але й за те, що свої виступи підтверджував благородними вчинками.

Він започаткував новий жанр політичних промов – філіппіки – гнівні послання проти македонського царя Філіппа, який хотів заволодіти частиною демократичної Греції.

Сучасники порівнювали Демосфена з вихором або блискавицею за його «вміння запалювати все і троцяти своєю силою і владою під час промови».

Аристотель – давньогрецький філософ, теоретик красномовства, один з найбільш відомих учнів Платона. Риторичне вчення Аристотеля викладене у двох трактатах: «Риторика, або мистецтво риторики» і «Поетика». У першій книзі автор розглядає предмет риторичної науки в системі інших наук, визначає три види (роди) промов: дорадчі, або політичні, епідейктичні, або урочисті, і судові. У кожного своя мета: дорадчі промови радять щось прийняти або відхилити, судові – звинуватити або виправдати, епідейктичні –

⁴ Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С. 34.

хвалять або гудять. У цьому творі йдеться також про три види способів переконання: перший залежить від характеру промовця, другий – від настрою слухача, а третій – від самої промови. Тому для того, щоб переконати слухачів, ораторові потрібно викликати довіру до себе, вплинути на почуття аудиторії, належним чином аргументувати думку.

Аристотель любив ті тропи і фігури, які могли напружувати думку, які треба було розгадувати, і такими вважав порівняння, дотепи. Обережно ставився до іронії й гіперболи. Аристотель також збагатив техніку риторики такими прийомами, як ампліфікація (нагромадження в реченні епітетів, синонімів, однорідних членів); доповнення означень антитезами; перебільшення з метою надати діянням величі і краси, спільні місця тощо.

Майстерність та ефектність риторики, за Аристотелем, забезпечують: логічні докази; моральні докази; емоційні впливи.

Аристотель дослідив специфіку аудиторії і визначив причини довіри до мовця: розум, доброчесність і прихильність, а також обов'язкові особистісні характеристики справжнього оратора – високоосвіченість, громадська активність, державні заслуги, майстерність мовлення, бездоганна чесність. Створив лицей і запровадив у ньому систематичне викладання наук.

Досі не втрачають актуальності міркування Аристотеля про те, що суспільний устрій держави визначається передусім мовною організацією суспільства. Риторичне вчення Аристотеля становить основу сучасної риторики.

Риторичне вчення давніх греків дійшло до нас у двох варіантах: *теоретичні праці для навчання ораторського мистецтва* (Горгій, Платон, Аристотель), *взірці промов* (Перікл, Лісій, Демосфен).

Риторика Стародавнього Риму

У II ст. до народження Христа римляни, підкоривши Грецію та більшість еллізованих країн, переймають і грецьку культуру. Саме за часів римського панування грецька риторика набула величезного авторитету в усій Римській імперії. Грецьку риторику називали

аттичною, римську – азіанською. Для давньоримської риторики характерними були такі ознаки, як інвективність, тобто розвінчуваність, і афористичність.

Видатні оратори Риму

Видатним давньоримським філософом, оратором, політичним діячем був Марк Тулій Цицерон. Навчався в грецьких риторів, після повернення до Риму швидко досяг високої політичної влади – його призначають намісником острова Сицилія, де правив зlodійкуватий Гай Веррес⁵. Сицилійці звернулися до нього як адвоката за допомогою. П'ять промов Цицерона «Проти Верреса» стали блискучими зразками політичного красномовства. Цицерон широко користувався прийомами історичної аналогії (паралелі), персоніфікації, оксюморонами, часто вживав порівняння, метафори, заклинання.

Цицерон – автор трактатів «Про оратора», «Брут, або про знаменитих ораторів», «Оратор». У своїх працях він запропонував програму ораторської освіти, основу якої становить вивчення філософії. У трактаті «Про оратора» він, використовуючи риторичний досвід греків, створює ідеал оратора. На його думку, ораторське мистецтво має служити високій і благородній меті; тільки в єдності зі знанням і досвідом риторика можна сформулювати політичного вождя; красномовство – вершина науки, важке мистецтво, що потребує від оратора знань з багатьох наук; в основу етосу має бути покладене уявлення про природу, керовану розумом, і про душу з чотирма добродійними ознаками – *мудрістю, справедливістю, мужністю і помірністю*. Тільки такий оратор має моральне право служити народу й батьківщині і бути від того щасливим. До особи оратора Цицерон ставив багато вимог: бути уважним, мати прекрасну пам'ять, гартувати

---

⁵ Мацько Л., Мацько О. Риторика Стародавньої Греції і Стародавнього Риму // *Дивослово*. 2002. №1. С. 38–39.

волю. Цицерон стверджував, що оратор має володіти всіма стилями красномовства: *істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно.*

На переконання Цицерона, досягти красномовства може тільки той, хто глибоко зрозумів людську душу і причини, які змушують її спалахувати і заспокоюватися.

Серед видатних римських ораторів чільне місце посідає Марк Фабій Квінтіліан – автор оригінальної системи виховання оратора, викладач риторики. У книзі «Дванадцять книг риторичних настанов» Квінтіліан, ураховуючи напрацювання класичної риторики, розробив та описав систему виховання майбутнього оратора. Він сформулював поради, як будувати заняття в риторичній школі, якими мають бути риторичні справи, як будувати виступ, як навчитися виступати експромтом; докладно описав п'ять основних розділів риторики: знаходження, розташування, словесне вираження, запам'ятовування та проголошення.

За переконанням Квінтіліана, погане виховання й навчання – основні причини невміння виступати. Майбутнього оратора потрібно виховувати з дитинства: систематичні заняття, читання, письмо, вивчення напам'ять, декламування забезпечують благодатний ґрунт для навчання риторики. У 70 р. він очолює державну риторичну школу. Своє завдання Квінтіліан вбачав у тому, щоб дати майбутньому ораторові такі настанови, які сприяли б його формуванню.

Християнське красномовство

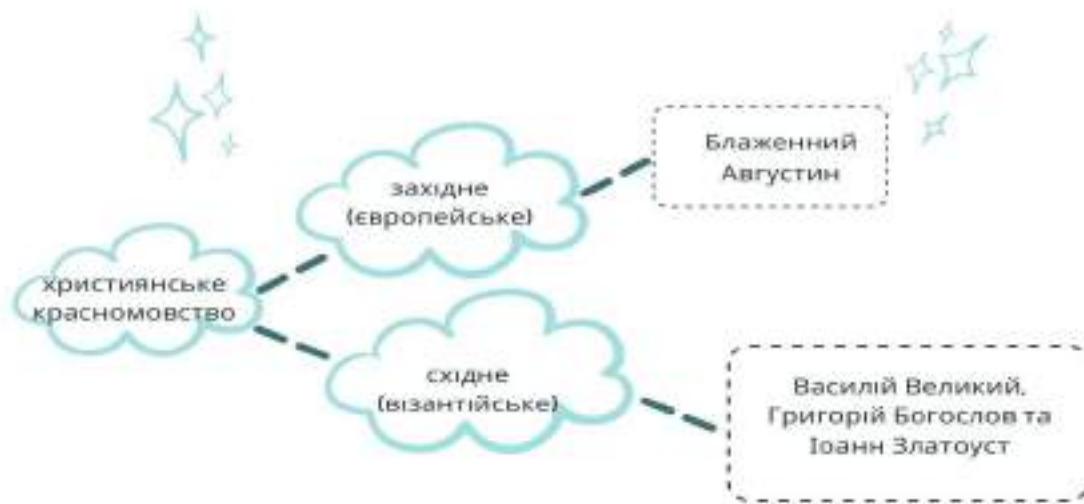
Падіння Римської імперії спричинило низку змін: поставали нові держави, зникали поліси, місто перестало бути культурним центром, тому цю функцію взяли на себе монастирі. Християнська релігія принесла людству новий світогляд і нову культуру (християнство як державну релігію визнано на Халкедонському соборі в 491 році).

Ораторське мистецтво сприяло поширенню християнства, бо ж слово Боже несли людям проповідники, тому основним жанром риторики в епоху Середньовіччя стає проповідь. Класична проповідь становила цитування та роз'яснення Євангелія (euaggelion – добра звістка) з повчальною метою. Гомілетика (частина риторики, що викладає правила побудови церковної проповіді⁶) стала інструментом нової моралі, виховання нової людини, формування нових суспільних і сімейних взаємин. Взірцем оратора для християнського проповідника був Ісус Христос, визначальними рисами Його були смирення, чистота думок і слова, уміння прощати і любити, викриття удаваної святості, облудливості.

Розвиток Західної і Східної імперій призвів до розходження між християнськими церквами Заходу і Сходу, унаслідок чого утворилося західне (європейське) і східне (візантійське) красномовство.

⁶ Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. С. 190.

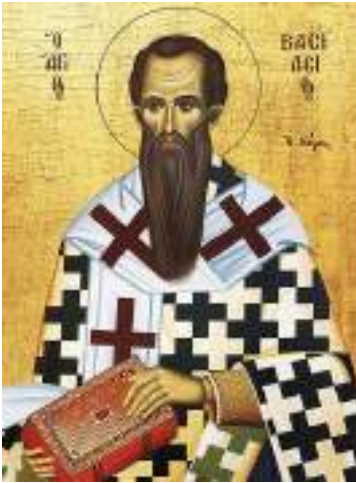

Представником західного красномовства є Блаженний Августин, чий твір «Про християнську доктрину» вважають класикою гомілетики як християнської науки. Погляди Аврелія Августина на предмет риторики можна звести до п'яти основних положень⁷:

- 1) загальна риторика є корисною, але не обов'язковою. Християнинові достатньо знати Святе Письмо й церковну літературу, а проповідникові коментувати писання з погляду догматичного та морального;
- 2) для проповідника і для ритора важливо мати мудрість;
- 3) бажано говорити красиво, бо й апостол Павло, і старозавітні пророки, і святий Амвросій Медіоланський мали гарний склад мови;
- 4) варто дотримуватися трьох стилів мовлення: високого, середнього й низького, які існують ще з античних часів;
- 5) у гомілетичі розрізняє натхнення Святого Духа та допомогу Божої Благодаті.

Класиками східного (візантійського) красномовства справедливо вважають Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста (Івана Златовустого). У проповідях цих християнських ораторів органічно поєдналися риторичні традиції античності та біблійний ліризм.

⁷ Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика: навч. посіб. Львів : Світ, 2001. С. 55.

Василь Великий, син видатного ритора, з дитинства готувався бути ритором-софістом, поки не став християнином. Навчався в Афінах, замолоду був аскетом-пустельником, мандрував по країнах Сходу. Він наполягав на обов'язковому вивченні античної риторики. Особливо цінував Плутарха за його моралізаторство. У відомому творі «Про те, як молоді люди можуть здобути користь з поганських книжок» Василь Великий пише, що треба бути природними й уподібнюватися до бджоли, яка бере мед не з усякої квітки: у язичників треба запозичувати лише те, що пасує християнським чеснотам. Найпопулярніший його твір «Бесіди на Шестиднів» – коментар до Біблії, оповіді про створення світу; написав 15 «бесід» на Псалми. Він прагнув, щоб аудиторія його розуміла, вимагав, щоб слухачі, якщо не все розуміють, запитували. Щоб доповідь досягла мети, вона має бути зрозумілою.

Григорій Богослов навчався в кращих школах Александрії та Афін, дружив з Василем Великим. Згадуючи роки навчання в Афінах і приятелювання з Василієм Великим, він писав: «Ми знали тільки дві дороги: одну до храму на молитву, а другу до школи по науку».

Григорій Богослов був єпископом Константинопольським. У своїй риториці прагнув втілити істини Біблії. Візантійці його називали християнським Демосфеном. Його цікавили питання сенсу людського життя. У старості писав вірші, філософські елегії та дидактичні поеми.

Проповідь у візантійський період була трьох типів (за правилами гомілетики Василія Великого)⁸:

1) проповідь як екзегетика – тлумачення прихованого змісту Святого Письма, розрахованого на інтелектуалів;

⁸ Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика: навч. посіб. Львів : Світ, 2001. С. 69.

- 2) проповідь як напучення – настанова для простого люду;
- 3) проповідь богословська – трактування питань віри й застереження від єретизму.

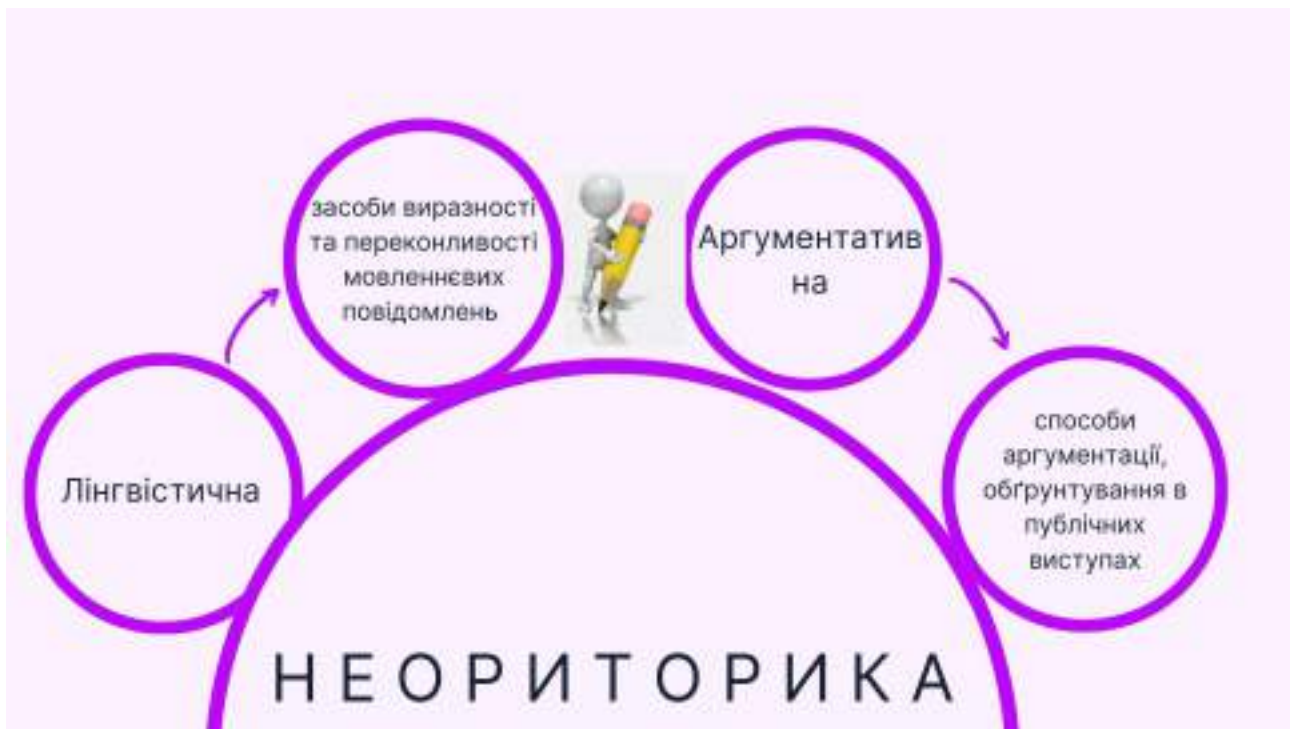
Неперевершеним проповідником заслужено вважають Іоанна Златовустого. У своїх екзегетичних творах він витлумачив майже всю Біблію; його псалми і молитви відзначаються прозорістю думки і водночас досконалим стилем; у листах він уважний і щирий, у полемічних ситуаціях – патетично суворий. Він написав близько 1000 проповідей, мета яких – донести Благувість Ісуса Христа до народу.

У добу Середньовіччя риторика була надбанням християнської церкви: ораторське мистецтво розвивалося на церковних кафедрах, в університетах та судах, а от політичного красномовства в цей період майже не існувало. Світське ж красномовство в середні віки зводилося до панегіриків на честь правителів. Риторика поділяла на змістову (логос), прикрашальну (епідейктичну) та формальну (схоластичну).

Починаючи з XII–XIII ст. на розвиток середньовічної думки впливають нові освітні заклади – університети, що почали з’являтися в Європі (в Італії, Франції, Англії), а також широке розповсюдження перекладів Аристотеля. Відбувається розвиток міст, натомість зменшується вплив монастирів. Шкільна освіта будувалася на «семи вільних мистецтвах» – тривіумі і квадривіумі. Тривіум, тобто початковий етап навчання, передбачав вивчення граматики, риторики та діалектики (логіки).

Отож у Середньовіччі здебільшого розвивалося християнське красномовство, бо саме церква була основним осередком культури. Академічне, судове, похвальне красномовство також перебувало під впливом церкви.

Неориторика становить певне поєднання традицій Аристотеля та Квінтіліана, незалежно від того, чи мова йде про лінгвістичну, чи про аргументативну риторичу. Новий історичний етап розвитку риторики покликаний дослідити техніки переконання, способи аргументації, засоби виразності, що використовують у різноманітних вербальних та візуальних повідомленнях.

Тестовий простір – перевірка своїх знань!

1. Кого вважають першими вчителями красномовства?

- а) Платона, Ісократ, Горгія;
- б) Перікла, Горгія, Ісократ;
- в) Цицерона, Аристотеля, Емпедокла;
- г) Демосфена, Горгія, Сенеку;
- д) Ісократ, Емпедокла, Цезаря.

2. Завершіть речення Найпоширенішим видом практичної риторичу в Давній Греції було...

- а) судове красномовство;
- б) академічне красномовство;
- в) дорадче красномовство;
- г) епідейктичне красномовство;

д) дипломатичне.

3. *Хто був засновником академії – школи риторики?*

а) Аристотель;

б) Платон;

в) Сократ;

г) Демосфен;

д) Ісократ.

4. *У якому рядку записано передумови успішного розвитку риторики в Давній Греції?*

а) демократичний устрій, змагальність;

б) культ живого слова, демократичний устрій;

в) усна традиція ліричної та епічної поезії, демократичний устрій;

г) змагальність, усна традиція ліричної та епічної поезії, демократичний устрій;

д) змагальність, культ живого слова.

5. *Хто використовував у своїх промовах прийоми чарування духу й обману думки?*

а) Горгій;

б) Платон;

в) Аристотель;

г) Демосфен;

д) Цицерон.

6. *Кого вважали символом, вершинною постаттю давньогрецької риторики?*

а) Горгія;

б) Ісократа;

в) Демосфена;

г) Перікла;

д) Сократа.

7. *На думку кого з відомих ораторів добродетель і благо становлять основу філософії й етики?*

а) Сократа;

б) Демосфена;

в) Аристотеля;

- г) Цицерона;
- д) Платона.

8. *Хто з давньогрецьких риторів розробив теорію сприймання, пов'язав логіку зі знанням душі?*

- а) Платон;
- б) Аристотель;
- в) Сократ;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

9. *Хто з античних ораторів визначив загальні закони красномовства?*

- а) Платон;
- б) Аристотель;
- в) Сократ;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

10. *Хто автор трактатів «Риторика, або мистецтво риторики» і «Поетика»?*

- а) Платон;
- б) Аристотель;
- в) Сократ;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

11. *Що означало давньогрецьке слово «софіст»?*

- а) оратор;
- б) письменник;
- в) педагог;
- г) учитель мудрості;
- д) навчитель.

12. *Завершіть речення Головним жанром Сократа були...*

- а) народні анекдоти;
- б) судові промови;
- в) усні бесіди;
- г) величальні промови;
- д) захисні промови.

13. *Завершіть речення* Інвективність, афористичність характеризують риторичну...

- а) грецьку;
- б) римську;
- в) християнську;
- г) середньовічну;
- д) сучасну.

14. *Хто створив ідеал оратора у своєму трактаті «Про оратора»?*

- а) Цицерон;
- б) Гай Гракх;
- в) Аристотель;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

15. *Хто з давньогрецьких риторів увійшов в історію як прихильник педагогічної риторичної?*

- а) Цицерон;
- б) Гай Юлій Цезар;
- в) Квінтіліан;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

16. *Логографи – це:*

- а) лікарі-чудотворці;
- б) ті, хто писав захисні промови на замовлення;
- в) ті, хто виголошував промову на свій захист;
- г) лжесвідки на суді;
- д) ті, хто виголошував обвинувачувальну промову.

17. *Хто автор праці «Про християнську доктрину»?*

- а) Августин Блаженний;
- б) Іоанн Золотовустий;
- в) Василій Великий;
- г) Григорій Богослов;
- д) Іоанн Дамаскін.

18. *Кого І. Попов називав «совістю світу, у якому він жив»?*

- а) Августина Блаженного;

- б) Іоанна Золотовушого;
- в) Василя Великого;
- г) Григорія Богослова;
- д) Амвросія Медіоланського.

19. *Хто написав твір «Про те, як молоді люди можуть здобути користь з поганських книжок»?*

- а) Василій Великий;
- б) Аврелій Августин;
- в) Григорій Богослов;
- г) Іоанн Золотовустий;
- д) Григорій Нісський.

20. *Хто з давньогрецьких риторів практикував метод евристичної бесіди?*

- а) Платон;
- б) Сократ;
- в) Аристотель;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

21. *Хто із давньогрецьких риторів сформулював перші три закони логіки?*

- а) Ісократ;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

22. *Хто із давньогрецьких риторів ніколи не виступав без попередньої підготовки?*

- а) Цицерон;
- б) Гай Гракх;
- в) Аристотель;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

23. *Хто автор вислову «Краще втратити друга, аніж дотепне слово»?*

- а) Сократ;
- б) Квінтіліан;
- в) Аристотель;
- г) Демосфен;
- д) Горгій.

24. *Кого вважають основоположником неориторики?*

- а) Х. Перельмана;
- б) Р. Барта;
- в) Ф. ван Ємерена;
- г) У. Еко;
- д) Ф. Пір.

25. *Яка праця ознаменувала початок нового етапу в розвитку риторики?*

- а) Х. Перельман, Л. Олбрехт-Титека «Нова риторика: Трактат про аргументацію»;
- б) Р. Барт «Риторика образу»;
- в) У. Еко «Відсутня структура»;
- г) Ф. ван Ємерен, Р. Гроотендорст, Ф. Хенкеманс «Аргументація: аналіз, перевірка, представлення»;
- д) К. Берк «Грамматика мотивів».

[D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf](http://www.vspu.lviv.ua/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

10. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. URL: <http://library.vspu.lviv.ua/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

11. Шульський М. Г. Іван Вишенський в оцінці Івана Франка: Монографія. Львів, 2016. 256 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulskyi_Mykola/Ivan_Vyshe_nskyi_v_otsintsi_Ivana_Franka.pdf

Інтелектуальна розминка

1. У який період відбувається формування вітчизняного ораторського мистецтва? У чому полягає його особливість?

2. Назвіть найвідоміших риторів Київської Русі.

3. Кого вважають першими проповідниками, представниками християнського красномовства?

4. Який внесок І. Вишенського в розвиток вітчизняної риторики?

5. Яка особливість риторичних курсів, що викладалися в Києво-Могилянській академії?

6. Назвіть видатних риторів Києво-Могилянської академії та їхні основні праці.

7. Проаналізуйте внесок викладачів риторики Києво-Могилянської академії в розвиток вітчизняної риторики.

8. У чому полягає внесок Ф. Прокоповича в розвиток риторичної науки в Україні?

9. Що зробив для української риторики Г. Сковорода?

10. Укажіть особливості розвитку української риторики в ХІХ ст.

11. Назвіть відомих вітчизняних ораторів ХІХ–ХХ ст. в академічній, судовій та політичній царинах. Розкажіть про одного з них.

12. Назвіть сучасних майстрів красномовства та їхні праці.

Практичний тренажер

Завдання 1. *Проект «Соціальна сторінка улюбленого оратора»: об'єднайтеся в мікрогрупи відповідно до вподобань, оберіть одного з вітчизняних ораторів певного періоду та створіть його віртуальну*

сторінку в соціальній мережі. На сторінці має бути подана така інформація:

1. Портрет оратора (ілюстрації, де він зображений).
2. Ім'я, під яким він себе зареєстрував би.
3. Його гасло (яким би, на Вашу думку, воно могло б бути).
4. Відомості про оратора (біографія, цікаві факти із життя тощо).
5. Подайте відомі вислови цієї людини (на Ваш вибір; щонайменше 5).
6. Хто, на Вашу думку, підписався б на його сторінку?
7. Які дописи робив би цей оратор (інформація має стосуватися риторики).
8. Зробіть кілька коментарів.

Форма подання результатів проєкту – презентація.

Періоди розвитку вітчизняної риторики

1. Риторика Київської Русі (митрополит Іларіон, Володимир Мономах, Кирило Турівський, Клим Смолятич).
2. Ораторське мистецтво в XIV – XVI ст. (Кирило Транквіліон-Ставровецький, Станіслав Оріховський, Іван Вишенський).
3. Ораторське мистецтво в XVII – на поч. XVIII ст. (Іоанникій Галятовський, Феофан Прокопович).
4. Розвиток риторики в Україні у XVIII – на поч. XX ст. (Григорій Сковорода, Маркіян Шашкевич, Андрій Шептицький, Іван Огієнко, Іван Франко).
5. Вітчизняна риторика у II пол. XX – на поч. XXI ст. (В'ячеслав Чорновіл, Любомир Гузар, Дмитро Павличко, Галина Сагач, Ліна Костенко та ін.).

Завдання 2. *Вправа «Еркюль Пуаро»:* використовуючи подану інформацію, визначте, про кого йдеться. Доповніть подані відомості про цього оратора.

1. Невідомо, де і коли народився. Увесь час віддавав святим книгам. На одному із дніпровських схилів мав печеру, де любив у тиші писати та молитися. До нас дійшов лише один його твір, яким він засвідчив знання риторики і власний художній стиль. Про це свідчать

використані стилістичні засоби, оригінальна архітектоніка проповіді.

2. Народився в заможній родині в місті Туріва (нині – Гомельська область), здобув блискучу освіту (знав кілька іноземних мов, грецьку та візантійську літературу). Автор численних повчань, послань, молитов, володів надзвичайним ораторським і поетичним талантом, за що у народі був прозваний Другим Златовустим. У проповідях використовував яскраві образні засоби: епітети, метафори, паралельні порівняння, антитези. Основним його філософським принципом став вислів «пізнавай віруючи», що утверджував ідею раціонального мислення в пізнанні Бога.

3. Видатний ритор кінця XVII – початку XVIII ст. У книзі «Про риторичне мистецтво» запропонував оригінальну методику навчання риторики. Крім теорії, створив кращі зразки ораторських, поетичних та інших літературних творів, пройнятих ідеєю патріотизму.

4. Навчався в Києво-Могилянській академії, згодом став її ректором. Автор збірки проповідей «Ключ розуміння». Видав українською мовою риторичний твір «Наука коротка, або способ зложеня казаня», у якому подав основні поняття стилістики, риторики, гомілетики. Уклав кілька збірок прикладів, які можна використати під час проповіді.

5. Видатний український філософ-містик, богослов, поет та педагог. Понад 20 років мандрував Україною; його байки, пісні, філософські твори розповсюджувалися не лише з уст в уста, але й у рукописному вигляді. Вони були зразком майстерності й логіки побудови висловлювань автора, тобто його риторичної майстерності. Йому належать слова «Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутися назад або напевно мусить здійснитися сподіване».

6. У своїх спогадах про нього М. Мочульський писав: «...Я чув не раз < >, як він промовляв на вічах, зборах, засіданнях і сходинках... Він був красномовцем. Правда, він говорив спокійно, без патосу, без жестикуляції, але слова плили з його уст заокруглені, образіві, закрашені іронією, плили й плили, ворушили серце, переконували залізною логікою розуму. < > як промовець не грав на людських душах

тільки лірикою, він не був демагогом, він оперував фактами, холодною дійсністю, коли треба, колов, пік, батожив і переконував своїм розумом і мудрістю».

7. Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково, адже природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного та культурного діяча однаково успішно виявлявся в його діяльності і як мовознавця та літературознавця, і як перекладача та поета, і як редактора та видавця, і як ректора та міністра, і як православного митрополита та історика української церкви. Один із фундаторів і лекторів Української педагогічної академії, що започаткувала систему післядипломної освіти, Українського державного університету в Києві, він у когорті тих перших українських учених, які розпочали справу заснування Української Академії наук. Делегат й учасник кількох всеукраїнських демократичних форумів.

8. Доктор педагогічних наук, доктор теології, професор, академік АН Вищої Школи України, академік чотирьох Міжнародних академій, лауреат премії Тараса Шевченка Всеукраїнського культурно-наукового фонду Тараса Шевченка, лауреат Міжнародної премії імені Григорія Сковороди... Володіючи неперевершеним красномовством, ... «запалює серця красою педагогічної дії не лише своїх співвітчизників, а й людей, які перебувають далеко за межами України. Її постать, її талант і добре, розумне серце уособлюють в собі всю Україну, з її болем і радощами, з її кривдою і правдою...».

9. Відомий правозахисник, політик, журналіст, публіцист і громадський діяч, лауреат Міжнародної журналістської премії імені Ніколаса Томаліна (1975), Державної премії України імені Т. Шевченка (1996) в галузі журналістики й публіцистики, кавалер ордена Ярослава Мудрого V ступеня (1977), Герой України (2000, посмертно). Як зауважує В. І. Матяш, він «започаткувавши в Україні національно-визвольний рух шістдесятників, разом з І. Світличним, І. Дзюбою, А. Горською, Л. Танюком, В. Стусом та іншими представниками творчої молоді став символом української незалежності. Журналістський хист, організаторські здібності, а понад

усе – талант політика, державного діяча – ставлять його ім'я до ряду видатних діячів національно-визвольних змагань 1917–1921 років – М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри – людей колосальної енергії та великої мети, які неминуче стикаються з проблемою: як реалізувати себе в умовах відсутності демократії і суворих заборон на незалежну творчу, громадську та політичну діяльність...».

10. Він, який майже півстоліття жив у США, потім в Італії, багато подорожував із місіями, став прикладом того, яким має бути українець. Очолив Українську греко-католицьку церкву тоді, коли її називали «регіональною» чи навіть «закордонною», довів її до статусу церкви для всієї України і добровільно передав владу молодому наступникові, аби ще мати час бути корисним країні. Стати добрим радником. Дороговказом. Гордістю нації.

Завдання 3. *Вправа «Вірю / не вірю»: до кожного з поданих тверджень виберіть один із запропонованих варіантів.*

1. Митрополит Іларіон (кінець X – XI ст.) народився в Києві.

2. «Слово про Закон і Благодать» митрополит Іларіон присвятив княгині Ользі.

3. Риторичні терміни входять до «Ізборника Святослава» (1073).

4. Володимир Мономах – автор етичного кодексу поведінки громадянина.

5. Кирила Туровського називали Другим Златоустим.

6. Іван Вишенський у своїх посланнях «сипле як з рукава неологізмами».

7. Іоанікій Галятовський, один із викладачів риторики в Києво-Могилянській академії, читав лекції українською мовою.

8. На переконання Іоанікія Галятовського, риторика – «цариця душ», «княгиня мистецтв».

9. Феофан Прокопович у своїй праці «Про риторичне мистецтво» визначив 11 вад стилю.

10. Григорій Сковорода здобув освіту в Києво-Могилянській академії.

11. Красномовство, уважав Феофан Прокопович, покликане увічнити історію своєї батьківщини, тому у курс риторики вводить

відповідний розділ.

12. «Риторика» Галини Сагач вміщує хрестоматію «Золотослів».

13. Іван Огієнко є автором пісні «Не питай, чого в мене заплакані очі».

14. Іванові Огієнку належать слова «Як глупота є матір'ю всіх пороків, так і мудрість є справжня мати як наших чеснот, так і скромності».

15. Галина Сагач – автор лекції «Енергія культури».

Довідковий інструментарій

Вітчизняна риторика

Формування ораторського мистецтва в Україні відбувалося ще в період Київської Русі. Важливим чинником цього слугувало прийняття християнства У риторичі Київської Русі дослідники виділяють два основні піджанри: *дидактичний* (повчальний) та *панегіричний* (урочистий)⁹. Тоді будь-яку промову називали *словом*.

Видатним оратором Київської Русі вважають митрополита Іларіона. Невідомо, де і коли він народився, коли помер, де могила. Увесь час віддавав Святим книгам; мав на одному зі схилів Дніпра печеру, де любив у тиші писати і молитися. До нас дійшов лише один його твір – проповідь «Слово про Закон і Благодать», виголошена 1049 року в храмі Святої Софії, яка засвідчила його високий духовний талант, майстерне володіння словом. Твір має оригінальну побудову: вступ, звертання, пояснення (іудейська віра – закон, а християнська – благодать), воздання хвали Володимирові за хрещення Русі, Ярославу Мудрому – за розквіт рідної землі. «Слово...» Іларіона складене високим експресивним стилем, густо орнаментоване

⁹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посібник. Київ: Вища шк., 2003. С. 55–57.

стилістичними засобами: символами, епітетами, паралелізмом антитез, метафорами. З того, як побудоване «Слово про закон й благодать», які тропи і стилістичні фігури використано, науковці припускають, що київським авторам уже були відомі секрети античної риторики, очевидно, через переклади грецької богослужбової літератури. Одночасно стверджують і те, що наші предки вже мали самобутній розвинений поетичний фольклор, свою традиційну тропіку. «Слово...» Іларіона читали по церквах у день пам'яті Святого Володимира¹⁰.

До проповідників та письменників давньоукраїнської доби належав і князь Володимир Мономах. Його «Повчання», звернене до власних дітей і молоді, а також молитви та лист до князя Олега Святославича не втратили актуальності й нині, тому що в них сформульовані основні засади не стільки княжої, скільки народної моралі, про що свідчать такі поради з «Повчання»:

...Бога ради, не лінуйтеся, я благаю

вас...

Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його...

Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіть ся... щоб не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

Ні пиття, ні їди не потурайте, ні спанню. Лжі бережіть ся, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибає і тіло...

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо.

І чоловіка не лишіть, не привітавши, добре слово йому подайте. А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то

¹⁰ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С. 56–57.

того учітєся, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, – а за се почесть єсть до інших країв. Лінощі ж – усьому лихові мати: що людина вміє, те забуде, а чого не вміє – то того не вчитьсья¹¹.

Глибока мудрість, точність і стислість виразу, мовне вміння зробили ці вислови афористичними. Вони свідчать про появу нового, живомовного народного начала у вітчизняній риторичі.

Хоча теорія красномовства цього періоду перебувала під впливом візантійського вчення, проте риторична термінологія формувалася з опертям на мовні засоби рідної мови, про що свідчать номінації *слово, повчання, похвала, послання, притча, вітія* та ін.

До визначних проповідників-ораторів належить і єпископ із Турова Кирило Туровський¹² (1130–1182 рр.) – автор численних слів, повчань, послань, молитов. Він володів надзвичайним ораторським і поетичним талантом, за що в народі був прозваний *другим Златоустом*. У проповідях

використовував епітети, метафори, порівняння, антитези. Кирило Туровський радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові для прикрашання достойних діянь. Життєве кредо Кирила Туровського *«Пізнавай віруючи»*.

Іван Вишенський – православний монах, письменник-полеміст. І. Франко про нього писав: «Велике значення Івана Вишенського лежить деінде. Він будив в южноруській суспільності свого часу голос власного сумління, заставляв її поперед усього вглянути у власне нутро, ставив перед нею ідеали моральні... глибоко гуманні і поступові ідеали, котрі й нині не втратили своєї живучої сили». Особливо досконало розробив

¹¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С. 58–59.

¹² Там само. С. 59–60.

Вишенський такий прийом (відомий з античної риторики, який увів Сократ) як діалогізація викладу, іронія і фігури її вираження, наповнивши їх українським матеріалом.

Своєю полемічною творчістю Іван Вишенський підтвердив думки Аристотеля про стиль полемічного мовлення: «Існує два види полемічного стилю: перший етичний (зачіпає мораль), другий патетичний (збуджує пристрасті)». І мораль, і пристрасті, й оригінальна мовотворчість Вишенського є настільки виразними, що поставили його до ряду найвидатніших творців давньої книжної української мови, зробили предтечею української публіцистики. «Аскет і одночасно народний трибун. Він завжди торкає глибокі особисті струни і ґрунтує свою полеміку на гуманних твердженнях про високі стислі обов'язки людини», – писав про нього І. Франко

Другий період піднесення риторики в Україні припадає на кінець XVII – початок XVIII ст. У цей період риторику як навчальну дисципліну викладають у Києво-Могилянській академії – осередку освіти й культури в Україні. Саме тут склалася літературна й поетична школа (К. Сакович, Л. Баранович, Д. Туптало, Ф. Прокопович, М. Довгалевський та ін.), розроблялася теорія українського поетичного мистецтва (Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Кониський та ін.).

Відомими проповідниками і риториками-педагогами цього періоду були Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивиловський та ін.

Інокентій Гізель¹³ – архімандрит Києво-Печерської лаври, історик, ректор колегії, автор оригінального публіцистично-проповідницького підручника для духовенства «Мир з Богом чоловіку» (1669 р.). Праця сповнена алегоріями, які, розкриваючи церковну мораль, виражали ідеї гуманізму. Соціальне зло (несправедливий суд,

¹³ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С. 69.

знущання над беззахисними) – це гріх. Інокентія Гізеля називають українським Аристотелем.

Інший відомий проповідник – ректор Києво-Могилянської колегії Лазар Баранович – написав книгу «Меч духовний є глагол Божий» (1666 р.), у якій вміщено 55 слів-проповідей, написаних за правилами шкільної гомілетики, і працю «Труби словес проповідних», яку склали 80 проповідей на різні свята.

Іоаникій Галятовський розробив теорію новомодного красномовства: його вважають основоположником барокової проповіді в Україні. Українські проповідники уникали риторичних хитрощів, прагнучи простотою викладу забезпечити осягнення основних догматів християнства. Проповіді І. Галятовського відзначалися логічністю, системністю, планомірністю викладу.¹⁴ У 1659 р. він видав книгу проповідей «Ключ розуміння» з теоретичною частиною «Наука, або Спосіб зложення казання», яка стала відомою науковою працею далеко за межами України. Цей твір написано староукраїнською мовою. У ньому натрапляємо на цитування близько 150 авторів минулого й сучасності. У цьому риторичному творі подано теоретичні відомості про типи промов, їхню структуру, поради щодо змісту, вимоги до тексту (єдність предмета, єдність думки, співмірність складників, художність викладу). І. Галятовський пропонує кожному, хто хоче «казання учинити», обрати тему казання, що має складатися з трьох частин: перша – ексордіум (початок); друга – нарація (оповідь); третя – конклюдія (кінець). Описавши призначення кожної частини і зв'язок між ними, автор називає основні джерела, з яких можна брати матеріал: Біблія, життя святих, праці великих проповідників, а ще історії та хроніки, книги про людей, природу, звірів – усе це нотувати й ампліфікувати до своєї теми.

¹⁴ Куньч З. Йоаннікій Галятовський в історії української риторики. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25731/05-Kunch.pdf?sequence=3>

Свою теорію красномовства І. Галятовський втілює у книзі проповідей про чудеса Марії Богородиці «Небо нове» (1665 р.).

Найповніше барокові тенденції у вітчизняній риторичній відобразилися в ораторській прозі українського письменника й культурно-освітнього діяча Антонія Радивиловського – автора збірок проповідей «Огородок Марії Богородиці» (1676 р., 199 проповідей на релігійні свята, на морально-етичні теми світського життя), «Вінець Христов, з проповідей недільних, як цвітов рожаних, на украшеніє православно-католицької святої східної церкви сплетений» (1688 р., 155 проповідей на теми євангельських читань). А. Радивиловський був учнем І. Галятовського і свої проповіді будував за його теорією казань. Як теоретик вітчизняної риторики А. Радивиловський розробляв методику складання і виголошення проповідей, визначав завдання ораторів, склад аудиторії. Відповідно до його теорії, проповідник, оратор є послом Бога, його вустами промовляє сам Бог. Тому проповідник має бути всевідцем, глибоко порядним, чесним. А. Радивиловський радив (і сам так робив) проповіді будувати логічно, використовувати вставні оповіді з античної та середньовічної літератури, міфології, прикрашати хитромудрими порівняннями, байками.

Видатним ритором і відомим українським оратором кінця XVII – початку XVIII ст. заслужено вважають Феофана Прокоповича, який залишив велику наукову, публіцистичну та художню спадщину, де значну частину становлять праці з риторики. Праця «Про риторичне мистецтво» написана латиною, звернена до української молоді, про що зазначено в посвяті: «Книжок 10 для навчання української молоді, про що навчає одне і друге красномовство на благо релігії і Батьківщини, викладені преподобним отцем Феофаном у Києві у славній православної Могиллянській Академії року 1706». У цій праці висвітлено основні питання

риторичного курсу, який він читав у Києво-Могилянській академії. Книги мають певний порядок розділів¹⁵: *загальні вступні настанови, історія й джерела риторики; про підбір доказів і про ампліфікацію; про розташування матеріалу; про мовно-стилістичне оформлення промов; про трактування почуттів; про метод писання історії і про листи; про судовий і дорадчий роди промов; про епідейктичний, або прикрашувальний, рід промови; про священне красномовство (гомілетуку); про пам'ять і виголошування.*

Ф. Прокопович, сприймаючи основні положення античної риторики, додає свої ідеї та розвиває їх: погоджуючись із тим, що риторика має велике загальнолюдське й суспільне значення, він наполягав на національній користі красномовства: захист інтересів країни, її авторитету, увічнення її історії, оборона православної віри, заохочення молоді до подвигів. Великого значення надавав Ф. Прокопович теорії і методиці риторики. Основну частину його риторичного курсу становлять розробки стилів і жанрів, композиції текстів, способів словесного вираження, риторичних фігур. За його переконанням, риториці належить головне місце, вона – «цариця мистецтв». Невідповідність між змістом і формою промови, на думку Ф. Прокоповича, породжує вади стилю. Він виділив кілька вад стилю й описав їх: *холодний стиль* (у якому є багатослівність, але немає живого смислу, думка мертва), *надмірний* (у якому нагромаджено надміру засобів образності), *лженаслідувальним* стилем названо недоречне наслідування (подібна до чиєїсь промови форма, а зміст інший або надмірне наслідування – до дрібниць), *поетичний* стиль (вада дорадчої промови, але він доречний у творчості та в близьких стосунках між людьми, у спілкуванні з Богом), *сухий* стиль (вада, коли свідчить про бідність думок, змісту предмета, проте він доречний в офіційних ділових стосунках), *хиткий* (неорганізований стиль свідчить або про низьку культуру оратора, або про байдужість, неувагу), *шкільний* стиль (характеризується дотриманням усіх вимог шкільної риторики, проте як вада сприймається з вуст досвідченого, оратора, від якого чекають оригінального, авторського стилю),

---

¹⁵ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С. 78–79.

хлоп'ячий стиль (недоречно використання привабливих засобів з метою похизуватися), *емоційний* стиль (як вада тоді, коли стосується незначних, не вартих таких емоцій тем).

Ф. Прокопович описав усі види судових, дорадчих, похвальних промов, які були поширеними й актуальними в тогочасному суспільстві, усі його рекомендації й риторичні поради спрямовувалися на досягнення ефективності промов. Для Ф. Прокоповича основним критерієм оцінки була їхня результативність.

Перебування України в складі Російської та Австро-Угорської монархій не сприяло розвитку риторики у XVIII–XIX ст. Видатним церковним та політичним оратором першої половини XIX ст. був Г. Якимович – автор численних проповідей. Серед українських знавців риторики варто назвати К. Зеленецького, М. Максимовича, В. Антоновича. К. Зеленецький розробив оригінальне розуміння творчого акту в словесній дії, переборював абстрактний розподіл слова й думки в процесі «породження думок», розвивав ідеї логічної культури оратора.

На рубежі XIX – XX ст. з'являються досить популярні в той період політичні пропагандисти М. Міхновський (адвокат, політик, один із організаторів Української народної партії), Є. Чикаленко (голова Товариства українських поступовців), С. Єфремов (публіцист, політик, літературознавець, він обґрунтував українську національну ідею). Особливим авторитетом користувався М. Грушевський – провідний діяч держави та національної освіти, видатний науковець, публіцист.

Зміни соціально-політичної та ідеологічної ситуації в країні, особливо в роки культу Сталіна, зумовили занепад розвитку риторичної науки. Відродження інтересу до мистецтва слова відбулося наприкінці XX ст.: інтенсивно розвивається політичне красномовство, активізується церковне красномовство, зростає популярність юридичної освіти, що, зі свого боку, й зумовило потребу у вивченні риторики.

Тестовий простір – перевір свої знання!

1. *Які піджанри виділяють у риторичі Київської Русі?*
  - а) дидактичний (повчальний);
  - б) панегіричний (урочистий);
  - в) дидактичний і панегіричний;
  - г) педагогічний і повчальний;
  - д) похвальний і огудливий.
2. *Хто був першим християнським проповідником у Київській Русі?*
  - а) митрополит Іларіон;
  - б) Володимир Мономах;
  - в) Іван Вишенський;
  - г) Кирило Туровський;
  - д) Клим Смолятич.
3. *Завершіть речення За часів Київської Русі будь-яка промова (проповідь, повчання, похвала) називалася...*
  - а) притчею;
  - б) виступом;
  - в) словом;
  - г) житієм;
  - д) повчанням.
4. *Хто за надзвичайний ораторський і поетичний таланти був прозваний у народі другим Златоустом?*
  - а) Іван Вишенський;
  - б) Володимир Мономах;
  - в) Кирило Туровський;
  - г) Григорій Сковорода;
  - д) Феофан Прокопович.
5. *Чийм життєвим принципом став вислів «пізнавай віруючи»?*
  - а) митрополита Іларіона;
  - б) Володимира Мономаха;
  - в) Івана Вишенського;
  - г) Кирила Туровського;
  - д) Кліма Смолятича.
6. *Кого із педагогів-риторів Києво-Могилянської академії називали*

українським Аристотелем?

- а) Лазаря Барановича;
- б) Інокентія Гізеля;
- в) Іоанікія Галятовського;
- г) Антонія Радивиловського;
- д) Феофана Прокоповича.

7. Якою мовою була написана праця з риторики Ф. Прокоповича?

- а) латинською;
- б) давньоруською;
- в) старослов'янською;
- г) церковнослов'янською;
- д) німецькою.

8. Хто автор «Слова про Закон і Благодать»?

- а) Феодосій Печерський;
- б) Володимир Мономах;
- в) Володимир Великий;
- г) митрополит Іларіон;
- д) Ярослав Мудрий.

9. Який твір містив додаток «Наука коротка, або способ зложеня»?

- а) «Мир з Богом чоловіку»;
- б) «Меч духовний є глагол Божий»;
- в) «Риторична рука»;
- г) «Про риторичне мистецтво»;
- д) «Ключ розуміння».

10. Завершіть речення Зразки риторичної термінології містить...

- а) «Слово о полку Ігоревім»;
- б) «Києво-Печерський патерик»;
- в) «Повість минулих літ»;
- г) «Слово про Закон і Благодать»;
- д) «Ізборник Святослава», укладений 1073 року.

10. Хто автор твору «Мир з Богом чоловіку»?

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоанікій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;

- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

11. *Хто автор етичного кодексу поведінки громадянина?*

- а) Феодосій Печерський;
- б) Володимир Мономах;
- в) Володимир Великий;
- г) митрополит Іларіон;
- д) Ярослав Мудрий.

12. *Хто автор твору «Ключ розуміння»?*

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

13. *Хто автор твору «Про риторичне мистецтво»?*

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

14. *Хто автор твору ««Риторична рука»»?*

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

15. *Хто вперше видав риторичний твір українською мовою?*

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

16. *Хто з риторів Києво-Могилянської академії виділив та описав вади стилю?*

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

17. *Хто розробив сократівський прийом діалогізації викладу?*

- а) Іван Вишенський;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Григорій Сковорода;
- д) Феофан Прокопович.

18. *Чия мовотворчість збагатила українську мову численними афоризмами, крилатими висловами, серед яких – Життя наше – це подорож, а дружня бесіда – візок, що полегшує мандрівникові дорогу?*

- а) Івана Вишенського;
- б) Григорія Сковороди;
- в) Інокентія Гізеля;
- г) Лазаря Барановича;
- д) Феофан Прокопович.

19. *Хто є автором посібників з риторики?*

- а) К. Зеленецький;
- б) М. Міхновський;
- в) Г. Якимович;
- г) В. Антонович;
- д) Д. Донцов.

20. *У якому рядку записано прізвище представника українського академічного красномовства?*

- а) К. Зеленецький;
- б) В. Антонович;
- в) Є. Чикаленко;
- г) І. Огієнко;
- д) Д. Донцов.

21. *У якому рядку записано прізвище представника українського судового красномовства?*

- а) Є. Чикаленко;
- б) М. Міхновський;
- в) Г. Якимович;
- г) І. Огієнко;
- д) М. Драгоманов.

22. *Хто автор слів – Мені потрібне слово, а не слава?*

- а) Дмитро Павличко;
- б) В'ячеслав Чорновіл;
- в) Ліна Костенко;
- г) Любомир Гузар;
- д) Галина Сагач.

23. *Знайдіть відповідність між періодом і представником цього періоду:*

а) Київська Русь	1) Івана Вишенський;
б) XIV – XVI ст.	2) Кирило Турівський;
в) XVII – поч. XVIII ст.	3) Інокентій Гізель;
г) XVIII – поч. XX ст.	4) Михайло Максимович;
д) II пол. XX – поч. XXI ст.	5) Галина Сагач.

24. *Установіть відповідність:*

а) В'ячеслав Чорновіл	1) Непокорена;
б) Галина Сагач	2) Витязь духу;
в) Любомир Гузар	3) Невгамовний;
г) Іван Огієнко	4) Український Златоуст;
д) Ліна Костенко	5) Духовний авторитет нації.

25. *Хто автор слів У світі було б набагато менше зла, якби всі, хто має владу, розуміли, що в їхніх руках прекрасний спосіб служити іншим людям?*

- а) В'ячеслав Чорновіл;
- б) Ліна Костенко;
- в) Дмитро Павличко;
- г) Галина Сагач;
- д) Любомир Гузар.

Тема 4

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОМОВ

Усі жанри хороші, крім нудного

Вольтер

Опорні поняття: *роди промов, жанри промов, типи промов за метою, інформаційна промова, розважальна промова, агітаційна промова, переконувальна промова, заклична промова.*

Радимо прочитати

1. Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001.
URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1988. С. 242–283.
3. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Риторика. Київ : Вища шк., 2003.
URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/38856/mod_resource/content/2/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf
4. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. URL: <http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Сагач Г. М. Риторика. Вид. 2-ге перероб. і доп. Київ : ВД «ІнЮре», 2000.
URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf

Інтелектуальна розминка

1. Які роди промов виокремлюють у сучасній риторичі?
2. У який спосіб класифікує красномовство Г. Сагач?
3. Які види красномовства виокремлюють Л. Мацько і Л. Кравець?
4. Які є типи промов за метою?
5. Які вимоги висувають до інформаційних промов?
6. Якою може бути модель розповіді про себе?
7. Яке завдання агітаційних промов?
8. Які особливості переконливої промови?
9. Який алгоритм підготовки реклами?

10. У чому полягають особливості закличних промов?
11. Яка специфіка розважальних промов?
12. За якою моделлю будують розважальний виступ?

Практичний тренажер

Завдання 1. *Гра-тренінг «Типи промов: від А до Я». Завдання: об'єднатися в мікрогрупи (відповідно до кольорів, які в кожного лежатимуть на столі), окреслити особливості певного виду промови, вимоги до її підготовки; скласти хмарку тегів відповідно до теми; виголосити мініпромову (тема за власним вибором).*

Завдання 2. *Подумайте, до яких сфер красномовства належать подані тексти. Аргументуйте свій вибір.*

- Дякуємо Господу за те, що надихає серця наші в боротьбі. Дякуємо за справжнє історичне диво збереження вільної України, бо ви всі знаєте, як різні експерти та політики давали нашій державі максимум три-чотири дні на спротив та прогнозували швидку поразку. А ми стали подібні до народу Ізраїля перед обличчям війська фараонового, коли перед могутністю зброї, перед силою людською, перед численністю та лютістю супротивника постала інша, невидима, але значно більша сила – сила віри та правди, сила жертвності та надії на Господа.

- У фрагменті української мовної картини світу, який ми дослідили, відзначаємо широке використання традиційних культурних символів. Найрепрезентативніші з них такі: *світ, земля, небо, зорі, віттар, дорога (шлях, путь, стежка), ряс, корінь, хліб, голова, серце, крила, вінець, плуг, камінь, лаври, рубікон*. Погоджуємося із думкою О.П. Левченко про те, що використання символу – це завжди скорочення мовного коду, з одного боку, і збільшення інформації – з іншого, тому що символ спирається ще й на концептуальну інформацію (експресія, емоції, оцінка).

- Висловлюю слова вдячності за Ваш внесок у розвиток освітньої галузі та виконання важливої справи підготовки висококваліфікованих фахівців, від яких залежить майбутнє нашої країни. Ваш ліцей посідає гідне місце серед професійних навчальних закладів нашої держави. Ви

успішно запроваджуєте європейські підходи до підготовки нової генерації інтелектуальної еліти нації.

- Те, що сталося в році дев'яносто першому, назавжди ввійде в історію нашого народу. Бо ж сталася подія справді планетарної ваги. Незважаючи на піднятий шквал дезінформації, українофобії, незважаючи на шантаж та погрози високопосадових стратегів, залякування преси та телевізії виявилось, що люди наші сьогодні вже не надто лякливі, що часи тотального страху більше над нами не владні.

- Кінцева мета будь-якого захисту в кримінальній справі – полегшити долю підсудного. Я буду намагатися робити це, привертаючи увагу суду насамперед на недоведеність більшої частини обвинувачення, аби вирок був гідний рівня суду, а також до істотних порушень законності, допущених у ході слідства.

Завдання 3. *За півтори хвилини образно, емоційно й захопливо розкажіть будь-яку історію зі свого життя, розпочавши її словами «Одного разу зі мною трапилось таке...» і завершивши «І тоді я зрозумів (-ла), що ...».*

Завдання 4. *Укладіть поради, як підготувати успішну інформаційну промову «Формула успіху».*

Завдання 5. *Прорекламуйте одну із запропонованих книг, переконайте слухачів у потребі її прочитати:*

- *Антисуржик.* Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. Львів : Світ, 1994. 152 с.

- *Богдан С. К.* Мовний етикет українців : традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.

- *Корніяка О.* Мистецтво гречності: Чи вміємо себе поводити? Київ : Либідь, 1995. 96 с.

- *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування. Київ : Знання, 2006. 291 с.

Завдання 6. *З'ясуйте особливості підготовки рекламних промов, запропонуйте рекламу вашої спеціальності.*

Завдання 7. *Підготуйте й виголосіть промову на тему «Зовнішня реклама мого міста (сmt, села) крізь призму чинних норм».*

Завдання 8. Прочитайте привітання Ліни Костенко з нагоди її дня народження. Визначте особливості цього тексту, схарактеризуйте мовні засоби.

Дорога Ліно Василівно!

Цими днями на Ваше ім'я надходять вітання від усього світу, де тільки й розсіяно українського цвіту. А в спільноті Українського католицького університету

стільки умів і сердець захоплено резонують на Ваше поетичне слово, що для нас просто немислимо залишитись осторонь і не висловити добрих слів на Вашу адресу.

Складаючи це вітання, нам не складно добирати високі слова – складно не зранити велику чутливість Вашої душі, такої вразливої до парадних слів і фанфарних ефектів: «Митцю не треба нагород, Його судьба нагородила...». Але як не сказати Вам, що саме у Ваших рядках прочитується ота первинна субстанція Поезії, яка і є Господнім даром?! «Ще слів нема. Поезія вже є» – так може сказати лише той, хто відчуває саму плоть Логосу.

В радянський час слово Ліни Костенко ходило від села до села, від серця до серця, зігриваючи душу так, як колись це вдавалось лише лірникам. Бо вони також «...захлиналися лихом», виходячи поміж люди, «забинтовані білим сміхом».

І скільки українських дівчат записувало у свої нотатники:

Я чую дощ. Він тихо плаче правду,
що я когось далекого люблю!

І скільки чисто виголених чоловіків, приходячи у свої офіси, не могли струсити з себе отого совісливого:

Шукайте цензора в собі.
Він там живе, дрімучий, без гоління.
Він там сидить, як чортик у трубі,
і тихо вилучає вам сумління.

[D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Dow
nloads/orvell-dzhordzh-19842283.pdf](https://www.downdloads/orvell-dzhordzh-19842283.pdf)

– Ейн Рейд «Джерело». URL: <https://libcat.ru/knigi/proza/istoricheskaaya-proza/45867-ajn-rend-dzherelo.html>

Завдання 15. Підготуйте агітаційну промову «ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського – це тренд і бренд!».

Довідковий інструментарій

З огляду на мету висловлювання, розмежовують інформаційну промову, протокольно-етикетну промову, розважальну промову, переконливу промову, агітаційну промову, закличну промову.

Найбільш поширеними видами таких виступів є: *лекція, доповідь, усна відповідь, повідомлення, розповідь про себе, про подію, анотація* тощо. Зупинимося на особливостях підготовки деяких із них.

МОДЕЛЬ РОЗПОВІДІ ПРО СЕБЕ

 ВАШЕ ІМ'Я, ПРІЗВИЩЕ;
МІСЦЕ НАРОДЖЕННЯ, ПРОЖИВАННЯ Й
НАВЧАННЯ

 ХАРАКТЕР У МЕНЕ...;
Я ЛЮБЛЮ...

 НАЙБІЛЬШЕ НЕ ЛЮБЛЮ... (ЧОГО? КОГО? ЩО РОБИТИ?);
МОЇМИ ПЕРЕВАГАМИ Є...

 МОЄ ВРАЗЛИВЕ МІСЦЕ...;
МОЇ ДРУЗІ КАЖУТЬ, ЩО Я...

 НЕРІДКО ЗІ МНОЮ ТРАПЛЯЮТЬСЯ СМІШНІ ІСТОРІЇ...;
- МЕНІ ПОДОБАЄТЬСЯ...;
У МАЙБУТНЬОМУ Я Б ХОТІЛА...

Метою *реклами* є привернення уваги слухачів (глядачів) до певного продукту реклами, спонукання їх до придбання його чи бажання ним користуватися, агітація до участі в якомусь заході тощо.

Метою *протокольно-етикетних* виступів є дотримання певного ритуалу, норм етикету в тій чи тій офіційній ситуації. До них належать: *виступ під час зустрічі офіційних осіб, офіційне привітання ювіляра, учасників певного форуму, вступне слово на відкритті якогось заходу (конференції, олімпіади, конкурсу тощо), траурна промова.*

Правила підготовки офіційного привітання

- використовуйте звертання відповідно до ситуації спілкування (*Ваша Святосте, Високодостойний пане міністре, Вельмишановний пане ректоре, Високоповажаний Василю Васильовичу* тощо);

- зауважте, з якої нагоди виголошуєте слово:

Сьогодні ми святкуємо... .

Сьогоднішня подія важлива для кожного з нас... .

- скажіть, чому Вам приємно виступати;
- назвіть позитивні риси адресата;
- прагніть до вияву індивідуального. Цього можна досягти використанням цитат, крилатих виразів чи прислів'їв та приказок;
- будьте щирими та привітними;
- завершуйте виступ емоційним побажанням.

За що можна похвалити організацію?

- За гарні традиції;
- За успіхи в діяльності;

- За згуртованість, взаємопідтримку;

- За вміння злагоджено працювати в надскладних (складних) умовах;

– За збереження традицій та їх примноження та ін.

За що можна похвалити людину?

- За інтелігентність, високу культуру поведінки, шляхетність;
- Доброту, вміння пожертвувати власними інтересами;
- За вміння і бажання ділитися досвідом;
- Безкорисливість...

Метою розважального виступу є бажання розважити присутніх, розвеселити, надати їм можливість посміхнутись, приємно відпочити. Основними видами таких виступів є: *дружній тост, смішний випадок із життя, анекдот.*

Є певні *правила* і щодо розповідання анекдотів:

- ✓ *анекдот має бути пристойним (без брутальних слів і виразів);*
- ✓ *у ньому не має йти мова про особливості людей тієї чи тієї національності, професії чи присутніх осіб;*
- ✓ *розповідати в помірному темпі;*
- ✓ *не варто самому сміятися;*
- ✓ *розповідати артистично і без запинання; не коментувати анекдоту.*

Переконливий виступ має на меті змусити аудиторію повірити в сказане, тобто логічно довести чи спростувати якесь твердження. Переконливий виступ може надихати слухачів, наприклад, виступ тренера перед грою чи кандидата на виборах перед своїми прихильниками, виступ лідера партії перед однодумцями.

До переконливих належать також *агітаційні* виступи, метою яких є заклик до певних дій (узяти участь у якійсь акції, підтримати певну ініціативу тощо). Такі виступи завжди завершуються закликом.

Тестовий простір – перевірка своїх знань!

1. *Хто вперше виокремив та схарактеризував судові, дорадчі та похвальні промови?*

- а) Аристотель;
- б) Цицерон;
- в) Демосфен;
- г) Ісократ;
- д) Платон.

2. *Хто з ораторів був майстром діалогічного красномовства?*

- а) Аристотель;
- б) Демосфен;
- в) Цицерон;
- г) Сократ;
- д) Платон.

3. *Хто скласифікував промови за якістю, мовним оформленням?*

- а) Аристотель;
- б) Цицерон;
- в) Демосфен;
- г) Квінтіліан;
- д) Платон.

4. *Який із жанрів належить до академічного красномовства?*

- а) наукова доповідь;
- б) політичний огляд;
- в) ювілейна промова;
- г) проповідь;

д) промова-заклик.

5. *Завершіть речення* Політичне красномовство зародилося на ґрунті...

- а) похвальної риторики;
- б) судової риторики;
- в) суспільно-побутової риторики;
- г) церковної риторики;
- д) огудливої риторики.

6. *Функціонування яких освітніх закладів зумовили виникнення й розвиток академічного красномовства в Україні?*

- а) братських шкіл;
- б) Львівського університету;
- в) Острозької школи;
- г) Києво-Могилянської академії;
- д) Харківського університету.

7. *Яка із пам'яток Київської Русі є взірцем похвального красномовства?*

- а) «Повчання» В. Мономаха;
- б) «Слово про похід Ігорів»;
- в) Літопис «Самовидця»;
- г) Києво-Печерський патерик;
- д) «Слово про Закон і Благодать».

8. *Завершіть речення: Наукова доповідь, реферат, лекція, наукове повідомлення – це жанри...*

- а) дипломатичного красномовства;
- б) академічного красномовства;
- в) політичного красномовства;
- г) судового красномовства;
- д) соціально-побутового.

9. *Яке красномовство найбільшою мірою зберігає й продовжує традиції народу?*

- а) суспільно-побутове красномовство;
- б) політичне красномовство;
- в) церковне красномовство;
- г) академічне красномовство;
- д) судове красномовство.

10. *Завершіть речення* Вступ, оповідь, докази свої правоти, полеміка із супротивником і висновок – це структура...

- а) судової промови;
- б) політичної промови;
- в) військової промови;
- г) мітингової промови;
- д) церковної промови.

11. *Завершіть речення* Заздалегідь підготовлений виступ з позитивними чи негативними оцінками, конкретними фактами, з конкретними планами – це...

- а) політична промова;
- б) воєнна промова;
- в) судова промова;
- г) мітингова промова;
- д) церковна промова.

12. *Завершіть речення: Вітальні промови, тости, надгробне слово – це жанри...*

- а) військового красномовства;
- б) судового красномовства;
- в) суспільно-побутового красномовства;
- г) академічного красномовства;
- д) дипломатичного красномовства.

13. *Для якого красномовства характерна вишуканість стилю мовлення, пишність, значна кількість старослов'янізмів?*

- а) церковного красномовства;
- б) судового красномовства;
- в) дипломатичного красномовства;
- г) суспільно-побутового красномовства;
- д) академічного красномовства.

14. *Який основний жанр церковного красномовства?*

- а) промова-заклик;
- б) проповідь;
- в) промова-наказ;
- г) поминальна промова;

- б) агітаційну промову;
- в) розважальну промову;
- г) переконувальну промову;
- д) закличну промову.

21. *Знайдіть відповідність між родом і жанром красномовства:*

а) судове красномовство	1) політична доповідь;
б) політичне красномовство	2) промова свідка;
в) військове красномовство	3) промова-заклик;
г) суспільно-побутове красномовство	4) поминальна промова;
д) церковне красномовство	5) послання.

22. *Завершіть речення Військове красномовство – це різновид*

- а) академічного красномовства;
- б) судового красномовства;
- в) політичного красномовства;
- г) суспільно-побутового красномовства;
- д) дипломатичного красномовства.

23. *У якій ситуації доцільно вдатися до розважальної промови?*

- а) відкриття школи;
- б) свідчення в судді;
- в) дипломатична нота;
- г) виступ на практичному занятті;
- д) вітання з днем народження.

24. *У якій ситуації доцільно вдатися до агітаційної промови?*

- а) виступ на зборах групи;
- б) виступ на підтримку кандидата в депутати;
- в) дипломатична нота;
- г) виступ на практичному занятті;
- д) слово про померлого.

25. *Яке звертання можна використати в будь-якій аудиторії?*

- а) шановні депутати;
- б) дорогі вчителі;
- в) пані та панове;
- г) брати і сестри;
- д) любі мої.

Тема 5 ПІДГОТОВКА ПРОМОВИ

*Кращою похвалою ораторові
буде, якщо кожний, хто чув його
промову, скаже собі: «Але я сам так
думаю, він лише висловив те, що я
відчував».*

Ежен Віолле-де-Дюк

Опорні поняття: докомунікативний етап, комунікативний етап, післякомунікативний етап, типи промов за знаковим оформленням, тема промови, теза, аргумент, закони логіки (закон тотожності, закон суперечності, закон виключення третього, закон достатньої підстави), логічні помилки.

Радимо прочитати

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001. С. 139–153, 163–171. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Риторика. Київ : Вища шк., 2003. С. 110–113. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/38856/mod_resource/content/2/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf
3. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. С. 79–80, 81–87. URL: <https://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf>
4. Сагач Г. М. Риторика. Вид. 2-ге перероб. і доп. Київ : ВД «ІнЮре», 2000. С. 73–79. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf

Інтелектуальна розминка

1. Які етапи риторичної діяльності виділяють?
2. Яка мета докомунікативного етапу?
3. Що передбачає комунікативний етап?
4. Які засоби забезпечують успіх комунікативного етапу?
5. У чому особливості післякомунікативного етапу?
6. Як класифікують промови за знаковим оформленням?

7. Що таке промова-експромт?
8. У яких ситуаціях доречна імпровізація?
9. У чому відмінність між поняттями *тема* і *тематика*?
10. Які вимоги висувають до формулювання теми?
11. Які теми завжди мають схвальний відгук слухачів?
12. Що таке теза?
13. Які вимоги висувають до формулювання тез?
14. Назвіть критерії добору аргументів.
15. На чому базується система логічних доказів у виступі оратора?
16. Які основні закони логіки не треба порушувати ораторові?
17. Що таке логічна помилка?
18. Назвіть види логічних помилок та подайте свої приклади.

Практичний тренажер

Завдання 1. *Який тип промов за знаковим оформленням та закріпленням найдоцільніше використати в одній із наступних ситуацій? Відповідь аргументуйте.*

1. Виступ на відкритті школи.
2. Виступ на урочистих зборах трудового колективу.
3. Виступ на підтримку політичної партії.
4. Віншування ювіляра.
5. Дипломатична нота.
6. Виступ на студентському семінарі.
7. Виступ по радіо.

Завдання 2. *Уважно прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Визначте, які ознаки, крім названих, засвідчують інтерес аудиторії до повідомлення.*

Закоханий у себе оратор виступає перед аудиторією, щоб похизуватись, послухати себе, переконати в значущості своєї персони. Його не цікавлять інтереси слухачів, їхні бажання, проблеми. Він не намагається пояснити суть справи, залюбки вживає іноземні терміни і слова, що виражають абстрактні поняття, аби похизуватися своєю ерудицією. Коли виступає такий промовець, то складається враження,

що він стоїть на трибуні не заради слухачів, а слухачі сидять у залі, щоб надати його особі важливості і блиск. Такі промовці, навіть якщо вони й розумно говорять, не користуються успіхом. Вони не дбають про поглиблення змісту, насиченість новою інформацією, щоб принести цим найбільшу користь людям.

І навпаки, промовець, який не шкодує сил і часу, щоб зібрати найновіші відомості для своєї лекції, намагається дібрати вдалі приклади, що ілюструють те чи те твердження, неодмінно матиме успіх. Така промова чи лекція цікавитиме всіх.

Здатність постійно дбати про слухачів і вміння поставити себе на їхнє місце – одна з найважливіших передумов успіху промовця. З цим тісно пов'язане і вміння стежити за реакцією в залі. Справжній промовець постійно спостерігає за реакцією аудиторії.

Як дізнатися, чи цікавить слухачів те, що ви говорите? Дуже просто. Якщо в залі тиша, якщо слухачі сидять спокійно й уважно на вас дивляться, якщо дехто з них киває головою на знак згоди, то це означає, що ваш виступ проходить успішно. Якщо ж слухачі перешіптуються, крутяться на місцях, не дивляться на вас, позіхають, то це незаперечні ознаки втрати слухачами інтересу до виступу.

За Іржі Томаном

Завдання 3. *Сформулюйте тему для виступу, що передбачає розкриття однієї із поданих тем:*

- Шевченко і сучасність;
- правописні проблеми в Україні;
- інвективи в художній літературі;
- чи буває корисна реклама;
- дівчата в армії;
- батьки і діти: як знайти порозуміння;
- найкращий фільм;
- найцікавіша книга;
- про шкідливі звички;
- одностатеві шлюби.

Завдання 4. *Запропонуйте тему виступу в студентській аудиторії, визначте коло питань для розгляду. Аргументуйте вибір теми. Визначте тип промови за метою.*

Завдання 5. *Підготуйте картку-інформатор на одну із запропонованих тем.*

- Як дібрати тему, щоб тебе слухали.
- Вимоги до формулювання теми.
- Запорука успішності виступу.
- Важливість підготовчого етапу.
- Де почерпнути цікаві відомості, факти, ідеї?

Завдання 6. *Сформулюйте тези однієї із запропонованих тем:*

– У всьому світі є тільки одна річ, перед якою ми повинні схилитися, – це геній, і одна річ, перед якою треба впасти на коліна, – це доброта (В. Гюго).

– У внутрішньому світі людини доброта – це сонце (В. Гюго).

– Ніколи не буваєш багатослівний, якщо говориш саме те, що хочеш сказати (Е. Делакура).

– Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути (В. Липинський).

– Бути українцем – це значить бути постійно в стані доказування свого права на існування (В. Винниченко).

Завдання 7. *Доберіть аргументи (не менше ніж 2), щоб підтвердити чи спростувати одне із запропонованих міркувань:*

– Інженером можна стати за п'ять років, учитися ж на людину треба все життя (В. Сухомлинський).

– Друг – людина, яка знає про нас все, та все-таки любить нас (Е. Хаббард).

– Щоб панувати над природою, треба підкорятися їй (Ф. Бекон).

– Життя – немов п'єса в театрі: не те важливо, наскільки довго вона триває, а те, наскільки добре вона зіграна (Сенека).

Завдання 8. *Вправа «Експромт». Завдання: виступити без підготовки на тему, що випадє.*

1. Подія, що найбільше запам'яталася.
2. Випадок, що найбільше вразив.
3. Найкращі 5 книг, які раджу обов'язково прочитати.
4. Найкращі 3 фільми, які раджу переглянути.
5. Найкращий день у моєму житті.
6. Зустріч, про яку завжди пам'ятатиму.
7. Що робить мене щасливим?
8. Що робить мене нещасним?
9. Що мене найбільше приваблює в інших?
10. Чому я обрала саме цей фах?

Завдання 9. *Визначте логічні помилки в поданих реченнях та скласифікуйте їх.*

Цією пральною машиною користуємося я та моя донька. Їй вже понад сімнадцять років.

Він мав чарівну дружину та приватний будинок.

Синтаксис – це не фонетика, а фонетика – це не синтаксис.

Що ви кажете! Вона не може вийти заміж, тому що ніколи цього не робила!

«Спартак» – це погана команда, тому що мій тато ніколи не вболіває за неї, а тільки – за «Динамо».

Розмова в Києві перед Золотими воротами: Невже ці ворота й справді золоті? Так, Золоті.

Після лекції у нас був гарний настрій. Отже, якщо у вас поганий настрій – ходіть на лекції.

Діти не можуть мати своєї думки, бо вони ще малі.

Він ніколи не мовчить, коли його питають. Отже, він – відмінник.

Ми можемо не читати цей твір, тому що він стоїть останнім у списку літератури.

Завдання 10. *Прослухайте і проаналізуйте один із запропонованих виступів за поданим алгоритмом.*

1. Промова Президента України Володимира Зеленського в Конгресі США (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Tt8jI9sEtk0>)

2. Промова Ліни Костенко у Львові (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mPImx1TkD-Y>)

3. Промова Любомира Гузора «Найбільшим щастям людини є відчутти, що ми є люблені» (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SUakSCI0Orw>)

4. Промова Михайла Хоми (Дзідзьо) на VIII Національному молитовному сніданку України (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HIYu35Qz1Aw>)

5. Промова Андрія Зелінського «Кожна перемога – досягнення команди» (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pygRfSH-Xsw>)

Схема аналізу

1. Актуальність теми.
2. Для якої аудиторії призначено промову?
3. Якою є промова за метою створення (укажіть мету загальну й конкретну)?
4. Визначте основну проблему й головну думку промови.
5. Визначте рід і вид промови.
6. Виділіть основні композиційні частини виступу: вступ, основну частину, висновок. Наскільки кожна з них відповідає риторичним вимогам.
7. Сформулюйте основні тези виступу.
8. Які аргументи використано в промові? Подайте приклади.
9. За допомогою яких невербальних засобів оратор підтримував контакт із аудиторією? Оцініть їх з погляду їхньої доцільності.
11. Чи враховано особливості аудиторії? Як це відбилося в промові?
12. Як ви вважаєте, чи вдалося ораторові досягти поставленої мети?
13. Чи правильно було розраховано час виступу.
14. Ваше враження від промови.
15. Яку (які) пораду (поради) дали б ораторові?

Довідковий інструментарій

Кожен з етапів риторичної діяльності є важливим: докомунікативний етап створює всі передумови для успішного виступу; комунікативний етап дає змогу розкрити тему й досягти поставленої цілі; висновковий етап уможливорює не лише підбиття підсумків, але й коригування (якщо потрібно) власної діяльності; післякомунікативний етап убезпечує від повторення помилок (за умови ретельного самоаналізу).

Докомунікативний етап передбачає знання всіх законів риторики: концептуального (вибір теми, створення концепції виступу з урахуванням закону моделювання аудиторії), стратегічного (розроблення програми дій), тактичного (формулювання тез, добір аргументів з орієнтацією на аудиторію, визначення засобів активізації мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії), мовленнєвого (добір мовних засобів). Комунікативний етап реалізує дію системно-аналітичного закону, який передбачає вміння оратора

встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією. Післякомунікативний етап базується на системно-аналітичному законі, знання якого допомагають ораторові здобувати цінний власний досвід.

Пригадайте міркування В. Гюго з приводу імпровізації: *«Імпровізація – не що інше, як раптове й довільне відкриття резервуара, який називається мозком, але треба, щоб цей резервуар був повний: від повноти думки залежить багатство мовлення. По суті, те, що Ви імпровізуєте, здається новим для слухачів, але є старим для Вас; говорить добре той, хто поширює роздуми цілого дня, тижня, місяця, а іноді й усього свого життя в мовленні, яке триває годину».* Тому завжди варто, знаючи тему дискусії чи програму зборів, продумати, що могли б чи хотіли сказати й що люди бажали б від вас почути.

Звичайно, кожен тип промов має свої переваги і свої недоліки: читання тексту справляє враження несміливості або скутості; експромт викликає недовіру (тому що складається враження легкого маніпулювання словами). Варто завжди бути готовим перейти з одного типу промови на інший, пам'ятаючи про «казуальний» (випадковий) момент, який трапляється в нашому житті.

Під час складання промови варто дбати про обґрунтування істинності того чи того положення (судження). Обґрунтування істинності певних тверджень називається аргументацією.

Обов'язковими складниками аргументації є теза, аргумент і демонстрація. *Теза* (гр. *положення*) – це те, що потребує доказу істинності чи неістинності. На думку Аристотеля, будь-яку тезу треба вміти

аргументувати з різних боків («за» і «проти»). Зазвичай, тези аргументують в одному напрямі.

Аргумент (лат. *доказ*) обґрунтовує тезу, переконливо доводить її істинність чи ж спростовує її. Розмежовують аргументи до логосу, до етосу, до пафосу¹⁶.

Аргументи до логосу – це твердження, які доводять істинність заявленої тези чи ж спростовують її. У логічній аргументації лише такі аргументи вважають коректними, інші розглядають як певні хитрощі, а то й навмисні помилки (софізми). Це аргументи, які не піддаються критиці, серед них виділяють такі:

- чинні документи;
- експериментально перевірені висновки;
- наукові аксіоми;
- статистика.

Аргументи до етосу і аргументи до пафосу – це твердження, які апелюють до учасників спілкування. Серед аргументів до етосу найбільш уживаними є *аргумент до авторитету* й *аргумент до особи*. *Аргумент до авторитету* – це використання оратором тверджень видатних людей, які слугують зразком для цієї аудиторії. *Аргумент до особи* передбачає апелювання до позитивних рис (тоді такий аргумент постає як різновид аргументу до авторитету) чи до негативних рис. До прикладу, *X є негідником, тому до його аргументів не варто дослухатися*.

Аргументи до пафосу – це твердження, які апелюють до почуттів. Найбільш уживаними називають такі:

- *аргумент до вигоди* (найчастіше використовують у рекламі);
- *аргумент до нихи* (за допомогою компліментів намагання зробити людину поступливішою; доречними є компліменти у вступі та під час завершення промови);
- *аргумент до жалю* (намагання розжалобити аудиторію, щоб домогтися від неї прийняття тверджень оратора);

---

¹⁶ Колотілова Н. А. Риторика. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. С. 43–49.

- *аргумент до сили* (або прийняття доводу, або ж неприємності в подальшому; сьогодні подібні аргументи стають усе витонченішими: їх не формулюють прозоро);

- *аргумент до публіки* (звернення до почуттів аудиторії, щоб відвернути її увагу від об'єктивного розгляду питання чи схилити до схвалення потрібного рішення).

Звісно, зазначені різновиди аргументів не вичерпують усіх способів переконання аудиторії. Більш детальну інформацію вміщено в рекомендованій літературі, поданій для опрацювання.

Беззаперечним є твердження про те, що ефективність аргументації залежить від компетентності оратора; його теоретичної підготовленості, що передбачає вміння логічно мислити; вміння керувати власними емоціями та почуттями; знання оратором особливостей аудиторії, зокрема, її здатності до сприйняття аргументації (нахили, потреби, інтелектуальні можливості, ступінь відкритості мислення тощо).

Кажуть, що як колони утримують дах будинку, так аргументи тримають на собі зміст промови. Дослідники встановили, що для обґрунтування тези достатньо три аргументи, які варто подавати в системі: визначити, у якій послідовності їх застосовувати.

ЗАКОНИ ЛОГІКИ В АРГУМЕНТАЦІЇ

ТОТОЖНОСТІ

УСЯКА СУТНІСТЬ ЗБІГАЄТЬСЯ САМА З СОБОЮ АБО ДОРІВНЮЄ СОБІ. ЯКЩО МИ ЯКЕСЬ ЯВИЩЕ ХАРАКТЕРИЗУЄМО З ПОЗИТИВНОГО БОКУ, ТО НЕ МОЖЕМО ВОДНОЧАС ОЦІНЮВАТИ ЙОГО НЕГАТИВНО

СУПЕРЕЧНОСТІ

НІЯКЕ СУДЖЕННЯ НЕ МОЖЕ БУТИ ОДНОЧАСНО ІСТИННИМ ТА ПОМИЛКОВИМ, ТОБТО ВИСЛОВИ, ЩО СУПЕРЕЧАТЬ ОДНЕ ОДНОМУ, НЕ МОЖУТЬ БУТИ ВОДНОЧАС ІСТИННИМИ.

ВИКЛЮЧЕННЯ ТРЕТЬОГО

ІСТИННИМ МОЖЕ БУТИ АБО ВИСЛІВ, АБО ЙОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ. ІЗ ДВОХ ВИСЛОВІВ, ЩО СУПЕРЕЧАТЬ ОДИН ОДНОМУ, СТОСОВНО ТОГО САМОГО ПРЕДМЕТА (ЯВИЩА, ОСОБИ) ЛИШЕ ОДИН - ІСТИННИЙ.

ДОСТАТНЬОЇ ПІДСТАВИ

УСЯКЕ СУДЖЕННЯ МАЄ БУТИ НАЛЕЖНИМ ЧИНОМ ОБГРУНТОВАНЕ. ОБГРУНТУВАННЯМ ВВАЖАЮТЬ ТАКЕ СУДЖЕННЯ АБО КІЛЬКА СУДЖЕНЬ, ЯКІ НЕ ПОТРЕБУЮТЬ ДОКАЗІВ, БО ЦЕ ВЖЕ ВСЕ ДОВЕДЕНО АБО ПЕРЕВІРЕНО ЧИ ДЕСЬ ЗАФІКСОВАНО ЯК ДОКАЗ.

Вимоги цих законів дають змогу сформулювати застереження до мовлення оратора:

- оратор не може висловлюватися двозначно, безпідставно переходити з однієї думки на іншу. Його мовлення має характеризуватися ясністю, чіткістю, конкретністю;
- промовець не повинен допускати суперечливих висловлювань, він має послідовно захищати свої думки;
- міркування оратора мають бути достатньою мірою аргументованими, спиратися на беззаперечні факти, науково обгрунтовані істини.

Типи логічних помилок

Логічні помилки бувають двох типів: помилки внаслідок неточного визначення предмета і поділу понять та помилки в структурі силогізму¹⁷.

До першої групи помилок належать такі:

- суперечності в самому визначенні: *холодне полум'я, гарячий сніг*;

¹⁷ Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк., 2003. С. 127–130.

- визначення невідомого через інше невідоме (промовець, не знаючи освітнього рівня слухачів, посилається на те, чого вони не знають, як наслідок, немає зворотного зв'язку й очікуваного ефекту);

- заперечення замість визначення: *Чорне – це не біле;*

- повторення доказу (тавтологія): *Цього не може бути, бо такого не може бути;*

- неврахування полісемії слова: *Чи будемо ми сьогодні дивитися фільм? – Подивимося* (слово *подивимося* може означати і те, що співбесідники подивляться фільм, і сумнів у цьому);

- плеоназм: *період часу, прейскурант цін;*

- порівняння замість визначення (коли не знає точно визначення: *кава – це щось як наркотик*);

- побудова лінійних ланцюжків, де мають бути ієрархічні: *поети і письменники;*

- змішування істотного з випадковим (додаткові ознаки подає як основні): *Усі чоловіки люблять телевізор.*

Логічні помилки в структурі силогізму:

- первинна неправда (помилкова теза викладу стає причиною наступних помилкових суджень);

- підміна тези (не довівши попередньої тези і не зробивши висновку, промовець переходить до іншої тези);

- змішування кількох питань в одному;

- змішування причини і наслідку (наступну подію подає як причину попередньої, хоча вона є наслідком, виразно подає події, через що не може зрозуміти, де наслідок, а де причина);

- аргументація неправдивими судженнями призводить до неправдивого висновку;

- «коло» в доказі:

- *Якщо ти цього не втрачав, то ти його маєш?*

- *Так.*

- *Чи втрачав ти роги?*

- *Ні.*

- *Отже, ти їх маєш.*

Тестовий простір – перевір свої знання!

1. *Що передбачає докомунікативний етап риторичної діяльності?*
  - а) створення передумов для встановлення риторичного контакту;
  - б) установлення контакту;
  - в) збереження контакту з аудиторією;
  - г) самоаналіз;
  - д) аналіз роботи аудиторії.
2. *Яке основне завдання комунікативного етапу?*
  - а) створити передумови для встановлення риторичного контакту;
  - б) продумати запитання для слухачів;
  - в) установити й зберегти контакт з аудиторією;
  - г) здійснити самоаналіз;
  - д) проаналізувати роботу аудиторії.
3. *Яку тему виступу сформульовано невдало?*
  - а) «Немає нічого сильнішого за слово»;
  - б) «Чи варто вживати інвективну лексику?»;
  - в) «Композиція публічного виступу»;
  - г) «Як подолати страх перед аудиторією?»;
  - д) «Ділове спілкування».
4. *Який тип промови за знаковим оформлення варто використати під час виступу на дипломатичному прийомі?*
  - а) імпровізована промова;
  - б) промову, яку читають за конспектом;
  - в) промова, яку готують заздалегідь, але не вчать напам'ять;
  - г) промова, яку готують заздалегідь і вчать напам'ять;
  - д) усі відповіді правильні.
5. *Завершіть речення Теза – це ...*
  - а) частина міркування;
  - б) положення, що потребує доказу;
  - в) положення, яке потребує додаткового розгортання;
  - г) положення, яке не потребує доказу;
  - д) певний етап міркування.
6. *У якому рядку подано визначення поняття аргумент?*

а) положення (мовні висловлювання чи текст), яке стосується тези й обґрунтовує її;

б) етап міркування;

в) положення, яке потребує додаткового розгортання;

г) положення, яке не потребує доказу;

д) частина міркування.

7. *Завершіть визначення* Аргументація – це ...

а) положення, що потребує доказу;

б) основна ідея, яку розгортають у висловлюванні;

в) положення, яке потребує додаткового розгортання;

г) майстерний добір переконливих доказів;

д) етап міркування.

8. *Знайдіть відповідність між словами першого і другого стовпчиків:*

а) інфантильний

1) творчий;

б) конструктивний

2) мимовільний;

в) рефлексивний

3) прихований;

г) рецесивний

4) запобіжний;

д) превентивний

5) байдужий.

9. *Який із законів не належить до логічних?*

а) закон тотожності;

б) закон чіткої аргументації;

в) закон суперечності;

г) закон виключення третього;

д) закон достатньої підстави.

10. *Завершіть речення* Усяка сутність збігається сама з собою – це ...

а) закон тотожності;

б) закон суперечності;

в) закон виключення третього;

г) закон достатньої підстави;

д) четвертий закон логіки.

11. *Завершіть речення* Ніяке судження не може бути одночасно істинним та помилковим – це ...

а) закон суперечності;

б) закон тотожності;

- в) закон достатньої підстави;
- г) закон виключення третього;
- д) перший закон логіки.

12. *Як формулюється закон виключення третього?*

- а) істинним буває або вислів, або його заперечення;
- б) будь-яке завершене висловлення зберігає свою форму і значення в межах певного визначеного контексту;
- в) ніяке судження не може бути одночасно істинним та помилковим;
- г) жодне явище не може виявитись істинним, жодне твердження – справедливим без достатнього обґрунтування;
- д) вислови, що суперечать один одному, не можуть бути водночас істинними.

13. *У якому столітті сформульовано закон достатньої підстави?*

- а) XVII;
- б) XVIII;
- в) XIX;
- г) XXI;
- д) X.

14. *Хто сформулював закон достатньої підстави?*

- а) Аристотель;
- б) Лейбніц;
- в) Ф. Прокопович;
- г) Платон;
- д) Цицерон.

15. *У чому полягає сутність закону достатньої підстави?*

- а) судження не може бути одночасно істинним та помилковим;
- б) будь-яке завершене висловлення зберігає свою форму і значення в межах певного визначеного контексту;
- в) істинним буває або вислів, або його заперечення;
- г) вислови, що суперечать один одному, не можуть бути водночас істинними;
- д) жодне явище не може виявитись істинним, жодне твердження – справедливим без достатнього обґрунтування.

16. *До іншомовних назв доберіть українські відповідники*
а) аргументація	1) подібний;
б) аналогічний	2) обґрунтування;
в) апелювання	3) поодинокий;
г) універсальність	4) звертання;
д) спорадичний	5) загальність.
17. *У якому рядку подано логічну помилку внаслідок неточного визначення предмета чи поділу понять?*
- заперечення замість визначення;
  - первинна неправда;
  - підміна тези;
  - змішування причини й наслідку;
  - аргументація неправдивими судженнями.
18. *У якому рядку подано логічну помилку в структурі силогізму?*
- «коло» в доказі;
  - плеоназм;
  - змішування істотного з випадковим;
  - заперечення замість визначення;
  - суперечності у визначенні.
19. *Хто з античних риторів стверджував про доцільність використання аргументів «за» і «проти»?*
- Платон;
  - Цицерон;
  - Демосфен;
  - Аристотель;
  - Сократ.
20. *Що є серцевиною тактичної підготовки промови?*
- формулювання тез;
  - аналіз попереднього досвіду;
  - формулювання цілей;
  - аргументація;
  - демонстрація.
21. *У якому рядку записано аргументи до етосу?*
- аргумент до особи, аргумент до авторитету;

- б) аргумент до жалю, аргумент до публіки;
- в) аргумент до сили, аргумент до авторитету;
- г) аргумент до особи, аргумент до вигоди;
- д) аргумент до вигоди, наукові аксіоми.

22. У якому рядку записано аргументи до пафосу?

- а) аргумент до вигоди, наукові аксіоми;
- б) аргумент до особи, аргумент до вигоди;
- в) аргумент до жалю, аргумент до публіки;
- г) аргумент до сили, аргумент до авторитету;
- д) аргумент до особи, аргумент до авторитету.

23. У якому рядку записано аргументи до логосу?

- а) офіційні документи, статистичні відомості;
- б) аргумент до жалю, аргумент до публіки;
- в) наукові аксіоми, аргумент до вигоди;
- г) аргумент до особи, аргумент до авторитету;
- д) аргумент до особи, аргумент до вигоди.

24. Які аргументи вважають коректними?

- а) аргументи до логосу;
- б) аргументи до пафосу;
- в) аргументи до етосу, аргументи до логосу;
- г) аргументи до етосу, аргументи до пафосу;
- д) аргументи до логосу, аргументи до пафосу.

25. Завершіть речення: *Процес виведення тез із аргументів – це...*

- а) рефлексія;
- б) релаксація;
- в) демонстрація;
- г) аргументація;
- д) презентація.

Тема 6

СТРУКТУРА ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

Публічний виступ – це мандрівка до певної мети, і її маршрут має бути нанесений на карту.

Дейл Карнегі

Опорні поняття: структура публічної промови, вступ (привертання уваги аудиторії, початок здалеку, несподіваний вступ), штучний шлях подання матеріалу, природний шлях подання матеріалу, висновок (підсумковий доцільний, риторичний елегантний), когезія, ретроспектива, проспекція.

Радимо прочитати

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001. С. 155–160. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Кушнір Р. О. Великий оратор, або як говорити так, щоб Вам аплодували стоячи. Дрогобич: Коло, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kushnir_Roman/Velykyi_orator_abo_iak_hovoryty_tak_schob_Vam_aploduvaly_stoiachy.pdf?PHPS_ESSID=aic126fibeqk26f3v336rshsv4
3. Навчальне відео від Андрія Степури «Як підготувати публічний виступ». URL: <https://vpl.org.ua/news/10-32-25-25-11-2021/>
4. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. С. 75–79. URL: <http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Сагач Г. М. Риторика : навч. посібник. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf
6. Секрети успішного виступу: лайфхаки від спікерів TED. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/2/232877/>
7. 17 способів, як почати промову. URL: <https://masterlev.com.ua/z-chogo-pochati-vistup/>

Інтелектуальна розминка

1. Які три структурні компоненти виступу виділяють ще з античних часів?
2. Які прийоми може використати оратор під час вступу?
3. У яких ситуаціях оратор вдається до прийому «привертання уваги аудиторії»?

4. Коли варто використати прийом «початок здалеку»?
5. Назвіть варіанти несподіваного вступу.
6. Чого не можна казати у вступі?
7. Які вимоги висувають до основної частини промови?
8. Які є варіанти подання матеріалу в основній частині?
9. Які варіанти завершення промови існують?
10. Чого не можна робити у висновках?

Практичний тренажер

Завдання 1. *Прокоментуйте вислів Платона «Будь-яка промова має бути немов жива істота – у неї повинно бути тіло з головою й ногами, причому тулуб і кінцівки повинні підходити один одному і відповідати цілому».*

Завдання 2. *Запропонуйте 2-3 варіанти вступу для виступу на одну з тем:*

- Подія, що змінила моє життя.
- Книга, яку не можна не прочитати.
- Мій найкращий друг (подруга).
- Ювілей очільника підприємства.
- День народження подруги.
- Поведінка – це дзеркало, в якому кожен показує свій образ (Й. В. Гете).
- Гарні манери складаються з дрібних самопожертв (Р. Емерсон).

Завдання 3. *Заповніть подану таблицю, подаючи декілька (щонайменше 3) варіантів вступу і висновків. Відповідь обґрунтуйте.*

Тип промови за метою	Вступ	Висновок
<i>Інформаційна промова</i>		
<i>Реклама</i>		
<i>Агітаційна промова</i>		
<i>Розважальний виступ</i>		

Завдання 4. Перегляньте навчальне відео від Андрія Степури «Як підготувати публічний виступ» (URL: <https://vpl.org.ua/news/10-32-25-25-11-2021/>) та дайте відповідь на запитання:

- ✓ Що таке публічний виступ?
- ✓ Що спільного між подарунком і публічним виступом? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Як правильно обрати ідею виступу?
- ✓ У чому полягає сутність другого етапу підготовки промови?
- ✓ Від чого залежить успіх під час виголошення промови?

Завдання 5. Прочитайте одну з промов, поданих у підручнику Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика. (URL: <https://cutt.ly/sBhmJkd>; С. 245–298) і проаналізуйте її структуру: визначте, який із варіантів вступу використав промовець; у який спосіб подано виклад в основній частині; у який спосіб завершено виступ.

Завдання 6. Підготуйте презентацію «10 правил, як підготувати успішний виступ».

Завдання 7. Підготуйте поради ораторові-початківцю «10 кроків до успішного виступу».

Завдання 8. Вправа «Асоціативне гроно»: упродовж хвилини запишіть асоціації (іменники, прикметники, дієслова), пов'язані з поданим словом. До прикладу, вступ, промова та ін.

Завдання 9. Підтвердьте або спростуйте істинність міркування Віктора Гюго «Перемога над страхом надає нам сили».

Завдання 10. Підготуйте і виголосіть промову на одну із запропонованих тем (тривалість – до 3 хвилин; визначте, на яку аудиторію вона розрахована).

✓ Нація тримається духовними зусиллями особистостей (Є. Сверстюк).

✓ У світі було б набагато менше зла, якби всі, хто має владу, розуміли, що в їхніх руках прекрасний спосіб служити іншим людям (Л. Гузар).

✓ Найважча професія – бути людиною (Х. Марті).

✓ Формальна освіта допоможе вам вижити. Самоосвіта приведе вас до успіху (Д. Рон).

✓ Усе в наших руках, через те їх не можна опускати (К. Шанель).

✓ Межі моєї держави – це межі моєї мови (Б. Хмельницький).

✓ Книги – це вікна, через які виглядає душа (Г. Бічер).

Методичний поради́ник

Під час аналізу виступу будуть враховувати таке:

- обізнаність промовця з вибраної теми;
- інформаційна свіжість повідомлення;
- логічність розвитку теми;
- аргументація основних положень;
- контакт з аудиторією (засоби активізації уваги слухачів);
- стилістична виразність виступу;
- засоби художнього мовлення; афористичність мовлення.

Довідковий інструментарій

Несподіваний вступ

Не можна:

- ✓ казати, що Ви не оратор;
- ✓ починати з вибачення;
- ✓ починати із жарту

Не можна:

- ✓ завершувати жартом, що не стосується змісту повідомлюваного;
- ✓ просити вибачення;
- ✓ після висновку продовжувати говорити;
- ✓ не зробити висновку;
- ✓ завершити розмову на мінорній ноті;
- ✓ завершити фразою *ось і все, що я хотіла сказати*;
- ✓ попереджувати *а тепер я зроблю висновок*.

Тестовий простір – перевір свої знання!

1. У якому рядку подано один із варіантів вступу?
  - а) риторичний елегантний;
  - б) апелювання до настрою;
  - в) індуктивний;
  - г) аналогічний;
  - д) типологічний.
2. Хто автор праці Мистецтво говорити?
  - а) І. Томан;
  - б) С. Богдан;
  - в) О. Корніяка;
  - г) Г. Сагач;
  - д) Я. Радевич-Винницький.
3. Чого не можна робити у вступі?
  - а) апелювати до власного настрою;
  - б) просити вибачення, що не встигли підготуватися;
  - в) демонструвати предмет;
  - г) цитувати;
  - д) жартувати.
4. Що передбачає перший етап підготовки до публічного виступу?

- а) складання плану;
- б) вибір теми;
- в) добір потрібного матеріалу;
- г) запам'ятовування тексту;
- д) редагування.

5. Яку пораду варто врахувати на початку промови?

- а) знати напам'ять усю промову;
- б) мати перед собою текст промови;
- в) продумати всі рухи, жести;
- г) знати перші рухи, жести;
- д) зробити глибокий вдих / видих.

6. Завершіть речення Установлення контакту з аудиторією – це завдання такого структурного компонента виступу, як ...

- а) вступ;
- б) основна частина;
- в) висновки.

7. Завершіть речення Записи в руках оратора, на думку Дейла Карнегі, знищують інтерес до виступу на

- а) 70%;
- б) 20%;
- в) 50%;
- г) 10%;
- д) 30%.

8. Хто є автором висловлювання «...уміти правильно говорити ще не заслуга, а не вміти – вже ганьба»?

- а) Геракліт;
- б) Цицерон;
- в) Горгій;
- г) Сократ;
- д) Емпедокл.

9. Хто є автором слів «Коли промова не є ясною, вона не досягає своєї мети»?

- а) Аристотель;
- б) Цицерон;

- в) Геродот;
- г) Квінтіліан;
- д) Платон.

10. *Завершіть речення* Дедуктивний метод – це ...

- а) рух мовного повідомлення від стадії до стадії за логікою розвитку думки;
- б) постійне повернення до основної думки;
- в) рух мовного повідомлення від часткового до загального;
- г) послідовне розгортання повідомлення і руху тексту від загального до часткового;
- д) зіставлення подій, явищ, фактів для визначення відповідності, схожості предметів.

11. *У якому рядку записано визначення індуктивного методу?*

- а) зіставлення подій, явищ, фактів для визначення відповідності, схожості предметів;
- б) рух мовного повідомлення від часткового до загального;
- в) рух мовного повідомлення від стадії до стадії за логікою розвитку думки;
- г) постійне повернення до основної думки;
- д) послідовне розгортання повідомлення і руху тексту від загального до часткового.

12. *Що таке аналогічний метод?*

- а) зіставлення подій, явищ, фактів для визначення відповідності, схожості предметів;
- б) рух мовного повідомлення від стадії до стадії за логікою розвитку думки;
- в) рух мовного повідомлення від часткового до загального;
- г) послідовне розгортання повідомлення і руху тексту від загального до часткового;
- д) постійне повернення до основної думки.

13. *Завершіть речення* Стадійний метод – це ...

- а) зіставлення подій, явищ, фактів з метою встановлення відповідності, схожості предметів;

б) рух мовного повідомлення від стадії до стадії за логікою розвитку думки;

в) рух мовного повідомлення від часткового до загального;

г) послідовне розгортання повідомлення і руху тексту від загального до часткового;

д) постійне повернення до основної думки.

14. *Завершіть речення* Концентричний метод – це ...

а) зіставлення подій, явищ, фактів для визначення відповідності, схожості предметів;

б) рух мовного повідомлення від стадії до стадії за логікою розвитку думки;

в) постійне повернення до основної ідеї;

г) послідовне розгортання повідомлення і руху тексту від загального до часткового;

д) рух мовного повідомлення від часткового до загального.

15. *Які типи висновків виокремлює Н. Колотілова?*

а) риторичний елегантний, підсумковий доцільний;

б) несподіваний, очікуваний;

в) лінійний, симетричний;

г) теоретичний, практичний;

д) типологічний, апелювальний.

16. *Який (які) метод (методи) радять використовувати в дитячій аудиторії?*

а) індуктивний і дедуктивний;

б) дедуктивний та аналогічний;

в) концентричний;

г) стадійний;

д) індуктивний.

17. *Як називається частина промови, у якій оратор подає виклад думок, аргументуючи їх?*

а) вступ;

б) основна частина;

в) висновки.

18. *До якого методу варто вдаватися в невідготовленій аудиторії?*

- а) індуктивного;
- б) дедуктивного.

19. Які прийоми рекомендують використовувати у вступі?

- а) апелювання до настрою, цитата, показ предмета;
- б) комплімент; запитання – відповідь;
- в) проблемне запитання, узагальнення сказаного;
- г) підсумовування думок, парадокс;
- д) запитання – відповідь, апелювання до настрою.

20. Завершіть речення Поділ матеріалу на частини, їхнє співвідношення й розташування – це...

- а) елокуція;
- б) інвенція;
- в) акція;
- г) меморія;
- д) диспозиція.

21. У чому полягає «закон краю»?

- а) найкраще запам'ятовується вступ;
- б) найкраще запам'ятовується висновок;
- в) найкраще запам'ятовуються вступ і висновок.

22. Яка головна мета вступу?

- а) відрекомендуватися;
- б) розповісти про завдання;
- в) висловити радість;
- г) познайомитися;
- д) узяти кредит довіри.

23. Чого не можна робити у висновках?

- а) завершити фразою *ось і все, що я хотіла сказати*;
- б) комплімент;
- в) дякувати за увагу;
- г) жартувати;
- д) узагальнювати повідомлене.

24. Хто є автором слів «Перше слово завжди бентежить нам слух та увагу»?

- а) Аристотель;

- б) Цицерон;
- в) Овідій;
- г) Сократ;
- д) Платон.

25. До іншомовних назв доберіть українські відповідники:

а) інвенція	1) самоаналіз;
б) диспозиція	2) вигадую;
в) тактика	3) розслаблення;
г) релаксація	4) лінія поведінки;
д) рефлексія	5) розташування.

Тема 7

КУЛЬТУРА ОРАТОРСЬКОГО МОВЛЕННЯ

Уміти правильно говорити – ще не заслуга, а не вміти – уже ганьба, тому що правильне мовлення не стільки достоїнство вправного оратора, скільки властивість кожного громадянина.

Марк Туллій Цицерон

Опорні поняття: комунікативні ознаки мовлення, правильність мовлення, логічність мовлення, точність мовлення, чистота мовлення, доречність мовлення, ясність мовлення, стилістичні тропи, стилістичні фігури.

Радимо прочитати

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001. С. 173–192. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1988.
3. Дудик П. С. Стилістика української мови. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. С. 289–330.
4. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «я». Київ : ВЦ «Академія», 2001. 204 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Риторика. Київ : Вища шк., 2003. С. 133–171. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/38856/mod_resource/content/2/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf
6. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
7. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. С. 114–122. URL: <http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Інтелектуальна розминка

1. Які вимоги висувають до мовлення оратора?

2. Визначте об'єктивні та суб'єктивні чинники культури мовлення.
3. З'ясуйте сутність поняття «правильність мовлення».
4. Яке мовлення можна назвати точним?
5. Які одиниці мови формують чистоту мовлення, а які, навпаки, – руйнують?
6. Які мовні засоби забезпечують багатство мовлення?
7. З'ясуйте сутність таких комунікативних ознак мовлення, як виразність, логічність мовлення.
8. Наведіть приклади доречного мовлення.
9. Яка роль риторичних фігур і тропів у публічному виступі?
10. Назвіть основні риторичні фігури та схарактеризуйте їх.
11. Визначте і схарактеризуйте головні тропи за схожістю.
12. Які тропи за суміжністю і протилежністю використовують у публічних промовах?

Практичний тренажер

Завдання 1. *Поставте наголос у поданих словах. Якщо можливі два наголоси, з'ясуйте його роль.*

Адже, бюлетень, випадок, виразний, вітряний, данина, дипломатія, дітьми, завжди, запитання, західний, зубожіти, іконопис, косий, кроїти, лікарський, марний, одноразовий, партер, підлітковий, пізнання, позаторік, позначка, помилка, помилки, прошу, разом, рукопис, русло, сільськогосподарський, спина, судно, тигровий, уподобання, учення, феномен, черпати, черговий, шкода.

Завдання 2. *Виправте помилки, коментуючи характер помилки.*

В свою чергу цей код вже є в базі лабораторії і спеціальний апарат роздруковує його під конкретний вид аналізу. Тепер відключення не дозволяється лише в регіонах, які знаходяться в «червоній» зоні. В першу чергу – представники спортивних клубів Вінниці та районів нашого краю. За останні 30 років залісення складає – 813 га. Арт-терапію запровадили у національній гвардії України. Постійний ріст тарифів на електроенергію для кінцевого споживача, змушує шукати шляхи вирішення проблеми в альтернативній енергетиці. Керівник

управління освіти Вінницької обласної державної адміністрації Володимир Буняк проінформував, що у Вінницькій області на сьогодні є 86 закладів загальної середньої освіти, в яких провакциновано більше 80% педпрацівників. Ми йдемо в ногу із часом і використовуємо лише найсучасніші учбові матеріали, для того, щоб під час навчання студенти не лише навчались мови, але й розвивались всебічно. Плоггінг – це поєднання екологічного та фітнес рухів, тобто ми і спортом займаємось (команди змагаються між собою), і робимо місце проживання чистішим. Шоу-програма фонтану – це зачаровуючий мікс танцю води, світла і лазерів, а її родзинка – відеопроєкції цілих сюжетів І як переконують офіцери з психологічної підтримки юнаки завдяки таким мистецьким заняттям стають більш відповідальніші, а ще вони відкриваються, і не так важко переносять розлуку з рідними та усі тяготи.

Завдання 3. *Поясніть значення і вживання іншомовних слів.*

Адоптація, адаптація, акумулювати, аналогія, аутсайдер, брифінг, брокер, вокабулярій, глосарій, дискурс, лунатик, маркетинг, менеджмент, моніторинг, ортодокс, прес-реліз, регламент, резонанс, рейтинг, ретроспектива, специфіка, спорадичний, тезаурус, унітарний, філігранний, функціонувати, харизма.

Завдання 4. *Поясніть значення і вживання поданих груп слів.*

Вірний – правильний, завдання – задача, питання – запитання, головний – основний, крайній – останній, взаємини – відносини – стосунки – відношення – ставлення, виключення – виняток, витікати – впливати, погіршення – погіршення, нагода – пригода, обумовлювати – зумовлювати.

Якщо треба, звертайтеся до словника-довідника з культури української мови (автори: Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. URL: <http://kk.nau.edu.ua/article/282>).

Завдання 5. *Відредагуйте словосполучення.*

Більш демократичний керівник, виборча компанія, в кінці кінців, втратити бдимість, діючий закон, запланувати такі міроприємства, із-за неухважності, любий із нас знає, навчати на іноземній мові, називати

по імені, на протязі слідкуючої перерви, на слідуючий раз, не мішай працювати, один з п'ятидесяти, по власному бажанню, подавляюча більшість, при будь-яких обставинах, прийти по справі, разом з другими студентами, співставляти результати, текучість кадрів, у крайньому разі, у сторону університету, учитель по покликанню, це дійсно так.

Завдання 6. *З'ясуйте значення поданих фразеологізмів.*

Видно пана по халявах, витягти з болота, внести свою лепту, вогнем і мечем, втратити лице, втрачене покоління, горобина ніч, далеко кущому до зайця, єгипетські кари, жереб кинуто, заткнути за пояс, іти на Голгофу, кинути камінь, крокодилячі сльози, Мафусаїлів вік, на лобі написано, перемивати кісточки, п'ята колона, тіпун тобі на язик, Хома невірний.

Завдання 7. *Розкрийте значення поданих слів за допомогою визначення, перефрази, афоризму.*

Багатство, вірність, голос, життя, заздрість, освіта, талант.

Завдання 8. *Доберіть не менше як по п'ять риторичних звертань і риторичних питань із творів улюбленого письменника (поета чи прозаїка) і з'ясуйте, в яких типах промов їх можна використати.*

Завдання 9. *Прочитайте фрагмент промови Президента України у Верховній Раді України з нагоди Дня Української Державності, визначте вжиті в ньому риторичні фігури і тропи, з'ясуйте їхні функції.*

Шановний пане Голово Верховної Ради України!

Дорогий друже Гітанасе!

Шановна пані Президент Роберто Мецоло!

Шановні наші депутати, шановні урядовці!

Шановні наші військові

І всі наші громадяни України!

Ми – громадяни найміцнішої держави у світі. Держави, яка воює. Держави, яка при цьому реформується. І держави, яка забезпечила найпотужніше в історії об'єднання демократій.

Держави, яка у 155-й день повномасштабної війни Росії проти нас має силу, щоб відзначати свій день – День Української Державності.

Ми зробили так, що цінності вільного світу не залишилися просто риторикою й реально запрацювали для захисту цивілізації. Ми зробили так, що Європейський Союз об'єднаний найбільше за всі роки свого існування та зміцнюється завдяки нашій з вами міцності. Ми зробили так, що всі тирани цього світу побачили, який потенціал має демократія.

Це зробили ми, громадяни України. Ми всі – військові й цивільні, дипломати й волонтери, державні службовці та бізнес, політики, суспільні лідери та медіа... Кожен і кожна, хто сумлінно працював на своєму рівні заради одного – заради України, своєї сім'ї та нашого майбутнього.

Це зробили ми – громадяни держави, яка має понад тисячу років історії. Понад тисячу років своєї культури. Понад тисячу років свого характеру – незламного українського характеру, який вистояв на нашій землі під ударами багатьох загарбників...

Куди ти прийшла, армія Росії, засліплена своїми жалюгідними амбіціями? Ти пішла проти нас – проти тих, кого підготували до цієї вирішальної війни за незалежність десятки й десятки поколінь українського народу, який жив і живе тут, який боровся й бореться тут, який будував і будує тут і який мріяв та мріє понад усе, щоб над ним і Україною не було чужого панування. Настав час, щоб ця мрія назавжди стала реальністю.

Це наш час! Ми реалізуємо цю мрію. Ми станемо не новою легендою про героїчний спротив, а державою переможців. Не 300 спартанцями, які варті фільмів, книг і вистав. А багатомільйонним народом-героєм, який вартий життя, вартий перемоги й навчатиме інших у світі, як захищатися, як перемагати. Ми запам'ятаємось не як ті, хто намагався, а як ті, хто зберіг, посилив і передав нашу державу нашим дітям, щоб вони передали її своїм дітям. Вільну, міцну, сучасну й ефективну державу.

Це зробимо ми – ми з вами, громадяни України...

<...> Ми показали силу в боях і об'єднали світ найкращими емоціями, які тільки бувають у людей. Ми боремося проти терору окупантів, захищаємо людяність для всіх народів. Ми гарантуємо, що кордони Європи ніколи більше не посунуться західніше від нашого східного державного кордону, і робимо наші державні й суспільні інституції передовими.

І коли сьогодні, у цей День Української Державності, тут, у Верховній Раді України, перед очима всього українського народу я

відзначатиму сильних людей за сильні вчинки «Хрестом бойових заслуг», я хочу, щоб усі українці відчували: ми – за спинами тих, хто на полі бою захищає нашу державу, а за нашими спинами – мільйонів українців, які живуть зараз, – ті, хто протягом століть творив українську історію, українську культуру та український характер. Ми маємо бути гідними висоти нашого народу, усіх його поколінь і тисячолітньої ваги нашої державності.

Я вітаю всіх вас зі святом!

Дякую нашим героям!

Слава Україні!

Завдання 10. *Завершіть речення. Одне з них розгорніть у висловлювання (обсяг – 5–7 речень). Назвіть використані засоби образності.*

Першим джерелом прекрасного є ... Природа є могутнім виховним чинником тоді, коли ... Напившись води, не забувайте ... Тільки той має право на радість ... Іскра, яку кидає вчитель у свідомість дитини, здатна запалати вогнище лише тоді ... Будь непримиренним до того ... Пам'ятай, що любов – це насамперед ...

Довідковий інструментарій

Ознаки мовленнєвої культури оратора

Уміти правильно говорити, стверджував видатний римський оратор I ст. до н.е. Цицерон, ще не заслуга, «а не вміти – уже ганьба, тому що правильне мовлення не стільки достоїнство вправного оратора, скільки ознака кожного оратора». Його міркування не втратили актуальності й сьогодні. Мовлення кожної публічної людини має відзначатися не лише високим рівнем теоретичної фахової підготовки, але й сформованими прикладними вміннями й навичками, зокрема розвиненим образним переконливим мовленням.

Мовленнєва культура оратора залежить від таких чинників: стану й багатства мови в певний період і позамовні обставини (практичний досвід мовця – життєвий, віковий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мета спілкування тощо).

Довершеність усного, як і писемного, мовлення окремої особи залежить від обсягу і глибини знань нею мови, функційних спроможностей мовних одиниць. Рівень і зміст мовленнєвої культури оратора головно залежить від знання ним фонетичних, морфемних, лексичних, фразеологічних, морфологічних і синтаксичних, стилістичних особливостей мови. Проте для того щоб стати мовною особистістю, потрібно знати й психологію, культуру та етнографію свого народу.

Добре мовлення – це не просто лад слів, а й лад думок та почуттів (навіть коли мовлення афективне, у ньому має бути хай особливий, та все ж лад). Отож культура мовлення – це культура мислення і культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини.

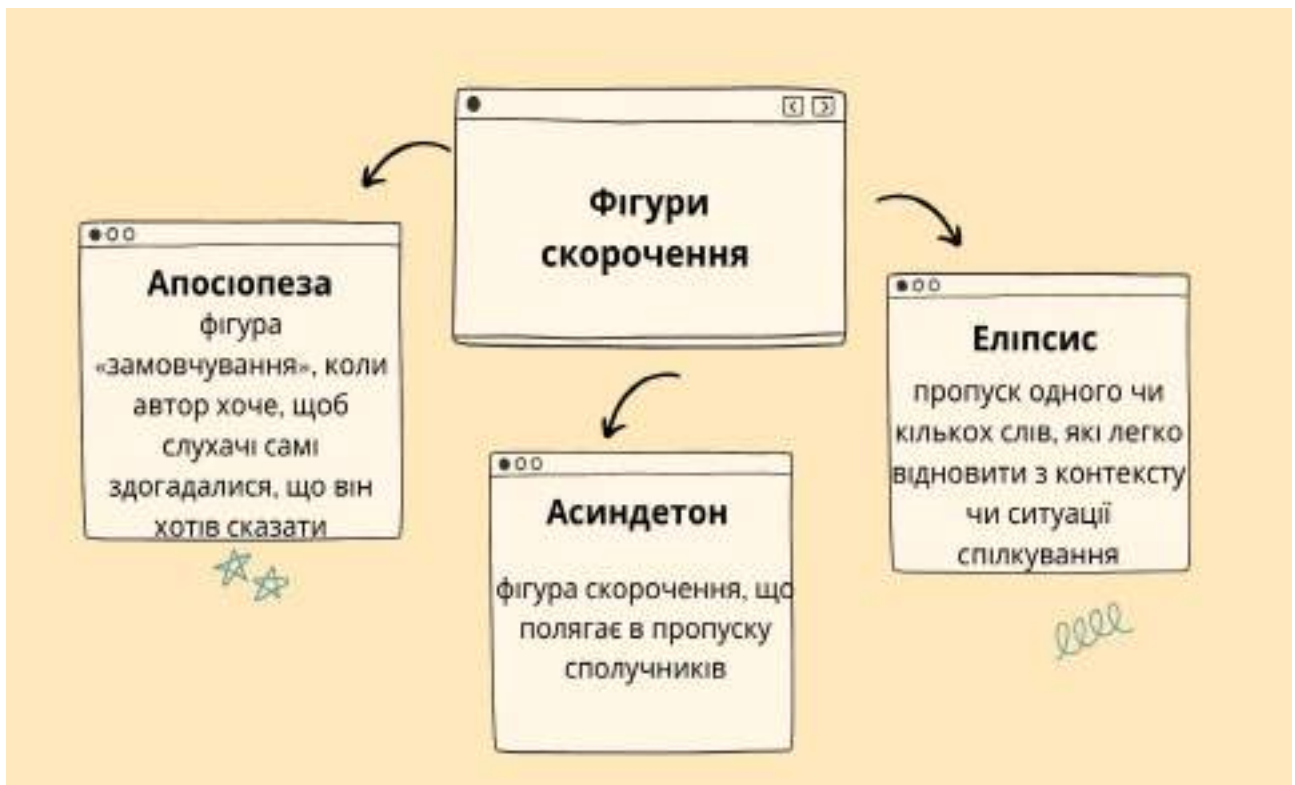
Риторичні фігури і тропи як засоби мовної виразності

Важливу роль в увиразненні публічного виступу відіграють риторичні фігури і тропи.

Риторична фігура – це «мовно-стилістичний зворот, що полягає в особливій синтаксичній організації висловлення для досягнення виразально-зображального ефекту»¹⁸. Риторичні фігури, як і тропи, використовують для забезпечення, з одного боку, образності мовлення, з іншого – його переконливості.

¹⁸ Українська мова. Енциклопедія. Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2002. С. 695.

уникнення слів із грубим чи непристойним змістом: не вигнали з приміщення, а попросили почекати за дверима. Дисфемізми протилежні за значенням евфемізмам, їх використовують для вираження критичного, досить часто зневажливого ставлення до певного факту, явища: не бомбардування, а точкові удари. Перифраза – це описовий зворот, суть якого полягає у використанні характерних ознак предмета для називання предмета, особи, явища: *Про рибалок та рибальство написано безліч наукових статей, брошур і навіть монографій. Але гумористичних оповідань на цю вдячну і вічну (поки що) тему написано ще більше. Тому автор нового твору про лицарів гачка та наживки аж ніяк не ризикує, що його звинуватять у бажанні бути занадто вже оригінальним. Не ризикує він і тим, що йому зінкримінують намір висміяти славне плем'я* (Ю. Шанін).

Усі названі риторичні фігури і тропи посилюють вплив промови на слухача, тільки треба ними вміло користуватися, пам'ятаючи настанову видатного давньогрецького оратора Цицерона про те, що з вуст промовця не має вийти жодне слово, позбавлене вишуканості або важливості.

Тестовий простір – перевір свої знання!

1. *Завершіть речення* Комунікативна якість мовлення, яка привертає увагу слухача своєю формою, логічним або емоційним підкресленням – це ...

- а) правильність мовлення;
- б) точність мовлення;
- в) виразність мовлення;
- г) логічність мовлення;
- д) чистота мовлення.

2. *Яка комунікативна якість мовлення передбачає відповідність мовлення сучасним нормам літературної мови?*

- а) правильність мовлення;
- б) точність мовлення;
- в) виразність мовлення;
- г) логічність мовлення;

д) чистота мовлення.

3. *Завершіть речення* Комунікативна якість мовлення, яка забезпечує адекватне розуміння сказаного, – це...

- а) ясність мовлення;
- б) точність мовлення;
- в) виразність мовлення;
- г) логічність мовлення;
- д) доречність мовлення.

4. *Яка комунікативна якість мовлення пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів?*

- а) правильність мовлення;
- б) точність мовлення;
- в) чистота мовлення;
- г) логічність мовлення;
- д) доречність мовлення.

5. *Слова якого рядка наголошені неправильно?*

- а) дані́на, по́милка, новина́, щі́пці;
- б) ца́рина, нена́видіти, фено́мен, чорно́слив;
- в) за́гадка, пере́кис, типо́вий, солому́на;
- г) до́нька, до́центу, чергові́й, дочка́, кропива́;
- д) об'єдна́ння, ви́мова, терезу́, уподоба́ння.

6. *У якому рядку всі слова мають наголос на другому складі?*

- а) заробі́ток, витрати́, центнер, терези́;
- б) вимова́, середина́, дочка́, учення́;
- в) перепис, навчання́, вірші́, вимога́;
- г) фаховий, бюрократія́, мабу́ть, адже́;
- д) газопрові́д, вітчим, благові́ст, громадянин.

7. *У якому рядку записано всі неправильні конструкції?*

- а) об'єм знань, існуюча мережа, область науки;
- б) значно зростає, оплачувати проїзд, бути за приклад;
- в) лише в освіті, деякою мірою, не звернув уваги;
- г) на мою адресу, за всіма правилами, цей наказ;
- д) дане слово, попередити хворобу, запобігти помилкам.

8. У якому рядку порушено морфологічні норми?
- шестидесяти, три лимона, четверо сестер;
  - сорока шести, трьомастами, трое дверей;
  - дев'ятьомастами, десятеро вікон, п'ятдесяти;
  - сімомастами, два з половиною метри, нулем;
  - п'ятьмастами, чотири гектари, три рази.
9. Слова якого рядка в род. відм. одн. мають закінчення -а (-я)?
- горіх, сум, акт, соняшник;
  - графік, розвиток, абзац, Іртиш;
  - сектор, обсяг, живопис, агент;
  - центнер, каштан, гараж, Мороз;
  - рахунок, імпульс, документ, радіус.
10. Знайдіть відповідність між словами першого й другого стовпчиків:
а) маркер	1) поодинокий;
б) гомогенний	2) притаманний;
в) релевантний	3) однорідний;
г) спорадичний	4) мітка;
д) раритет	5) рідкість.
11. У якому рядку порушено точність мовлення?
- дружні відношення;
  - зумовити зміни;
  - погіршення здоров'я;
  - поверхові знання;
  - семантичні відношення.
12. У якому рядку неправильно дібрано відповідники?
- бывший – бувший, по вине – з вини;
  - совпадать – збігатися, сопоставлять – зіставляти;
  - по полям – по полях, по желанию – на бажання;
  - по опыту – з досвіду, при помощи – за допомогою;
  - следующий – наступний, многочисленный – численний.
13. У якому рядку неправильно дібрано відповідник?
- видать орла по полету – знати пана по халявах;
  - из огня да в полымя – з калюжі та в болото;

в) очки втирает – смаленого дуба править;
г) пуганая ворона и куста боится – налякана ворона і куца боїться;

д) толочь воду в ступе – решетом воду черпати.

14. У якому рядку порушено точність мовлення?

- а) водяна лілія, водяна поверхня;
- б) вірні друзі, вірне рішення;
- в) гармонічний ряд, гармонійний розвиток;
- г) дружний колектив, дружній тон;
- д) освітлений будинок, висвітлений у творі.

15. Яке визначення відповідає терміну логічність мовлення?

а) комунікативна ознака мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів;

б) відповідність мовлення нормам літературної мови;

в) мовлення, у якому є внутрішня закономірність, яке відповідає законам логіки і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності;

г) відповідність вжитого слова його значенню і точний зв'язок між словами в мовленнєвому потоці;

д) активний запас мовлення, запас моделей словосполучень та речень, типових інтонацій.

16. У якому рядку порушено точність мовлення?

- а) славетний письменник.
- б) Довідку видано для представлення в школі.
- в) 9 листопада – День української писемності та мови.
- г) Матеріали конференції вже опубліковано;
- д) .

17. Який художній засіб використано в уривку «На небі сонце – серед нив я»?

- а) гіпербола;
- б) мейозис;
- в) антономазія;
- г) перифраз;

д) епітет.

18. Який художній засіб використано в уривку «У цій же річці чаплі по коліно»?

- а) гіпербола;
- б) літота;
- в) антономазія;
- г) перифраз;
- д) порівняння.

19. Який художній засіб використано в уривку «Я піду за тобою край світу»?

- а) мейозис;
- б) антономазія;
- в) гіпербола;
- г) порівняння;
- д) перифраз.

20. Який художній засіб використано в уривку «Моє нечуване терпіння іще ніхто не перемиг, бо за терпінням є Трипілля, а за Черніговом – Черніг»?

- а) парономазія;
- б) синекдоха;
- в) антономазія;
- г) перифраз;
- д) порівняння.

21. Знайдіть відповідність між словами першого і другого стовпчиків:

а) антономазія	1) інакомовлення;
б) антитеза	2) пропуск;
в) еліпсис	3) протиставлення;
г) алегорія	4) перейменування;
д) інверсія	5) переставлення.

22. Установіть відповідність між поняттям та його визначенням:

а) метонімія	1) опис предмета замість назви;
б) перифраза	2) використання власних назв замість загальних;
в) антономазія	3) поєднання суперечливих понять;
г) епітет	4) перейменування;

д) оксюморон   5) образне означення.

23. У якому рядку записано тропи за схожістю?

- а) гіпербола, літота;
- б) метонімія, синекдоха;
- в) антономазія, мейозис;
- г) персоніфікація, метафора;
- д) метонімія, антономазія.

24. У якому рядку записано тропи за суміжністю?

- а) гіпербола, літота;
- б) метонімія, синекдоха;
- в) антономазія, мейозис;
- г) перифраз, метафора;
- д) літота, метафора.

25. Завершіть речення Слово-замінник, уживане замість ненормативної лексики або грубих слів, – це...

- а) гіпербола;
- б) евфемізм;
- в) дисфемізм;
- г) перифраз;
- д) літота.

Тема 8

ОРАТОР ТА АУДИТОРІЯ

У звуці голосу, в очах, в усьому образі промовця укладено не менше красномовства, ніж у словах.

Франсуа де Ларошфуко

Що стосується вправ для розвитку голосу, дихання, рухів тіла й, нарешті, язика, то для них потрібні не стільки правила науки, скільки праця.

Марк Туллій Цицерон

Опорні поняття: риторичний трикутник, оратор, аудиторія, невербальні засоби, оптико-кінетичні засоби, паралінгвістичні засоби, екстралінгвістичні засоби, проксемічні засоби, жести, хода, голос, погляд, пауза, інтонація.

Радимо прочитати

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. Львів : Світ, 2001. С. 198–205. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Колотілова Н. А. Риторика. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 109–115. URL: <https://subject.com.ua/pdf/275.pdf>
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика. Київ : Вища шк., 2003. С. 172–180. URL: https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/38856/mod_resource/content/2/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf
4. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. С. 102–114. URL: <http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Сагач Г. М. Риторика : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : ВД «ІнЮре», 2000. С. 168–174.
6. Буяльський Б. А. Поезія усного слова: азбука виразного читання. Київ : Рад. школа, 1990. С. 31–83.
7. Томан І. Мистецтво говорити. 2-е вид. Київ : Політвидав України, 1989. 293 с.

8. Якименко М. Р. Невербальні засоби впливу в публічному виступі Ліни Костенко. URL: <http://surl.li/elhgz>

Інтелектуальна розминка

1. Від чого залежить успіх оратора? Відповідь аргументуйте.
2. Що забезпечує виразність мовлення?
3. Яку роль відіграє темп виголошення промови? Яким має бути оптимальний темп мовлення?
4. Як можна контролювати дихання під час виголошення промови?
5. Як потрібно користуватися інтонаційним малюнком, виголошуючи промову?
6. Чому оратор завжди має продумати вихід до аудиторії?
7. Як ораторові потрібно контролювати свій погляд?
8. Які різновиди жестів існують?
9. З'ясуйте сутність поняття *риторичний ідеал*.
10. Які моделі риторичного ідеалу виокремлюють сьогодні? Стисло схарактеризуйте кожен з них.
11. Визначте шляхи подолання опору аудиторії.
12. Назвіть вимоги до промовців в аспекті риторичного ідеалу.
13. З'ясуйте сутність механічного і логічного запам'ятовування.
14. Який спосіб запам'ятовування називають мнемонічним (мнемотехнічним)?
15. Які є методи мнемонічного запам'ятовування?
16. Які особливості людського сприйняття має враховувати оратор, коли готує текст промови?
17. Прокоментуйте «ефект рамки» і «магічне число».

Практичний тренажер

Завдання 1. Створіть колаж на тему «Тіло вмє говорити». Презентуйте аудиторії.

Завдання 2. Проговоріть скоромовки так швидко, як тільки можете, не порушуючи артикуляційних норм.

✓ Де оре сошка, там хліба хоч трошки.

- ✓ Катерина Дем'яну не попустить бур'яну.
- ✓ Ні риба, ні рак, а так – неборак.
- ✓ З сильним не борись, з багатим не судись.
- ✓ Годувала гава гавенят на ганку.
- ✓ Бурі бобри брід перебрели,
Забули бобри забрати торби.
- ✓ У діброві – дуби, Під дубами – гриби,
Трава – між грибами, Хмарки – над дубами.

Завдання 3. Створіть постер «Секрети іміджу оратора».

Завдання 4. Затишіть відео (до 3 хв) на тему «Головні помилки оратора: зверніть на них увагу!».

Завдання 5. Гра «Впізнай хто?». Опишіть коротко типові манери, пози і жести свого /її одногрупника / ці, не називаючи імені. Прокоментуйте доцільність їхнього використання.

Завдання 6. Гра «Я – актор». Вимовте запропоновані слова, передавши різноманітні емоції (радість, сум, захоплення, презирство, питання, здивування, співчуття): сонце, голубка, успіх, щасливий, молодий, радієш, знаєш.

Завдання 7. Пригадайте випадок, коли невміння говорити зіпсувало Вам досягнення мети. Поясніть, у чому полягало те невміння і що його спричинило.

Завдання 8. Проаналізуйте один із виступів на каналі TED (URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/10/27/182832/>) та проаналізуйте його за таким алгоритмом:

1. Контакт з аудиторією (наявність / відсутність прийомів привернення уваги слухачів; їхня різноманітність, доцільність).

2. Характеристика невербальної комунікації оратора (уміння тримати увагу аудиторії; упевненість /неупевненість; просторова організація комунікації; інтонація, голос, темп; погляд, рухи, жести, міміка).

3. Поради ораторові.

Завдання 9. Гра «Зв'язні слова». Об'єднайтеся в мікрогрупи (6–7 осіб). Кожен учасник заздалегідь готує кілька квитків (напірців), де написано одне слово (наприклад: пінгвін, капелюх, парасолька і т.д.).

Усі квитки покласти в один кошик (у межах мікрогрупи). Учасник тягне навмання два квитки і складає промову на 2 хвилини, у якій обіграє ці слова. Потрібно зробити логічний виступ.

Після виступу слухачі дають зворотний зв'язок:

1. Наскільки виступ був логічним? Зв'язним? Гарним?
2. Чи вдало обіграні ці 2 слова?

Завдання 10. *Прочитайте виразно один із поданих віршів, супроводжуючи мовлення жестами.*

*Ходімте в сад. Я покажу вам сад,
Де на колінах яблуні спить вітер.
А згорблений чумацький небопад
Освітлює пахучі очі квітів.
Я покажу вам сливи на сучках,
Що настромились, падаючи мовчки.
Затисла груша в жовтих кулачках
Смачного сонця лагідні жовточки.
У полі спить зоря під колоском
І сонно слуха думу колоскову,
І сонна тиша сонним язиком
Шепоче саду сиву колискову.
То кажани. То кажаниний ряд
Заплутався у сонному волоссі ночі...
Ходімте в сад. Я покажу вам сад.
Його сумління покажу вам очі.*

Микола Вінграновський

*Розкажу тобі думку таємну,
дивний здогад мене обпик:
я залишуся в серці твоєму
на сьогодні, на завтра, навек.
І минатиме час, нанизавши
сотні вражень, імен і країн, –
на сьогодні, на завтра, назавжди! –
ти залишишися в серці моїм.
А чому? То чудна теорема,*

*на яку ти мене прирік
То все разом, а ти – окремо.
І сьогодні, і завтра, й навік.*

Ліна Костенко

*За лісом дим підвівся по спіралі,
І ти, ображена, застигла у вікні –
На віях сльози... І осінні далі
Сумну мелодію навіяли мені.
Про те, як двоє молодих, гарячих
Палку любов зустріли у маю
І через гордість та уперті вдачі
Згубили щастя й молодість свою.
У мене в серці злиток горя й муки,
Та й ти вже, бачу, каєшся сповна.
І я кладу тобі на плечі руки
І говорю: «Пробач... Моя вина...»*

Василь Симоненко

*Боюсь поворухнутись... тишина...
Я ще не знав такої легкості й свободи:
Чи то весни колиска запашна
Мене гойднула в чисті небозводи,
Чи, може, хто з благословенним словом
До мене в душу стиха нахиливсь...
Не знаю, хто... не бачу... озовись!
У мене все на відповідь готово!
Нема нікого... тиха тишина...
Гойдається колиска запашна,
Течуть небес зелені й сині води...
Думки невіказані стали за порогом,
Рости, моя розбуджена тривого!
Я ще не знав такої легкості й свободи.*

Микола Вінграновський

*Мороз малює у віконці.
Узваром дихає кутя.*

*І Мати Божя на іконці
у хустку кутає дитя.
Побудь дитиною, синочку.
Твоє дитинство золоте.
Ще вітер віє у терночку
і дерево на хрест росте.
Ще час не сплинув за водою
Ще Юда спить у сповитку.
Он гурт з різдвяною звіздою
уже на ближньому кутку.
Поколядують і засіють.
Ще, може, буде і життя.
Ти на Голгофі вже Месія,
а на руках іще дитя.*

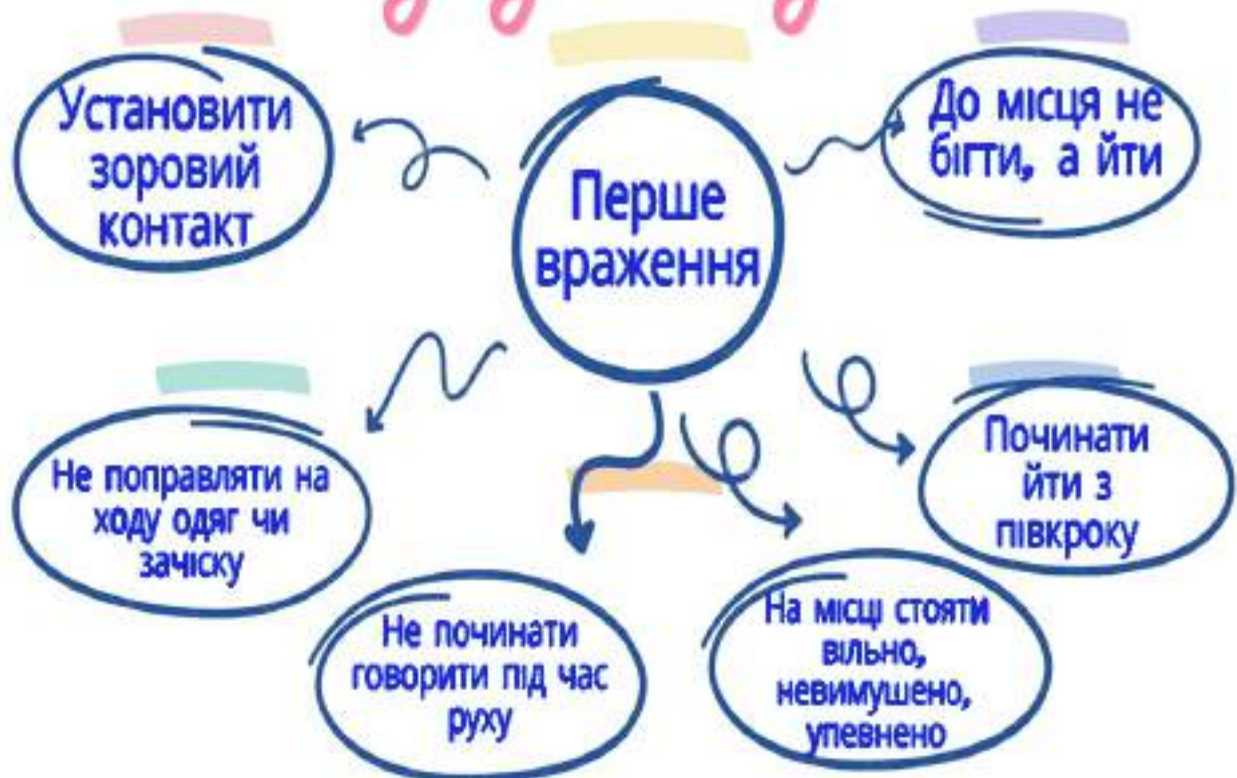
Ліна Костенко

Довідковий інструментарій

Вихід до слухачів

Невербальні засоби комунікації

Чіткість вимови значною мірою залежить від знання орфоепічних норм. Тож пригадаймо їх.

Основні правила вимови голосних звуків в українській мові такі:

1. Усі голосні звуки української мови під наголосом вимовляються чітко: [áp'ijá], [ve'č'ip], [go'лос], [ти'хо], [n'i's'n'a].

2. Повнозвучно і ясно (відповідно до написання) вимовляються [a], [y], [i] в різних позиціях: [грамáти'єка], [в'i's'm'i], [кучугу'ра].

3. Українській літературній мові не властиве *акання*.

4. Ненаголошений [e] наближається певною мірою до [и]. Голосний [и] в ненаголошених позиціях має вимову, наближену до [e]: [зе'мл'a], [ве're'се'нь].

5. Ненаголошений [o] вимовляється з незначним наближенням до [y] перед складом із постійно наголошеним [y] або (зрідка) з [i], [ко'жух], [зо'зул'a], [со'б'і], [то'б'і].

Вимова приголосних звуків

1. Збереження дзвінкості – одна з характерних ознак нашої мови, тому оглушення приголосних для неї не характерне. Звичайно, усе залежить від темпу мовлення. Якщо темп повільний, то всі слова

вимовляються чітко, а якщо пришвидшений, швидкий, то дзвінкі приголосні всередині слова або вкінці ледь помітно оголошуються, наприклад: [ка'зка], [с'ад], [моро'з], [бли'з'ко], [зга'дка]. Повне оглушення спостерігається лише в словах: *нігті* [н'іхт'і], *кігті* [к'іхт'і], *легко* [ле'хко], *вогко* [во'хко], *дьогтю* [д'охт'у].

2. Приголосні африкати [д̥з], [д̥ж] потрібно вимовляти як один звук. Приголосний [д] перед з, с, ц, дз реалізується африкатом [д̥з]: [в'ід̥знака], [в'ід̥зступ], [в'ід̥зцивісти], [в'ід̥з:е^нрка'лити].

3. Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] вимовляються твердо майже в усіх випадках: [го'луб], [стен], [с'ім].

4. Твердо вимовляються в українській мові і шиплячі приголосні [ж], [д̥ж], [ш], [ч]: [чека'ти], [бд̥жола'], [же'ре^нб], а в позиції перед [і] вони напівпом'якшуються: [ж'і'нка], [ш'і'с'т']. Пом'якшено вимовляються подвоєні шиплячі: [узб'іч':а], [роздор'іж':а].

Вимова звукосполучень приголосних

Щоб полегшити запам'ятовування цих правил, пропонуємо ознайомитися з таблицею.

Буквосполучення	Вимова	Приклади	
-жц(і)	[з'ц']	діжці	[д'із'ц'і]
-шц(і)	[с'ц']	грушці	[грус'ц'і]
-чц(і)	[ц':]	річці	[р'іц':і]
-жс(я)	[з'с']	намажся	[намаз'с'а]
-шс(я)	[с']	грієшся	[грійе ^н с':а]
-чс(я)	[ц'с']	мучся	[муц'с'а]
зш-	[ш:] у префіксі з-	зшити	[ш:ити]
-зш- у префіксах роз-, без-	[жш] [ш:]	Безшумно	[бе ^н жшумно] і [бе ^н ш:умно]
-зч-	[шч]	зчистити	[шчисти ^е ти]
		розчин	[рошчин]
		з чого	[шчого]
-зч-	[жч]	безчесний	[бе ^н жче'сний]

	[шч]	і [бе ^и шче'сний]	
-ться	[ц':]	в'ється	[вйец':а]
		радиться	[ради ^с ц':а]
-тс-	[ц]	бутси	[буц:и]
-тш-	[чш]	коротший	[корочшиї]
-тц-	[ц':]	коритце	[кориц:е]
-тц (і)	[ц':]	тітці	[т'іц':і]
-тч-	[ч:]	Вітчизна	[в'іч:изна]

Чіткість вимови значною мірою залежить від аудиторії, у якій виступатиме оратор. Варто пам'ятати: що більше приміщення, то повільніше поширюються звукові хвилі. Тому для уникнення змішування їх потрібно говорити неквапливо. Якщо в приміщенні погана акустика:

- ✓ дуже ретельно артикулюйте;
- ✓ робіть паузи;
- ✓ говоріть короткими реченнями й повільніше;
- ✓ більшою мірою, ніж звичайно, використовуйте артикуляцію.

Коли вам потрібно наголосити на чомусь, крім пауз, можете:

- ✓ посилити гучність голосу або ж , навпаки, стишити його;
- ✓ уповільнити темп мовлення;
- ✓ змінити тон висловлювання;
- ✓ зробити наголос на потрібному слові.

Запам'ятайте цю інформацію: вона допоможе вам швидше опанувати мистецтво публічного виступу.

Тестовий простір – перевірка своїх знань!

1. Яку пораду варто враховувати на початку промови?

- а) знати напам'ять всю промову;
- б) мати перед собою текст промови;
- в) продумати всі рухи, жести;
- г) знати напам'ять перші вислови, рухи, жести;
- д) зробити глибокий вдих / видих.

2. На якому етапі виступу варто вперше використати психологічну паузу?

- а) під час вступу;
- б) під час виголошення промови;
- в) на завершальному етапі.

3. Що може допомогти при надмірному хвилюванні?

- а) підготовка рятівних рухів, поз;
- б) підготовка додаткових предметів, щоб зайняти руки;
- в) читання промови дослівно;
- г) звернення до слухачів;
- д) коротка пауза, глибокий вдих-видих.

4. Що допоможе уникнути однотонності звучання?

- а) часті паузи;
- б) цікавий мовний матеріал;
- в) власні прийоми поєднання слів і виразів;
- г) використання різних модуляцій голосу;
- д) правильна артикуляція.

5. Що таке модуляція?

- а) правила дихання і вимови;
- б) зміна тональності, сили, ритму, звучності голосу;
- в) уміння говорити по тактах;
- г) порядок у словах монологу;
- д) уміння правильно вимовляти звуки.

6. Завершіть речення За переконанням Цицерона, «надати красу самому мовленню» можна завдяки...

- а) диханню промовця;
- б) добору словесного матеріалу;
- в) добору художньо-виражальних засобів;
- г) дотримання такту;
- д) доречному використанню невербальних засобів.

7. Завершіть речення Виходячи до аудиторії, не можна...

- а) поправляти зачіску;
- б) бігти;
- в) починати говорити;

- г) вітатися;
- д) усі відповіді правильні.

8. *Завершіть речення* Ходити аудиторією можна, щоб...

- а) повідомити певний смисловий блок;
- б) зацікавити;
- в) привернути увагу;
- г) заспокоїти;
- д) активізувати.

9. *Скільки часу можна рухатися по аудиторії?*

- а) 20-30 %;
- б) 40-50 %;
- в) 60-70 %;
- г) 70-80 %;
- д) 30-40 %.

10. *Які типи жестів є?*

- а) механічні;
- б) ілюстративні;
- в) механічні, емоційні й ілюстративні;
- г) логічні й механічні;
- д) механічні й ілюстративні.

11. *Які жести варто використовувати під час виступу?*

- а) механічні;
- б) ілюстративні;
- в) емоційні.

12. *Хто подав перелік жестів, яких треба уникати під час виступу?*

- а) І. Томан;
- б) Цицерон;
- в) Г. Сагач;
- г) П. Сопер;
- д) Аристотель.

13. *Що найбільшою мірою допомагає слухачеві декодувати метаповідомлення?*

- а) мова тіла;
- б) слово;

- в) ГОЛОС;
- г) СЛОВО І ГОЛОС;
- д) мІМІКА.

14. Як називається сукупність жестів, мімічних і пантонімічних рухів, що передають певні значення?

- а) кІнесика;
- б) просодика;
- в) таксика;
- г) проксеміка;
- д) мелодика.

15. Як називається сукупність ритміко-інтонаційних аспектів мовлення?

- а) кІнесика;
- б) просодика;
- в) таксика;
- г) проксеміка;
- д) мелодика.

16. Що належить до інтонаційних засобів виразності?

- а) паузи;
- б) тон;
- в) темп;
- г) тембр;
- д) сила голосу.

17. Завершіть речення За допомогою звукових засобів передається ...

- а) 55 % інформації;
- б) 7 % інформації;
- в) 38 % інформації;
- г) 25 % інформації;
- д) 70 % інформації.

18. Завершіть речення За допомогою міміки і жестів можна передати...

- а) 55 % інформації;
- б) 45 % інформації;
- в) 30 % інформації;

- г) 15 % інформації;
- д) 70 % інформації.

19. *Завершіть речення* Оратор не повинен стояти ближче ніж...

- а) 45 см;
- б) 100 см;
- в) 120 см;
- г) 200 см;
- д) 70 см.

20. Хто є автором висловлювання: *«Найкращий спосіб досягнути успіху – виконувати поради, які даємо іншим»?*

- а) І. Томан;
- б) Д. Карнегі;
- в) Г. Тейлор;
- г) Ф. де Ларошфуко;
- д) У. Черчілль.

21. *Скільки слів проголошує оратор під час оптимального темпу мовлення?*

- а) 70;
- б) 80;
- в) 100;
- г) 120;
- д) 200.

22. *У якому розділі «Риторики» Г. Сагач уміщено вправи на оволодіння технікою мовлення?*

- а) Золотий гомін;
- б) Золотоуст;
- в) Діамант;
- г) Хвалоспів;
- д) Добротословіє.

23. *Завершіть речення* «Ефект рамки» полягає в тому, що найкраще запам'ятовуються

- а) початок і кінець промови;
- б) початок і середина промови;
- в) середина і кінець промови.

24. Скільки відсотків інформації не засвоюють слухачі, якщо інтонація не відповідає змісту промови?

- а) 30-40 %;
- б) 50-60 %;
- в) 40-50 %;
- г) 60-70 %;
- д) 70-80%.

25. Знайдіть відповідність між словами першого і другого стовпчиків:

а) проксеміка	1) рух;
б) кінесика	2) наголос;
в) таксика	3) співзвучність;
г) просодика	4) торкання
д) мелодика	5) близькість.

26. З чим, на думку Цицерона, повинні поєднуватися знання в найкращого оратора?

- а) зі знаннями особливостей людини;
- б) з зовнішньою красою;
- в) з мораллю;
- г) з силою думки;
- д) почуттями.

27. Завершіть речення Існують такі мотиви поведінки...

- а) морально-дисциплінарний, емоційно-естетичний, інтелектуально-пізнавальний;
- б) культурний, психічний, суспільний;
- в) етичний, історичний, психологічний;
- г) культурний, суспільний, емоційно-естетичний;
- д) психічний, морально-дисциплінарний, етичний.

28. Які є способи активізації аудиторії?

- а) тактичні і стратегічні;
- б) суб'єктивні й об'єктивні;
- в) емоційні та нейтральні;
- г) логічні й психологічні;
- д) логічні та емоційні.

29. Завершіть речення Спіральний спосіб активізації аудиторії – це ...

- а) спосіб розгортання тези поступово, крок за кроком;
- б) спосіб багаторазового повторення однієї думки з додаванням нової інформації;
- в) спосіб розгортання думки від найменшого до найбільшого;
- г) спосіб розгортання думки шляхом зіставлення й протиставлення різних думок;
- д) спосіб розгортання тези, який спирається на систему уявлень і образів у світосприйманні слухачів.

30. *Який спосіб розгортання тези полягає в розчленуванні на частини, а потім в об'єднанні їх?*

- а) ступеневий;
- б) спіральний;
- в) контрастний;
- г) пунктирний;
- д) асоціативний.

31. *Завершіть речення: Асоціативний спосіб – це ...*

- а) спосіб розгортання тези, який спирається на систему уявлень і образів у світосприйманні слухачів;
- б) спосіб розгортання тези поступово, крок за кроком;
- в) спосіб розгортання думки від найменшого до найбільшого;
- г) спосіб розгортання думки шляхом зіставлення й протиставлення різних поглядів;
- д) спосіб багаторазового повторення однієї думки з додаванням нової інформації.

32. *Яка реакція характеризується невключенням суб'єкта в предмет обговорення?*

- а) погоджувальна;
- б) байдужа;
- в) конфліктна;
- г) конструктивна.

33. *Знання якого закону дозволяють ораторові знайти ефективні засоби впливу на аудиторію?*

- а) мовленнєвої комунікації;
- б) моделювання аудиторії;

- в) стратегічного;
- г) концептуального;
- д) тактичного.

34. *Хто автор висловлювання: «Є три причини, що викликають довіру до мовця, – це розум, добродійність і доброзичливість...»?*

- а) Аристотель;
- б) Цицерон;
- в) Цезар;
- г) Прокопович;
- д) Сократ.

35. *Завершіть речення Закон, що розвиває вміння створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості, – це...*

- а) тактичний;
- б) системно-аналітичний закон;
- в) закон моделювання аудиторії;
- г) концептуальний;
- д) мовленнєвий.

36. *До іншомовних назв доберіть українські відповідники:*

а) імпровізація	1) суперечка;
б) інтеграційний	2) об'єднувальний;
в) еристика	3) самоаналіз;
г) універсальність	4) несподіваний;
д) рефлексія	5) загальність.

37. *Завершіть речення Слов'янський риторичний ідеал найповніше сформований у...*

- а) церковних заповідях;
- б) у 10 книгах «Про риторичне мистецтво» Ф. Прокоповича;
- в) у «Риториці» невідомого автора 1620 р.;
- г) у «Повісті минулих літ»;
- д) у «Повчанні» Володимира Мономаха.

38. *Яку основну вимогу до оратора висуває гомілетика?*

- а) знання правил поведінки;
- б) відповідність морально-етичному канону;
- в) релігійна визначеність;

- г) любити своїх слухачів;
- д) знати текст промови.

39. Який спосіб запам'ятовування промови є найменш ефективним?

- а) мнемотехнічний;
- б) логічний;
- в) механічний.

40. Кого вважають засновником мнемотехнічного способу запам'ятовування?

- а) Симоніда Кеоського;
- б) Аристотеля;
- в) Сократа;
- г) Квінтіліана;
- д) Цицерона.

Тема 9

МИСТЕЦТВО СУПЕРЕЧКИ

Найбільш складне в суперечці не стільки захищати власну позицію, скільки мати про неї чітке уявлення.

Андре Моруа

Опорні поняття: еристика, суперечка, дискусія, диспут, дебати, опонент, пропонент, аудиторія, сперечальник, опонент, полеміка.

Радимо прочитати

1. *Дебати* : Метод. рек. щодо ведення дебатів. Київ : А. П. Н., 2001. 102 с.
2. *Дейл Карнегі*. Як завойовувати друзів і впливати на них. Рига, 1990. 192с.
3. *Колотілова Н. А.* Риторика : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 41–49, 64–71.
4. *Мацько Л. І., Мацько О. М.* Риторика. Київ : Вища шк., 2003. С. 216–220.
5. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування. Київ : Знання, 2006. С. 223–235.
6. *Препотенська М.* Риторика. 10 ключових тем. Київ : Фірма «ІНКОС», 2009. С. 196–224.
7. *Хоменко І. В.* Еристика: мистецтво полеміки. Київ : Юрінком Інтер, 2001. С. 5–10, 53–65.
8. *Томан І.* Мистецтво говорити. Київ : Політвидав України, 1989. 293 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Toman_Jiri/Mystetstvo_hovoryty/
9. *Прокопчук Л. В.* Риторика. Модульний курс: навчальний посібник. С. 81– 87. URL: <http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/2888/rutoruka%20posibnuk%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. *Сагач Г. М.* Риторика. Київ : ВД «ІнЮре», 2000. С. 102–103. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf

Інтелектуальна розминка

1. Що означає термін «еристика»?
2. У чому полягає відмінність між «еристикою» й «евристикою»?
3. Що таке «суперечка»?
4. Які є критерії класифікації суперечки?
5. Як диференціювали суперечку в античному світі?

6. Що є спільним для полеміки й дискусії?
7. У чому відмінність між названими жанрами суперечки?
8. Які праці Аристотеля присвячені суперечці?
9. Хто є учасником суперечки?
10. У чому цінність суперечки?
11. Як називається діяльність учасника суперечки, спрямована на переконання опонента в правильності власної позиції?
12. Що допомагає сперечальникові виражати своє ставлення до повідомлюваного? Подайте приклади таких одиниць.
13. Як класифікують аргументи?
14. Які порушення правил щодо аргументів можуть бути?
15. Що таке модальність суперечки?

Практичний тренажер

Завдання 1. *Згрупуйте аргументи відповідно до певного виду: аргументи до логосу; аргументи до етосу; аргументи до пафосу.*

- Ви як кваліфікований спеціаліст не будете заперечувати, що...
- Мені прикро слухати його відповідь, що я навіть не буду брати на себе відповідальність щось говорити з приводу його інсинуацій. Людина несповна розуму.
- Якщо ви проголосуєте за Х, то він обов'язково дасть кошти на ремонт школи та облаштування спортивного майданчика.
- Звичайно, цей аргумент не можна було б навести в суперечці з неосвіченою людиною, бо вона б його не зрозуміла.
- Джордж Герберт Мід, американський соціолог і філософ кінця 19–поч. 20 ст., стверджував: «Люди пізнаються в спорі та в дорозі».
- Відповідно до Сімейного кодексу, шлюб є «сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у рацсі».

Завдання 2. *Визначте, які правила щодо аргументів порушено в поданих прикладах.*

- У будь-якому підручнику фізики написано, що силу вимірюють у динах. Знання – сила. Отже, знання вимірюють у динах.
- У Назара виникли проблеми з керівником робочої групи. Він іде до директора, щоб порадитися, як себе вести. У відповідь чує: «Ви

маєте рацію. У вас є дві можливості: поскаржитися або залишити групу. Але подумайте добре! Тому що коли ви будете скаржитися, у вас можуть з'явитися неприємності. Якщо ж залишите робочу групу, то втратите шанс на підвищення. Хоч як учинить, усе одно програєте».

– Подумайте добре, чи насправді ви хочете продовжувати критикувати нашу пропозицію, адже ми маємо й інші можливості, щоб на раді директорів затвердити наш проект.

– Той, хто справді вболіває за спільну мету, підтримає нас у цьому.

– Коли відому баскетболістку запитали, чи приносить спорт користь, вона відповіла: «Чи є спорт корисним? Я лише скажу, що перебуваємо щодня на виснажливих тренуваннях по багато годин. До того ж, відчуваємо колосальний психологічний тиск, тому маємо бути надзвичайно витривалими».

Завдання 3. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Користуючись матеріалом тексту, визначте, яких вимог треба дотримуватися під час дискусії. Сформулюйте їх як поради.

Уміння переконувати

Під час дискусії потрібно швидко визначити головну проблему й зосередити зусилля на її розв'язанні.

Досвід показує, що в дискусії варто керуватися правилом: «Поступись опонентові всім, чим можна поступитись, і не стверджуй нічого такого, чого не можеш довести».

Якщо ви хочете переконати слухачів у правильності того, що говорите, то не досить буде сказати «це так і ось так». Не думайте, що люди повірять вам лише тому, що ви їм про це будете говорите. Щоб їх переконати, треба неодмінно аргументувати свої міркування, подати докази.

Одним із видів доказу є посилення на авторитет. Адже більшість знань нам опосередковано передали люди, які були або є фахівцями у тій чи тій галузі. Щоб доказ був переконливим, треба назвати ім'я та прізвище авторитетної людини, на яку посилаєтесь. Замало сказати: «Багато визначних учених вважають, що...»

Щоб вплинути на аудиторію, промовець має бути впевнений у своїх силах, уміти завойовувати повагу слухачів своїм виступом. Його мова має свідчити про те, що він досконало знає свій предмет і добре підготувався до виступу. Початок виступу має вирішальне значення для створення в слухачів приємного враження. Жести і міміка повинні бути невимушеними, а темп мовлення ні монотонним, ні надто швидким.

Запальна дискусія закінчилася. Ваші аргументи перемогли, більшість учасників дискусії з вами погодились. Аргументи іншої сторони були відкинуті. Поставте себе на місце опонента. Подбайте про те, щоб ваш супротивник після дискусії не залишився самотнім, щоб він не відчував озлобленості й гіркоти поразки.

Запам'ятайте, що там, де один тріумфує, у другого виникає неприємне відчуття програної справи. Натомість там, де ніхто не поводить, як переможець, ніхто не відчуває себе переможеним (за Іржі Томаном).

Завдання 4. *Вправа «Пантомімічний етюд»: створіть виразний портрет відомого політичного чи громадського діяча, щоб аудиторія змогла його впізнати.*

Завдання 5. *Прочитайте розділ «Поза, жести, міміка людини під час мовлення» книги Іржі Томана «Мистецтво говорити»(URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Toman_Jiri/Mystetstvo_hovoryty/) і укладіть список жестів-хит, які відвертають увагу слухачів від сприймання інформації. Доповніть цей список власними спостереженнями.*

Завдання 6. *Укладіть список суджень (щонайменше три кожного типу) з високим, середнім і нульовим рівнями модальності. Запропонуйте одну тему для проведення дискусії, вибір аргументуйте.*

Завдання 7. *Складіть карту пам'яті «Складники невербальної комунікації оратора».*

Завдання 8. *Вправа «Дискутаннти» передбачає роботу в парах: один учасник мінідискусії експромтом висловлює думку щодо однієї із запропонованих тем, а інший – спростовує аргументи. Перемагає той, хто був переконливішим.*

Завдання 9. Підготуйте проєкт на тему: «Сучасні технології проведення суперечки» (форма подання результатів – презентація).

Завдання 10. Підготуйте й проведіть дискусію на одну з тем (формат проведення виберіть самостійно):

- ✓ Людину не зміниш, хоч трісни (Марк Аврелій).
- ✓ Щоб керувати природою, ми маємо підкорятися їй.
- ✓ Чи потрібно боротися з інвективною лексикою?
- ✓ Аборт – це вбивство.
- ✓ Шлюбний договір: за чи проти?
- ✓ Самоосвіта – запорука якісної освіти.
- ✓ Що важливіше – гроші чи любов?
- ✓ Суперечник, який виявляє ваші помилки, корисніший для вас, аніж товариш, який намагається їх приховати (Леонардо да Вінчі).

Методичний поради́к

Під час підготовки дискусії візьміть до уваги *критерії*, за якими будуть оцінювати проведену дискусію.

- чітке визначення власної позиції;
- логічність монологічного мовлення учасників дискусії;
- упевненість і точність відповіді;
- різноманітні джерела інформації;
- виявлення суперечностей у поглядах опонентів, істотні зауваження;
- активність/пасивність учасників дискусії;
- формулювання уточнювальних запитань.

Довідковий інструментарій

З історії еристики

Термін *еристика* (грец.) означає «мистецтво сперечатися, полемізувати», його корені сягають глибокої давнини. Спочатку під «еристикою» розуміли систему прийомів, використання яких забезпечувало перемогу в суперечках.

Еристика

Мистецтво суперечки

Спочатку слово «софіст» означало людину освічену, талановиту, яка проявила себе в певній діяльності. Наприкінці V ст. софістами стали називати платних учителів мудрості. Мета їхньої роботи полягала в навчанні учнів різноманітним хитрощам та прийомам обдурювання співрозмовників. Треба зазначити, що софісти на досить високому рівні володіли тогочасною логікою. З огляду на це багато їхніх прийомів базувалися на свідомому порушенні тих чи тих правил та законів цієї науки. Викладацька діяльність софістів була дуже прибутковою. До прикладу, засновник школи софістики – Протагор (бл. 490 – бл. 420 рр. до н. е.) – навіть зміг замовити у видатного скульптора своє золоте погруддя, яке потім поставив перед одним із храмів Стародавньої Греції.

Окрім побудови різноманітних міркувань, софісти також полюбили в суперечках ставити такі запитання, на які практично неможливо було дати відповідь: хоч як би людина не відповідала, усе

одно вона опинялася в пастці. Наприклад, софіст запитує: «Чи перестав ти бити свого батька?» Співрозмовник відповідає: «Так». Отже, виходить, що він бив батька, а зараз перестав. Співрозмовник відповідає: «Ні». Отже, він бив, б'є і буде бити батьк. Такі й подібні до них приклади отримали назву *софізмів*. Цей термін дійшов до наших часів. Тільки зараз «софізмами» називають логічні помилки, яких людина припускається у своїх міркуваннях навмисно для введення в оману співрозмовника, обґрунтування неправдивого твердження в процесі суперечки.

У середні віки техніка суперечок була ще більше вдосконалена. У рамках патристики, теологічної схоластики, апологетики розроблялися різноманітні прийоми аргументації та критики, упроваджувалися нові стратегії та тактики проведення суперечок. Основою середньовічної діалектики була логіка Аристотеля.

За часів Відродження мистецтво суперечки отримало новий поштовх до розвитку. Трактати італійських гуманістів Лоренцо Валли, Леонардо Бруні, Рудольфа Аґріколи, гуманістична сатира Еразма Роттердамського, політичні аргументи Нікколо Макіавеллі стали новим внеском у теорію та практику мистецтва суперечки та аргументації.

Варто зазначити, що з розвитком мистецтва суперечки після Аристотеля поняття *діалектика, еристика та софістика* вже не розмежовували. Так, наприклад, видатний німецький філософ Еммануїл Кант (1724–1804) у трактаті «Логіка» і Артур Шопенгауер (1788–1860) у праці «Еристика, або мистецтво сперечатися» розглядали діалектику як «мистецтво сперечатися або вести бесіду». На думку А. Шопенгауера, предметом суперечки має бути «спільна діяльність двох розумних істот, які думають разом, а звідти неодмінно випливає суперечка, тобто духовна боротьба, якщо тільки вони не погоджуються поміж собою, як вивірені годинники».

Основний тип комунікації, який розглядає А. Шопенгауер, – це суперечка, метою якої завжди є не просто переконання співрозмовника в слушності своєї думки, а саме перемога. Як бачимо, у цьому німецький філософ не поділяє думок Аристотеля. Він вважає, що природним для будь-якої людини є бажання перемогти в суперечці. У спорі сперечальник передусім буде шукати помилку не у своїх міркуваннях, а в міркуваннях співрозмовника, і навряд чи одразу ж погодиться з критикою своєї позиції.

Щоб допомогти людині в складних ситуаціях спорів завжди перемагати, А. Шопенгауер розробив і дослідив спеціальні прийоми та хитрощі, які поєднав у своєму вченні, котре назвав «еристичною діалектикою».

Теорія та практика мистецтва суперечки цікавили спеціалістів протягом багатьох століть. У наш час ця проблематика не втратила своєї актуальності. Новий комунікативний простір потребує рівноцінних співрозмовників, які не залежать один від одного і можуть в активних комунікативних процесах захищати власну позицію. Проте, на жаль, культура сучасних суперечок іноді не витримує ніякої критики. Співрозмовники не можуть чітко висловити своєї позиції, побудувати аргументації, грамотно розкритикувати позицію супротивника, знайти елементарні помилки як у своїх

висловлюваннях, так і у висловлюваннях опонента, не володіють прийомами ведення різноманітних суперечок тощо. З огляду на це оволодіння мистецтвом суперечки стає одним з актуальних завдань для широкого кола спеціалістів, професійна діяльність яких пов'язана із впливом на людей через різноманітні види комунікацій, зокрема суперечку: педагогів, журналістів, юристів, менеджерів, політиків тощо. Не буде перебільшенням сказати, що в сучасному суспільстві не можна бути професійним комунікатором, не знаючи основ теорії та практики мистецтва суперечки. Сьогодні під *еристикою* розуміють напрямок досліджень, основна мета яких полягає в розгляді різноманітних характеристик (логічних, семіотичних, психологічних тощо) такого складного комунікативного процесу, як суперечка.

Поняття про суперечку. Види суперечок

Суперечка – словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна зі сторін обстоює свою думку, правоту; // широке публічне обговорення якогонебудь спірного питання, дискусія // Сварка, чвари¹⁹.

¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. С. 1216.

Диференційними ознаками диспуту є такі:

- диспут – це завжди публічна суперечка;
- предметом диспуту виступає наукове або суспільно важливе питання;
- організаційні форми диспуту можуть бути різноманітними: обговорення дисертації, публічний захист тез тощо;
- на відміну від дискусії, диспут не тільки з'ясовує підстави, а й виявляє позиції сперечальників. Нерідко останнє в диспуті стає головним.

Диспут як форма суперечки завжди була невід'ємним складником наукового дискурсу під час захисту дисертації. Проведення диспуту мало чітку організаційну структуру²⁰: виступали ректор, декан, магістри, потім інші присутні. Такі заходи, звісно, зумовлювали ретельну підготовку дослідження, розвивали вміння переконливо викладати свої думки, аргументовано обстоювати власні

²⁰ Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. 2-е вид., стереотип. Київ : ВЦ «Академія», 2012. С. 132.

наукові результати, шанобливо ставитися до думки інших. Такий жанр наукової комунікації вимагає досконалого володіння словом.

Слово «*полеміка*» прийшло з давньогрецької мови (*polemikos* перекладається як войовничий, ворожий). Справді, на відміну від дискусії, у полеміці присутнє змагання, боротьба, є певний ступінь войовничості та ворожості, що зумовлюється метою, яку визначили учасники полеміки. Саме тому у свідомості більшості людей полеміка асоціюється з комунікативним актом, що називається гострим сперечанням. Полеміка – вид суперечки, у межах якої основні зусилля сторін спрямовані на затвердження (перемогу) своєї позиції відносно предмета, що обговорюється. Диференційними ознаками полеміки є такі:

- основне для пропонентів – затвердження своєї позиції;
- пропоненти більше, ніж у дискусії, вільні у виборі засобів суперечки, її стратегії й тактики. У полеміці допускається

використання більшої кількості некоректних прийомів, таких як захоплення ініціативи, раптовість у використанні доказів, навіть і психологічних, нав'язування свого сценарію суперечки тощо.

Водночас існують ознаки, спільні для полеміки і дискусії: наявність певного предмета суперечки, змістова складність, детермінована відкритість аргументів, послідовність виступів опонентів, неприпустимість використання некоректних логічних та психологічних прийомів, порушення етичних норм.

І, нарешті, за способом ведення боротьби думок суперечки поділяють на *усні та письмові*. Усна форма спору передбачає безпосереднє спілкування конкретних осіб. Такі суперечки, зазвичай, обмежені за часом і замкнені в просторі: проводяться на конференціях, засіданнях, заняттях тощо.

Письмова форма суперечки передбачає опосередковане спілкування учасників спору. Такі суперечки триваліші за часом, порівняно з усними.

Суперечка – це комунікативний процес, у рамках якого відбувається зіставлення поглядів, позицій сторін, які беруть у ньому участь, при цьому кожна з них намагається аргументовано утвердити своє розуміння питань, що обговорюються й спростувати аргументи протилежної сторони. Нечасто суперечка завершується безумовною перемогою однієї зі сторін, але це не применшує цінності цього комунікативного акту.

Правила ведення суперечки

Як зазначалося раніше, мистецтво ведення суперечки отримало назву *еристика*. Еристика є інтегральним мистецтвом, що виникає на стику знань та вмінь, які формуються під час вивчення логіки, психології, етики та риторики. З огляду на це мистецтво суперечки можна охарактеризувати двома основними ознаками: *доказовістю та переконливістю*. *Доказовість* – це логічний вплив на опонента вимушеністю роздуму. *Переконливість* – це психологічний вплив на опонента, спрямований на сприйняття ним тієї чи тієї ідеї. У межах суперечки доказовість та переконливість відносно незалежні. Можливі такі їхні комбінації: а) доказово та переконливо; б) доказово, але не переконливо; в) не доказово, але переконливо; г) не доказово і не переконливо. Ідеальний варіант, до якого варто прагнути в будь-якій суперечці, – доказовість та переконливість роздумів одночасно.

Рекомендації щодо підвищення результативності суперечки

ніколи не треба: дискутувати з приводу тем, понять, що є аксіомами і не потребують доведення; якщо є можливість досягти згоди без суперечки, потрібно нею скористатися; починати суперечку через дрібниці; якщо сперечатися, то тільки з принципових питань; підґрунтям для суперечки має бути наявність несумісних позицій стосовно того самого предмета

суперечка має бути предметною, а предмет суперечки достатньо зрозумілим та незмінним упродовж усієї її тривалості; суперечка можлива лише за наявності певної спільності початкових позицій, котра здатна стати джерелом початкового взаємопорозуміння опонентів, а також відомої суми знань про предмет суперечки

у суперечці можна використовувати лише коректні прийоми, котрі можуть містити в собі хитрість, спонтанність, атаку, але не неправду, приниження гідності опонента, зміни предмета суперечки та ін. треба намагатись висловлювати свої думки коротко, логічно та красиво; потрібно вгамувати страх і хвилювання, бо інакше вони пригальмують вашу думку

суперечка передбачає дотримання певних правил та законів логіки, етики та психології; суперечка не має стати самоціллю, у ній недопустимі випадки особистісного характеру; треба пам'ятати, що суперечка повинна бути засобом досягнення істини, ухвалення оптимального рішення

У полеміці часто використовують некоректні методи ведення діалогу, які свого часу дотепно описав Карел Чапек «Дванадцять прийомів літературної полеміки»²¹.

²¹Препотенська М. Риторика. 10 ключових тем. Київ : фірма «ІНКОС», 2009. С. 210–213.

ПРАВИЛО СОКРАТА:
НАЙВАЖЛИВІШЕ ПИТАННЯ
СУПЕРЕЧКИ РОЗМІЩУЙТЕ
ПІСЛЯ 2-3 ПИТАНЬ, З ЯКИХ У
ВАС ОДНАКОВІ
МІРКУВАННЯ: У ТАКИЙ
СПОСІБ ЛЕГШЕ ДІСТАТИ
ЗГОДУ СВОГО ОПОНЕНТА

**ЧІТКО УСВІДОМТЕ МЕТУ І
МОДАЛЬНІСТЬ СУПЕРЕЧКИ:**
ПРАВИЛО ГОМЕРА:
РОЗМІЩУЙТЕ АРГУМЕНТИ В
ТАКИЙ ПОСЛІДОВНОСТІ:
СИЛЬНИЙ – СЛАБКИЙ –
НАЙСИЛЬНІШИЙ

**НЕ НАМАГАЙТЕСЯ ВСЕ
ЗАПЕРЕЧУВАТИ (ПОГОДЬТЕСЯ
З ЯКИМИСЬ ПОЛОЖЕННЯМИ,
АЛЕ ЗАПЕРЕЧУЙТЕ В
НАЙГОЛОВНІШОМУ);
НЕ ВИСЛОВЛЮЙТЕ ВІДРАЗУ
ВСІ ПОЛОЖЕННЯ, ТЕЗИ ЧИ
АРГУМЕНТИ, МАЙТЕ ПРО
ЗАПАС ЩО СКАЗАТИ**

**БУДЬТЕ УВАЖНИМИ ДО
ВИСЛОВЛЮВАНЬ ОПОНЕНТА,
ПОМІТИВШИ СУПЕРЕЧНІСТЬ
У ЙОГО МІРКУВАННЯХ,
СКОРИСТАЙТЕСЯ МЕТОДОМ
СОКРАТИВСЬКОЇ ІРОНІЇ:
СТАВТЕ ЗАПИТАННЯ, ПОКИ
ВІН САМ СОБІ НЕ ПОЧНЕ
ЗАПЕРЕЧУВАТИ**

**ВІД ЧАСУ ДО ЧАСУ
ПЕРЕПРОВІРЯЙТЕ ПОЧУТУ
ІНФОРМАЦІЮ;
НЕ ПІДМІНЮЙТЕ ТЕМУ
СУПЕРЕЧКИ І НЕ
ДОЗВОЛЯЙТЕ ЦЬОГО РОБИТИ
ОПОНЕНТОВІ; ЯКЩО
СУПЕРЕЧКА ПУБЛІЧНА,
АПЕЛЮЙТЕ ДО АУДИТОРІЇ**

**ЧІТКО УСВІДОМТЕ МЕТУ І
МОДАЛЬНІСТЬ СУПЕРЕЧКИ:**
ПРАВИЛО ГОМЕРА:
РОЗМІЩУЙТЕ АРГУМЕНТИ В
ТАКИЙ ПОСЛІДОВНОСТІ:
СИЛЬНИЙ – СЛАБКИЙ –
НАЙСИЛЬНІШИЙ

ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ

**НАМАГАЙТЕСЯ ЗНАХОДИТИ
СПІЛЬНЕ В ПОЗИЦІЯХ –
СВОЇЙ І ОПОНЕНТА. ДУЖЕ
ВАЖЛИВО РОБИТИ ЦЕ ВІД
САМОГО ПОЧАТКУ
РОЗМОВИ. НАПОЛЯГАТИ НА
ІСТИНІ, А НЕ НА СВОЇЙ
ДУМЦІ**

**УНИКАЙТЕ СУПЕРЕЧОК ПРО
ТЕ, ЧОГО ДОБРЕ НЕ ЗНАЄТЕ;
ПЕРЕВОДЬТЕ РОЗМОВУ В
ІНШЕ РУСЛО (МАЙТЕ ПРО
ЗАПАС СВІЖІ НОВИНИ, ПОДІЇ,
ФАКТИ, ЖАРТИ (АЛЕ ЗІ СВОЇХ
НЕ СМІЙТЕСЯ, НЕХАЙ ЦЕ
РОБЛЯТЬ ІНШІ), СЕНСАЦІЇ,
ДОТЕПИ ТОЩО**

**УНИКАЙТЕ СИТУАЦІЙ
«З'ЯСОВУВАННЯ СТОСУНКІВ»,
КОЛИ НАСТРІЙ ПОГАНИЙ, НЕ
ДИСКУТУЙТЕ; ЗАВЖДИ БУДЬТЕ
ГОТОВІ ДО КРОКУ НАЗАД, НЕ
СОРОМТЕСЯ ПЕРЕПРОСИТИ;
ПРАВИЛО ПАСКАЛЯ ЗАКЛИКАЄ
ПІДТРИМУВАТИ ГІДНІСТЬ
СПІВРОЗМОВНИКА, НЕ
ЗАГАНЯТИ ЙОГО В ГЛУХИЙ
КУТ СВОЇМИ АРГУМЕНТАМИ**

**З ПОВАГОЮ СТАВТЕСЯ ДО
ПАРТНЕРА: НЕ
НАСМІХАЙТЕСЯ З ЙОГО ВАД
І ПОМИЛОК, НЕ ОБРАЖАЙТЕ,
НЕ ДРАТУЙТЕ ОЦІННИМИ
ВИСЛОВЛЮВАННЯМИ;
ПАМ'ЯТАЙТЕ ПРО
ВВІЧЛИВІСТЬ І ПОШАННІ
ФОРМИ**

Суперечка вимагає компетентності, ерудиції, знань правил полемічного мистецтва, високої загальної культури, вміння мислити творчо, конструктивно. Успіх у суперечці значною мірою залежить від світоглядної переконаності, твердої позиції, відсутності байдужості, почуття занепокоєння, постійної роботи над собою. Суперечка, полеміка виступають як методи виховного впливу на особистість, ефективним способом формування переконання. Рівень, якість суперечки визначається насамперед рівнем інтелекту, цивілізованістю суспільства, зрілістю його мислення. Оволодіння культурою суперечки, вміння будувати обговорення для пошуку правильних відповідей на поставлені життям питання є важливим чинником, що забезпечує будівництво правової, демократичної держави.

Кожна суперечка має певний рівень модальності, тобто рівень можливості з'ясувати істину щодо предмета обговорення. Модальність може бути *високою* (якщо є можливість ухвалити єдине правильне рішення), *нульовою* (за умови неможливості встановити істину) та *середня* (якщо є можливість дійти консенсусу з обговорюваної проблеми, оскільки є баланс аргументів *за* і *проти*). Високу модальність мають питання щодо мовної політики держави, питання миру і війни, кар'єри, працевлаштування тощо. Нульовий рівень модальності характеризують судження «Шопен – найкращий композитор», «Класика краща за попмузику». Прикладами суджень із середнім рівнем модальності є такі: «Усі політики нечесні», «Жити на віру – це краще, ніж жити в офіційному шлюбі» та ін.

Основною частиною суперечки є аргументація. Аргументація – це діяльність учасника суперечки, мета якої – захист власної позиції і водночас бажання переконати опонента в її правильності, прийнятності. Складниками аргументації, як про це вже йшлося в попередній лекції, є теза, аргумент і демонстрація. Теза – це твердження, істинність якого потрібно довести. Аргумент – це доказ істинності твердження. Демонстрація – це процес виведення тез із аргументів.

Існують правила щодо тез, щодо аргументів, щодо форми.

Висуваючи тези, варто пам'ятати:

- теза має бути чітко сформульована й доступна для аудиторії;
- теза має залишатися тією самою впродовж усього доведення;
- теза не повинна мати логічних суперечностей.

Помилки, які виникають унаслідок порушення правила щодо тез можуть бути²²: відступ від тези, підміна тези, втрата тези. При відступі від тези замість початкової тези доводять подібну чи якимось чином пов'язану з нею. Якщо людина, що сперечається, усвідомлює, що вона не може довести чи захистити вихідну тезу, вона може спробувати її замінити. Цей вид помилки називається підміна тези. Буває, що учасник суперечки у своїх роздумах відходить від вихідної тези настільки далеко, що забуває про неї. У такому разі помилка називається втратою тези.

Теза має спиратися на надійну аргументацію.

²² Колотілова Н. А. Риторика. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. С. 65–66.

Помилки в доказах

Професійна суперечка вимагає від сперечальника не лише глибокого знання предмета суперечки, уміння доводити свої переконання та спростовувати протилежні, протистояти хитрощам опонента, але й неабиякої ерудиції, психологічної витримки. Оскільки кожний конфлікт і психологічно, і фізично виснажує людину, варто дослухатися до думки американського психолога Дейла Карнегі, який писав: «Кращий спосіб перемогти в суперечці – не сперечатися взагалі!».

Якщо ж суперечки не уникнути, то треба заздалегідь підготувати аргументацію та контраргументацію (бо ж на кожен аргумент є протилежна) і завжди пам'ятати, що «право різко критикувати інших має той, хто переконав їх у своїй любові до них» (М. Ганді). Звісно, в окремих ситуаціях стане в пригоді й почуття гумору.

Текстовий простір – перевір свої знання!

1. *Кого з античних мислителів вважають майстром діалектичної суперечки?*
  - а) Сократа;
  - б) Аристотеля;
  - в) Демокрита;
  - г) Цицерона;
  - д) Платона.
2. *Завершіть речення Еристика – це ...*
  - а) мистецтво полемізувати;
  - б) мистецтво спілкування;
  - в) мистецтво переконання;
  - г) мистецтво складати промову;
  - д) мистецтво писати промови на замовлення.
3. *Кого називали софістами?*
  - а) учителів мудрості;
  - б) платних учителів;
  - в) тих, хто писав захисні промови;
  - г) учителів співів;
  - д) тих, хто писав обвинувачувальні промови.
4. *Скільки видів суперечки виокремлював Аристотель?*
  - а) 2;
  - б) 3;
  - в) 4;
  - г) 5;
  - д) 6.
5. *Яка мета софістичної суперечки?*
  - а) позірна мудрість заради слави;
  - б) досягнення істини;
  - в) суперечка заради перемоги;
  - г) суперечка заради переконання;
  - д) суперечка заради суперечки.
6. *У чому полягає мета діалектичної суперечки?*
  - а) позірна мудрість заради слави;

- б) досягнення істини;
- в) суперечка заради перемоги;
- г) суперечка заради переконання;
- д) суперечка заради суперечки.

7. *Яка мета еристичної суперечки?*

- а) позірна мудрість заради слави;
- б) досягнення істини;
- в) суперечка заради перемоги;
- г) суперечка заради переконання;
- д) суперечка заради суперечки.

8. *Увідповідніть авторство крилатих висловів:*

а) Друг – це другий Я	1) Зенон;
б) Друг – це одна душа, яка живе у двох тілах	2) Аристотель;
в) Життя наше – боротьба	3) Евріпід;
г) Сумління – тисяча свідків	4) Квінтіліан;
д) Сміливість – початок перемоги	5) Плутарх.

9. *Знайдіть відповідність між словами першого і другого стовпчиків:*

а) еристика	1) метод ведення діалогу;
б) полеміка	2) мистецтво сперечатися;
в) евристика	3) учасник суперечки;
г) пропонент	4) войовничий;
д) опонент	5) сперечальник.

10. *Встановіть відповідність між поняттям та його визначенням:*

а) патристика	1) відірвані від життя розмірковування;
б) апологети	2) палкі захисники ідеї;
в) схоластика	3) церковна риторика;
г) софізм	4) логічна помилка;
д) гомілетика	5) сукупність доктрин отців церкви.

11. *Хто автор «еристичної діалектики»?*

- а) Е. Кант;
- б) Аристотель;
- в) Цицерон;
- г) А. Шопенгауер;
- д) Квінтіліан.

12. *Завершіть речення* Евристика – це ...
- а) метод ведення діалогу;
  - б) мистецтво сперечатися;
  - в) мистецтво переконання;
  - г) мистецтво складати промову;
  - д) мистецтво відкриття, винахідництва.
13. *Знайдіть відповідність між автором і назвою твору*
а) «Еристика. Мистецтво полеміки»	1) І. Томан;
б) «Еристика, або мистецтво сперечатися»	2) І. Хоменко;
в) «Спор. О теории и практике спора»	3) А. Шопенгауер;
г) «Мистецтво говорити»	4) С. Поварнін;
д)	
14. *Хто автор твору «Про софістичні спростування»?*
- а) Сократ;
  - б) Аристотель;
  - в) Платон;
  - г) Цицерон;
  - д) Платон.
15. *Завершіть речення* Психологічний вплив на опонента, спрямований на сприйняття ним тієї чи тієї ідеї – це...
- а) переконливість;
  - б) доказовість;
  - в) аргументація;
  - г) рекреація;
  - д) демонстрація.
16. *Хто запропонував розмежовувати етичні та неетичні засоби ведення суперечки?*
- а) Е. Кант;
  - б) Аристотель;
  - в) С. Поварнін;
  - г) А. Шопенгауер;
  - д) Ф. Прокопович.
17. *Завершіть речення* Ворожа суперечка – це...
- а) диспут;

- б) дискусія;
- в) полеміка;
- г) дебати.

18. *Завершіть речення* Публічна суперечка на наукову, літературну чи іншу тему – це ...

- а) диспут;
- б) дискусія;
- в) полеміка;
- г) дебати.

19. *Установіть авторство крилатих висловів:*

а) Кожен чує тільки те, що розуміє	1) Плавт;
б) Найкраща прикраса – чиста совість	2) Цицерон;
в) Жити лише для себе – не значить жити	3) Менандр;
г) Жити – значить боротися	4) Сенека Молодший;
д) Заговори, щоб я тебе побачив	5) Сократ.

20. *Хто автор висловлювання «Навчися слухати, і ти зможеш мати користь навіть від тих, хто говорить погано»?*

- а) Плутарх;
- б) Аристотель;
- в) Сенека Молодший;
- г) Цицерон;
- д) Сократ.

21. *Як класифікують суперечку за формою?*

- а) полеміка, дискусія, дебати, диспут;
- б) суперечка-монолог, суперечка-діалог, суперечка-полілог;
- в) усна суперечка, письмова суперечка;
- г) полеміка, суперечка-діалог, письмова суперечка;
- д) полеміка, дискусія, усна суперечка, письмова суперечка.

22. *Як класифікують суперечку за способом ведення суперечки?*

- а) полеміка, дискусія, дебати;
- б) суперечка-монолог, суперечка-діалог, суперечка-полілог;
- в) усна суперечка, письмова суперечка;
- г) полеміка, суперечка-діалог, письмова суперечка;
- д) полеміка, дискусія, усна суперечка, письмова суперечка.

23. *Завершіть речення* Суперечки, що виникають під час обговорення доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях – це...

- а) дебати;
- б) дискусія;
- в) диспут;
- г) полеміка.

24. *Як класифікують суперечку за кількістю учасників?*

- а) полеміка, дискусія, дебати, диспут;
- б) суперечка-монолог, суперечка-діалог, суперечка-полілог;
- в) усна суперечка, письмова суперечка;
- г) полеміка, суперечка-діалог, письмова суперечка;
- д) суперечка-монолог, суперечка-діалог.

25. *Завершіть речення* Звернення до почуттів аудиторії, аби викликати співчуття до об'єкта розмови, це

- а) аргумент до публіки;
- б) аргумент до жалю;
- в) аргумент до особи;
- г) аргумент до авторитету;
- д) аргумент до пихи.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Азіанізм – стиль в античній риторичі. Виник у III ст. до н. е. в Малій Азії. Йому властиві такі риси: значна кількість тропів та риторичних фігур, лексичне багатство, використання фонетичних засобів мови (асонанс, алітерація, анафора, епіфора, звуконаслідування тощо).

Академічне красномовство – ораторське вміння науковця, викладача, які доповідають про результати дослідження або популяризують досягнення науки.

Аксіома – твердження, що не потребує доведення.

Акція – п'ятий розділ класичної риторики, призначення якого – підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу.

Алогізм – відсутність логіки в чомусь, що-небудь безглузде.

Амфіболія – синтаксична структура, зміст якої сприймається неоднозначно.

Аналогічна аргументація – це риторична операція, яка ґрунтується на тих ознаках порівнюваних предметів, що схожі або збігаються, наприклад: *який батько, такий і син*.

Аналогія – подібність явищ, що є підставою для умовиводів у певних ситуаціях.

Аналогічний метод – варіант індуктивного методу, який полягає в перенесенні ознак (властивостей, якостей) пізнаних предметів на ще не пізнані, щоб виявити, чи є між ними якась певна відповідність, схожість, однаковість.

Анафора – це риторична фігура, що полягає в повторі початків суміжних уривків.

Анаколуф – риторична фігура, що полягає в граматичній неузгодженості частин висловлювання.

Антична риторика – риторика Стародавньої Греції та Риму.

Антономазія – один із тропів, використання власних імен у ролі загальних назв або загальних назв як власних імен.

Апелювальні висновки – це пряме звертання до аудиторії під час завершення промови.

Апология – промова на захист себе.

Апосіонеза – це фігура «замовчування», коли автор хоче, щоб слухачі самі здогадалися, що він хотів сказати.

Асиндетон – це фігура скорочення, що полягає в пропуску сполучників.

Аргумент – підстава, що використовується для підтвердження власної думки.

Аргумент до авторитету – підстава, що використовується для доведення власної тези чи спростування тези опонента посиланням на видатних людей у тій чи тій галузі.

Аргумент до вигоди – це доведення тези вказуванням на користь, яку отримують слухачі, якщо погодяться з його позицією.

Аргумент до жалю – один з емоційних аргументів, за допомогою якого оратор прагне викликати співчуття до себе або до того, про що говорить.

Аргумент до кількості – один з емоційних аргументів, яким оратор апелює до кількості тих, хто підтримує чи може підтримати його тезу.

Аргумент до незнання – один з емоційних аргументів, коли для доведення власної тези посиляються на відсутність достовірного знання про її заперечення, тобто істинним є все те, що не заперечене.

Аргумент до особи – один з емоційних аргументів, коли для доведення власної тези чи спростування тези опонента апелюють до відомостей (здебільшого негативних) про суперника, прагнучи створити негативний образ опонента.

Аргумент до тихи – один з емоційних аргументів, коли вдаються до похвали, лестощів на адресу суперника або ж слухачів, аби заохотити їх погодитися з позицією сперечальника.

Аргумент до публіки – один з емоційних аргументів, коли для доведення власної тези апелюють до аудиторії.

Аргумент до сили – один з емоційних аргументів, який полягає в тому, що для доведення власної тези покликаються на силу як засіб переконання супротивника.

Аргумент до страху – один з емоційних аргументів, який полягає

в залякуванні супротивника чи аудиторії.

Аргумент емоційний (психологічний) – аргумент, звернений до почуттів та емоцій слухачів. Це, зокрема, *аргумент до людини, до сили, до нихи, до жалю, до авторитету* тощо.

Аргумент логічний – це факти, цифри, логічні умовиводи.

Аргумент, заснований на фактах– істинний аргумент, що полягає в поданні фактів, які підтверджують істинність чи, навпаки, хибність *тези*.

Аргументація – добір переконливих доказів; система доведень.

Аттицизм – стиль у риторичі та літературі античного світу, що виник у I ст. н. е. на противагу азіанізму (назва походить від Аттики – історичної області у Давній Греції, центром якої були Афіни). Послідовники аттицизму відмовлялися від пишномовності, пропагуючи класичну простоту стилю давньогрецьких ораторів.

Аудиторний шок (ораторська лихоманка) – страх, що охоплює оратора перед початком виступу або ж під час промови. Ознаки: тимчасова втрата пам'яті (забув текст промови), погіршення самопочуття, пришвидшений ритм дихання, зміна голосу, нерозбірливість дикції тощо. Імовірні причини: брак упевненості в знаннях, попередній негативний досвід, недостатність досвіду публічних виступів, недостатня підготовленість.

Б

Багатослів'я – семантична надлишковість; вада мовлення, що виникає через невміння чи небажання висловлюватися лаконічно. До прикладу, *період часу, прейскурант цін, головний пріоритет*.

Багатство мовлення – комунікативна ознака мовлення, що передбачає великий обсяг активного словника, використання семантично й стилістично відмінних одиниць, оперування синонімічними можливостями мови (лексичними, граматичними).

В

Види красномовства – сфери застосування ораторського слова в суспільній ситуації. Розрізняють п'ять видів красномовства: академічне, політичне, судове, церковне, суспільно-побутове.

Вирáзність мовлення – комунікативна ознака мовлення, яка привертає увагу слухача, читача своєю формою, логічним або емоційним підкресленням.

Висновки – один зі структурних компонентів ораторського твору, його завершальна частина.

Вступ – один з компонентів структури ораторського твору, його початок.

Г

Гомілетика – християнська риторика, що має на меті витлумачення Біблії через проповідь чи повчальну бесіду.

Горгієві фігури – уперше введені Горгієм різноманітні прийоми, що зближують ораторську промову з поезією (симетрично-ритмічна побудова речень, використання рим і тропів, спиралися здебільшого на практику фольклорних заклинань).

Д

Дебати – обговорення, яке виникає після виступу.

Деду́кція – метод умовисновку від загального до конкретного.

Демаго́гія – марнослів'я, за яким приховується прагнення маніпулювати людьми.

Демонстра́ція – процес виведення тез із аргументів.

Дикці́я – манера вимовляння звуків і слів.

Дискусі́я – обговорення якоїсь проблеми, якого-небудь спірного питання.

Диспу́т – публічний спір на наукову, літературну тему.

Диспози́ція – другий розділ класичної риторики; розташування матеріалу.

Дисфемі́зми – це висловлювання, що протилежні за значенням евфемізмам, їх використовують для вираження критичного, досить часто зневажливого ставлення до певного факту, явища

Діа́лог – одна з основних форм мовного спілкування; розмова між двома особами.

До́ведення – процес доказу ритором справедливості (чи навпаки) якогось твердження.

Е

Евристика, сократична бесіда – особливий метод ведення діалогу, навчання, введений Сократом. Сократова іронія полягала в тому, що він системою дотепних запитань заганяв суперечників у глухий кут, які, зрештою, починали самі собі заперечувати.

Евфемізм – це висловлювання, що вживають для уникнення слів із грубим чи непристойним змістом.

Експромт – виголошення промови без підготовки.

Ексордіум – вступ промови.

Еліпсис – це риторична фігура, що передбачає пропуск одного чи кількох слів.

Елоквенція – розділ риторики, у якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури).

Елокуція – третій розділ класичної риторики, у якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування; стилістичне оформлення тексту.

Емоційність мовлення – комунікативна ознака мовлення, що виражає індивідуальний лад почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивне ставлення особистості до висловлюваного, уникання експресивного дисонансу.

Емпатія – здатність ритора відчувати стан іншої людини або аудиторії.

Епідейктичне красномовство – похвальне красномовство.

Епітафія – надгробне слово; текст, призначений для напису на надгробному пам'ятнику.

Епіфора – це риторична фігура, що полягає в повторі мовних елементів наприкінці суміжних синтаксичних одиниць.

Естетичність мовлення – комунікативна ознака мовлення, що передбачає оптимальне мовне оформлення змісту, гармонію та цілісність тексту, якість його зовнішнього оформлення у писемній формі і виконання в усній.

Етика ритора – сукупність моральних норм і правил, які визначають ставлення ритора до своїх обов'язків, до слухачів, до підготовки виступу, до поведінки на трибуні тощо. Етична риторика базується на основоположних, ключових загальнолюдських цінностях

– моральних вимогах і заборонах. «Золоте правило» ритора – не нашкодь іншому словом.

Етос – моральний кодекс ритора в античному світі.

Ефект рамки полягає в тому, що найкраще аудиторія запам'ятовує початок і кінець промови, тому вони мають бути ретельно продумані.

Ж

Жанри красномовства – різновиди усних публічних виступів.

Жест – система міміки, рухів рук і тіла, що відіграє допоміжну, але важливу роль в ораторському мистецтві.

З

Закон краю – одне з правил композиції промови, що вимагає особливо ясно формулювати тему, проблематику й завдання виступу (початковий фрагмент), а також чітко викладати часткові й загальні висновки (завершальні фрагменти).

Закони логіки – основні чотири логічні закони: закон тотожності, закон виключення третього, закон суперечності, закон достатньої підстави.

Закон виключення третього – одне із суджень є обов'язково істинним, тоді інше – неістинне, а третього не дано.

Закон достатньої підстави – жодне явище не може бути істинним, жодне твердження – справедливим без достатнього обґрунтування.

Закон моделювання аудиторії – це вивчення соціально-демографічних, суспільно-психологічних, індивідуально-особистісних ознак аудиторії для забезпечення контакту з нею під час виступу.

Закон суперечності – жодне судження не може бути одночасно істинним і неістинним.

Закон тотожності – будь-яка завершена думка зберігає свою форму і значення в межах певного визначеного контексту.

Захисна промова – це промова в судових дебатах, у якій з погляду захисту підсудного дається аналіз доказів, висловлюються міркування щодо обвинувачення, кваліфікації злочину, пропозиції про міру покарання, інші питання, які мають значення для правильного

вирішення справи.

Змістовність мовлення – комунікативна ознака мовлення, що визначається інформаційним наповненням висловлюваного, відповідністю його темі повідомлення.

I

Імпровізація – уміння ратора виступати без підготовки, спираючись на раніше здобуті знання й навички контактування з аудиторією.

Інвенція – це перший розділ класичної риторики, у якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу.

Інверсія – це риторична фігура, що передбачає порушення звичного порядку розташування слів у реченні.

Індукція – спосіб мислення від конкретного до загального.

Історія риторики – галузь знання, що вивчає виникнення, становлення, розвиток і сучасний стан красномовства.

K

Класична риторика – учення, що сформувалося в Стародавній Греції, було розвинене в Римі, зазнало розвитку в країнах Західної Європи.

Когезія – один із способів інтеграції тексту, коли всі його частини постійно взаємодіють завдяки тому, що оратор чи то повертається до вже сказаного, чи то натякає на те, що буде сказано.

Композиція промови – побудова, структура ораторського твору.

Концепція – система поглядів, розуміння певних явищ, процесів, набір доказів при побудові наукової теорії. Концепція з позицій риторики – це система знань про предмет, виражена в стислій, короткій формі.

Концептуальний закон – базовий закон риторики, який формує в людині вміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).

Красномовство – майстерність усного мовлення, уміння говорити переконливо.

Культура мовлення – це досконале володіння літературними

нормами на всіх рівнях мовної системи в її усному й писемному різновидах, уміння користуватися мовними засобами, ясно, чітко і логічно переконливо висловлювати свою думку.

Л

Літературна мова – унормована, відшліфована форма загальнонародної мови.

Літературна норма – це той мовний варіант у сфері вимови, слововживання, словозміни, який закріплений практикою і рекомендований до вжитку як обов'язковий.

Логос – основна категорія класичної риторики, що означає словесне, мисленнєве джерело.

Логічна демонстрація – процес виведення тез із аргументів.

Логічні помилки – бувають двох типів: помилки внаслідок неточного визначення предмета й поділу понять і помилки в структурі силогізму.

Логічність мовлення – означає логічно правильне мовлення, розумне, послідовне, у якому є внутрішня закономірність, яке відповідає законам логіки і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності.

Логографи – знавці юриспруденції в Стародавній Греції, які писали захисні промови.

М

Магічне число характеризує обсяг оперативної пам'яті людини. Найкраще сприймаються фрази з 10–13 слів, а фрази, що складаються більше ніж із 30 слів, практично не сприймаються.

Меморія – розділ класичної риторики, призначення якого – допомогти риторові запам'ятати зміст промови.

Метафора – це троп, побудований на вживанні слів у переносному значенні на підставі певної схожості.

Метонімія – це троп, побудований на перенесенні значення за суміжністю.

Мовленнєвий закон – створення дієвої словесної форми промови.

Мовна норма – це той мовний варіант у сфері вимови, слововживання, словозміни, який закріплений практикою і

рекомендований до вжитку як обов'язковий.

Модальність суперечки – це рівень можливості з'ясувати істину щодо предмета обговорення.

Модальність висока – це можливість ухвалити єдине правильне рішення. Високу модальність мають питання щодо мовної політики держави, питання миру і війни, кар'єри, працевлаштування тощо.

Модальність нульова – це неможливість встановити істину. До прикладу, нульовий рівень модальності характеризують судження «Шопен – найкращий композитор», «Класика краща за попмузику».

Модальність середня – це можливість дійти консенсусу з обговорюваної проблеми, оскільки є баланс аргументів *за* і *проти*. Прикладами суджень із середнім рівнем модальності є такі: «Усі політики нечесні», «Жити на віру – це краще, ніж жити в офіційному шлюбі» та ін.

Монолог – висловлення власної позиції.

Н

Наррація – це виклад суті справи в античній риторичній мові.

Невербальні методи спілкування – позамовні: погляд, міміка, посмішка, жести, різноманітні сигнали, мовчання тощо.

Неориторика – нова риторика, що виникла в другій половині ХХ ст. на ґрунті нових наукових дисциплін (теорія комунікації, психолінгвістика та ін.) і ставить на меті насамперед комунікативний акт, спілкування ритора з аудиторією, рольову ситуацію, методи переконання.

О

Опонент – уявний чи реальний співрозмовник ритора, який має супротивну позицію.

Оратор, ритор – той, хто виступає з промовою

Ораторська промова – мовлення, спрямоване до багатьох людей, яке переконує їх, майстерне мовлення, що межує з мистецтвом.

П

Парцеляція – поділ речень на окремі частини, що сприяє увиразненню кожного відокремленого компонента.

Патристика – твори Отців Церкви, тлумачення Біблії.

Пауза – тимчасовий інтервал у мовленні.

Пафос – це інтелектуальне, вольове, емоційне устремління ритора, яке виявляється в процесі мовної комунікації і в його продукті – тексті.

Перифраза – це описовий зворот, суть якого полягає у використанні характерних ознак предмета для називання предмета, особи, явища.

Перорація – висновок.

Підсумкові висновки – це підбиття підсумків, остаточне формулювання закону чи правила.

Підтекст – прихований зміст тексту, те, що розуміють «між рядками»; дискурс.

Плеоназм – різновид мовленнєвої надмірності, досягається надлишковістю якоїсь ознаки.

Повтор, реприза – дублювання ритором окремих слів чи словосполучень в одному висловлюванні для виділення, підкреслення тих чи тих деталей, для підсилення експресивно-зображальних властивостей мови.

Повчальне слово – характерний різновид релігійної літератури.

Полеміка – гостре зіткнення позицій у спілкуванні, мовна суперечка.

Політичне красномовство – виступ ритора, що виражає інтереси тієї чи тієї партії або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

Правильність мовлення – одна з його істотних ознак. Це, з одного боку, повна відповідність мовлення нормам літературної мови, а з іншого – одна з основ мовленнєвої культури.

Проповідь – основний жанр церковної промови.

Проспекція – це натяк на те, про що буде говоритися в наступних частинах виступу (майбутніх виступах).

Публічна промова — мовлення, що відкрите для всіх охочих його послухати; мовлення ритора.

Р

Репліка – коротка фраза, породжена потребою термінового заперечення, уточнення, підтримки тощо.

Ретроспектива – це повернення слухачів до попередньої інформації.

Риторика – це наука про способи переконання, ефективні форми впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Риторичне запитання – висловлювання у форматі запитання, що не потребує відповіді.

Риторичне звертання – риторична фігура, яка виявляє не тільки власне звертання, а й реакцію, ставлення мовця до ситуації спілкування, предмета, ідей мовця тощо.

Риторичний аналіз – розкодування усного чи писемного тексту, тобто рух від результату, вираження, від досягнення мети до вихідних основ.

Розвиток тези – основна частина роздуму, його обґрунтування, доведення і заперечення.

С

Силогізм – логічна модель, у якій із двох суджень випливає третє як висновок.

Синекдоха – тропеїчний зворот, побудований на кількісній заміні: однина вживається замість множини, частина – замість цілого, видова назва замість родової.

Синестезія – різновид метафори, побудований на поєднанні лексем, що позначають різні сфери чуттів, унаслідок чого утворюються синтетичні художні образи з акустичними складовими.

Слово – жанр давньоукраїнської риторики.

Словесна наочність – живі образи й картини, які створює ритор за допомогою мовних засобів, на відміну від предметної наочності.

Софістика – напрям давньогрецької інтелектуальної думки; уміння хитромудро сперечатися.

Стадійний метод – виклад матеріалу від стадії до стадії за логікою розвитку думки.

Стиль – спосіб викладу, організація мовлення.

Стратегічний закон – це системна побудова програми впливу на конкретну аудиторію.

Судове красномовство – одна з гілок риторичного красномовства,

промови видатних юристів, зразки судових дискусій та ін.

Судження – думка, у якій стверджується або спростовується щонебудь стосовно предмета або явища.

Суспільно-побутове красномовство – дотепне або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті чи певної гострої, цікавої ситуації.

Т

Тавтологія – різновид мовленнєвої надмірності, яка утворюється унаслідок повтору тих самих споріднених слів.

Тактичний закон – це певні дії для подальшої реалізації стратегії.

Теза – положення, що потребує доказу; перша частина моделі дедуктивного розміркування.

Тема – проблема, що становить основу виступу ратора.

Тематика – сукупність тем у рамках одного тексту; у тематиці завжди домінує основна тема, якій підпорядковано підтеми та мікротеми.

Темп мовлення – швидкість, з якою проголошується промова.

Типологічні висновки – це висновки двох видів: типологічні висновки з перспективою і типологічні висновки з фоном.

Типологічні висновки з перспективою – висновки, що задають напрям гіпотетичного розвитку сучасного стану предмета.

Типологічні висновки з фоном – це висновки, що подають предмет у ряду однорідних, споріднених або подібних предметів чи ставлять його в опозицію до них.

Толерантність – повага до чужих позицій і концепцій.

Топос – це риторичне поняття, що означає загальні місця в промові.

Троп – уживання слова чи виразу в переносному, образному значенні.

Ф

Фігури риторичні – незвична побудова фрази або її частини задля експресивності виразу.

Х

Харизма – особливе обдарування особистості, що гарантує їй

незмінний успіх.

Хіазм – це фігура додавання, яка полягає в хрестоподібному розташуванні елементів речення.

Хрія – міркування.

Ц

Церковне красномовство – проповіді, бесіди, напучення, коментування Біблії в практиці різноманітних християнських конфесій.

Цитування – один із сильних засобів впливу на аудиторію, особливо, коли цитується авторитетне джерело, оскільки це виглядає як доведення ритором своєї правоти.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика : навч. посібник. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk651547.pdf>
2. Колотілова Н. А. Риторика: навч. посібник. URL: <https://subject.com.ua/pdf/275.pdf>
3. Сагач Г. М. Риторика: навч. посібник. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Sahach_2000_568.pdf
4. Прокопчук Л. В. Риторика. Модульний курс. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1961_32796724.pdf

Додаткова

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1988. С. 242–283.
2. Громовий В. Таємниці живого слова: тренінги з риторики. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та коледжах*. 2000. № 1. С. 171–174.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
4. Ключек Г. Риторика. *Дивослово*. 2002. № 8. С. 15–18.
5. Коваленко С. М. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2007. 184 с.
6. Кравець Л. Риторика від джерел до сучасності. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 5. С. 42–46.
7. Кравець Л. Риторика після Еллади. *Урок української*. 2001. № 4. С. 45–48.
8. Культура фахового мовлення. Чернівці: Книги – XXI, 2006. 496 с.
9. Кушнір Р. О. Великий оратор, або як говорити так, щоб Вам аплодували стоячи. Дрогобич: Коло, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kushnir_Roman/Velykyi_orator_abo_iak_hovoryty_tak_schob_Vam_aploduvaly_stoiacy.pdf?PHPSESSID=aic126fibeqk26f3v336rshsv4
10. Навчальне відео від Андрія Степури «Як підготувати публічний виступ». URL: <https://vpl.org.ua/news/10-32-25-25-11-2021/>
11. Препотенська М. Риторика. 10 ключових тем. Київ : фірма «ІНКОС», 2009. 254 с.
12. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів : СПОЛОМ, 2001. 291 с.

13. Риторика: навч. посібн. (упор. Т. К. Ісаєнко, А. В. Лисенко). Полтава: ПолтНТУ, 2019. 247с. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolntNTU/6085/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>
14. Сагач Г. Риторика любові. *Дивослово*. 2008. № 8. С. 2–11.
15. Сагач Г. М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації: навчальний посібник. Київ : «Зоря», 2003. 255 с.
16. Сагач Г. М. Риторичний квітник: афористичний золотослів: навчальний посібник з риторики. Київ : «Слово», 2004. 264 с.
17. Секрети успішного виступу: лайфхаки від спікерів TED. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/2/232877/> .
18. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. 2-е вид., стереотип. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 216 с.
19. 17 способів, як почати промову. URL: <https://masterlev.com.ua/z-chogo-pochati-vistup/>
20. Сербенська О. Риторика як наука про успішну мовну комунікацію. *Записки «перекладацької майстерні 2000 – 2001»*. Львів, 2002. Т. 3. С. 122–137.
21. Сорапулова Є. Основи майстерності володіння увагою слухачів // *Дивослово*. 2001. № 3. С. 22–23.
22. Томан І. Мистецтво говорити. Київ : Політвидав України, 1989. 293 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Toman_Jiri/Mystetstvo_hovoryty/
23. Хоменко І. В. Еристика. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 280 с.

Інформаційні ресурси

- 1 Блог про ораторське мистецтво. URL: <https://masterlev.com.ua/blog-protatorske-mystectvo/>
2. Топ-10 українських виступів на TED. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/10/27/182832/>
3. 11 TED Talks, які варто відвідати. URL: https://www.ted.com/playlists/77/11_must_see_ted_talks

Алгоритм аналізу публічного виступу

I. Стратегія промови:

- актуальність теми;
- цільова установка;
- конструктивні питання.

II. Тактика промови:

1) композиція промови:

- назва промови та структура;
- дотримання принципів послідовності, несуперечності, визначеності та доказовості;
- спосіб викладу: дедуктивний, індуктивний;
- композиційно-стилістичні прийоми: діалогізація, імпровізація, ілюстрація, інформація, опис, характеристика;

2) культура мислення оратора:

- уміння мислити діалектично;
- володіння матеріалом;
- творчий підхід;

3) культура мовлення:

- правильність (слововживання, наголос, вимова, побудова фраз, багатство мови, стислість, ясність та точність, простота та доступність);
- техніка мовлення;
- гучність та звучність голосу, інтонація, дикція, темп мовлення.

III. Контакт лектора з аудиторією:

- підтримка безперервності та осмисленості сприйняття;
- активізація розумової діяльності;
- розвиток пізнавальних здібностей та навичок засвоєння;
- психологія відносин оратора та аудиторії;

IV. Ефективність промови

- реакція слухачів;
- адекватність матеріалу вимогам аудиторії.

ЗРАЗКИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ РУБІЖНОГО Й ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Рубіжний контроль 1

Система завдань для модульного контролю призначена для виявлення рівня засвоєння майбутніми фахівцями відомостей про основні закони й поняття класичної риторики як науки про правила, закономірності ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності; сформованості навичок аналізувати тексти різного типу, виявляючи риси національної специфіки виступів та текстів із скарбниці українського красномовства, культури писемного мовлення.

Студентам будуть запропоновані різні за ступенем складності завдання. Перші з них (закриті тести (10 завдань, 5б.)) передбачають перевірку рівня засвоєння ними теоретичного матеріалу. Щоб виявити рівень сформованості в них практичних умінь і навичок пропонуємо виконати аналіз запропонованого тексту.

Зразок

Завдання1.

Закриті тести

1. *Знайдіть відповідність між словами першої і другої колонок:*

а) інвенція	1) розташування;
б) диспозиція	2) винахід;
в) елокуція	3) запам'ятовування;
г) меморія	4) вираження;
д) акція	5) рефлексія.

2. *Завершіть речення Найпоширенішим видом практичної риторики в Давній Греції було...*

- а) судове красномовство;
- б) академічне красномовство;
- в) дорадче красномовство;
- г) епідейктичне красномовство;

д) дипломатичне.

3. *Хто був засновником академії – школи риторики?*

а) Аристотель;

б) Платон;

в) Сократ;

г) Демосфен;

д) Ісократ.

4. *Хто автор трактатів «Риторика, або мистецтво риторики» і «Поетика»?*

а) Платон;

б) Аристотель;

в) Сократ;

г) Демосфен;

д) Горгій.

5. *Що означало давньогрецьке слово «софіст»?*

а) оратор;

б) письменник;

в) педагог;

г) учитель мудрості;

д) навчитель.

6. *Кого вважають основоположником неориторики?*

а) Х. Перельмана;

б) Р. Барта;

в) Ф. ван Сємерена;

г) У. Еко;

д) Ф. Пір.

7. *Хто був першим християнським проповідником у Київській Русі?*

а) митрополит Іларіон;

б) Володимир Мономах;

в) Іван Вишенський;

г) Кирило Туровський;

д) Клима Смолятич.

8. *Завершіть речення За часів Київської Русі будь-яка промова (проповідь, повчання, похвала) називалася...*

- а) притчею;
- б) виступом;
- в) словом;
- г) житієм;
- д) повчанням.

9. *Хто автор етичного кодексу поведінки громадянина?*

- а) Феодосій Печерський;
- б) Володимир Мономах;
- в) Володимир Великий;
- г) митрополит Іларіон;
- д) Ярослав Мудрий.

10. *Хто вперше видав риторичний твір українською мовою?*

- а) Лазар Баранович;
- б) Йоаникій Галятовський;
- в) Інокентій Гізель;
- г) Стефан Яворський;
- д) Феофан Прокопович.

Завдання2. *Проаналізуйте запропонований текст за поданим алгоритмом.*

Ні, не малороси!

Уперше ядро атома було розщеплене в Харкові, а перша енциклопедія кібернетики була видана українською мовою, Вернадський невіддільний від української науки, тобто і від світової, а Бортнянському і Веделю не обов'язково називатися російськими композиторами – вони українці. Недавно група російських туристів, кажуть, з Тамбова оглядала Київську Софію, слухала розповідь екскурсовода – природно, російською мовою: Центр давньоруської культури. Давньоруський князь Ярослав Мудрий був пов'язаний родинними зв'язками з усіма престолами Європи. Київ – мати городів руських і тому подібні шкільні афоризми. Одна здивована й обурена туристка, строго оглянувши столицю України, з нерозумінням запитала: «А коли ж це все українці у нас захопили?» Ми нічого і ні в кого не захоплювали... Збираються ставити пам'ятник Тисячоліттю

хрещення Русі в Москві, в тому місті, якого не було на карті в часи князя Володимира Хрестителя, сама назва Русь, вирвана з серця Києва залізною рукою Петра, утвердилася на просторах усієї його імперії. І важку шапку Володимира Мономаха ми ні в кого не брали – взяли її в нас, як і багато іншого в різні ермітажі. Тому серед інших суверенітетів є й суверенітет історичний. У нашого народу досить сил, щоб струсити імперську длань. <...> Багато тисяч українських інтелігентів на американському континенті в багатьох вузах Нового Світу – живий доказ життєздатності та морозостійкості нашого народу. В світовому співтоваристві, звільнившись від комплексу «малороса», ми житимемо як люди серед людей. Одна ікона з-під Києва потрапила на Північ і стала Матір'ю Божою Володимирською, інша – на Захід і стала Маткою Боскою Ченстоховською, ми полишені на опікування Матері Божої Чорнобильської. При ній і залишаємося...

Алгоритм аналізу

1. Зміст виступу (точність формулювання тези (тез); достатність і доречність аргументів; образність).
2. Структура виступу (вступ, основна частина, висновки).
3. Контакт з аудиторією (наявність / відсутність прийомів привернення уваги слухачів; їхня різноманітність, доцільність).
4. Мовні засоби.

Рубіжний контроль 2

Система завдань для модульного контролю призначена для виявлення рівня засвоєння майбутніми фахівцями відомостей про специфіку підготовки різножанрових промов, зокрема особливості побудови кожного із структурних компонентів, формулювання тез та добір аргументів; сформованості навичок продукувати тексти різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування, культури писемного мовлення.

Студентам будуть запропоновані різні за ступенем складності завдання. Перші з них (закриті тести (10 завдань, 5б.)) передбачають перевірку рівня засвоєння ними теоретичного матеріалу. Щоб виявити

рівень сформованості в них практичних умінь і навичок пропонуємо скласти мініпоромову на запропоновану тему.

Зразок

Завдання1.

Закриті тести

1. *Виберіть визначення, що відповідає терміну чистота мовлення.*

а) комунікативна ознака мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів;

б) відповідність мовлення нормам літературної мови;

в) мовлення, у якому є внутрішня закономірність, яке відповідає законам логіки і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності;

г) відповідність вжитого слова його значенню і точний зв'язок між словами в мовленнєвому потоці.

2. *Комунікативна якість мовлення, яка забезпечує адекватне розуміння сказаного, – це:*

а) точність;

б) ясність;

в) виразність;

г) логічність.

3. *До іншомовних назв доберіть українські відповідники:*

а) імпровізація

1) суперечка;

б) інтеграційний

2) об'єднувальний;

в) еристика

3) загальність;

г) універсальність

4) несподіваний.

4. *За характером реалізації публічне мовлення*

а) писемно-усне;

б) книжно-розмовне;

в) підготовлено-імпровізаційне;

г) усно-розмовне.

5. *Ніяке судження не може бути одночасно істинним та помилковим – це ...*

- а) закон тотожності;
- б) закон суперечності;
- в) закон виключення третього;
- г) закон чіткої аргументації.

6. *Дедуктивний метод – це ...*

- а) зіставлення подій, явищ, фактів з метою відповідності, схожості предметів;
- б) рух мовного повідомлення від стадії до стадії за логікою розвитку думки;
- в) постійне повернення до основної ідеї;
- г) послідовне розгортання повідомлення і руху тексту від загального до часткового.

7. *Записи в руках оратора зменшують інтерес аудиторії на:*

- а) 50%;
- б) 30%;
- в) 70%;
- г) 80%.

8. *Виберіть рядок, у якому всі слова мають наголос на другому складі:*

- а) заробіток, витрати, газопровід, центнер, терези;
- б) вимова, вітчим, середина, дочка, учення;
- в) перепис, благовіст, навчання, вірші, вимога;
- г) фаховий, бюрократія, мабуть, адже, громадянин.

9. *Які типи жестів є:*

- а) механічні;
- б) ілюстративні;
- в) механічні, емоційні й ілюстративні;
- г) логічні і механічні?

10. *Який художній засіб використано в уривку «У цій же річці чаплі по коліно»?*

- а) гіпербола;
- б) літота;
- в) антономазія;
- г) перифраз.

Завдання 2. *Написати промову на тему: «Рабство – річ ганебна, але рабська психологія в свободі гідна зневаги» (Ф. Шиллер).*

Підсумковий контроль

Зразок

Завдання 1. *Виконайте закриті тести (15б.).*

1. *Завершіть речення Створення умов для встановлення риторичного контакту – це завдання...*

- а) докомунікативного етапу;
- б) етапу вступу;
- в) етапу основної частини;
- г) висновкового етапу.

2. *Увідповідніть слова першої та другої колонки.*

а) імпровізація	1) суперечка;
б) інтеграційний	2) об'єднувальний;
в) еристика	3) загальність;
г) універсальність	4) несподіваний.

3. *Чого не можна робити у вступі?*

- а) апелювати до власного настрою;
- б) просити вибачення, що не встигли підготуватися;
- в) демонструвати предмет;
- г) цитувати.

4. *Скільки риторичних ідеалів можна визначити в античній риторичі?*

- а) 4;
- б) 3;
- в) 2;
- г) 1.

5. *Який спосіб запам'ятовування промови є найменш ефективним?*

- а) мнемотехнічний;
- б) логічний;
- в) механічний;
- г) логічний і механічний?

6. *Яка комунікативна якість мовлення передбачає відповідність мовлення сучасним нормам літературної мови?*

- а) правильність;

- б) точність;
- в) виразність;
- г) логічність.

7. Слова якого рядка наголошені неправильно:

- а) м'итар, об'єднан'ня, помилка, новина, щипці;
- б) царина, вимова, ненавидіти, феномен, чорнослив;
- в) загадка, перекис, типовий, солом'ина, терезі;
- г) донька, доценту, черговий, дочка, кропива.

8. Виберіть рядок, у якому всі слова мають наголос на другому складі.

- а) заробіток, витрати, газопровід, центнер, терези;
- б) вимова, вітчим, середина, дочка, учення;
- в) перепис, благовіст, навчання, вірші, вимога;
- г) фаховий, бюрократія, мабуть, адже, громадянин.

9. У якому рядку всі неправильні конструкції?

- а) об'єм знань, існуюча мережа, область науки;
- б) значно зростає, оплачувати проїзд, бути за приклад;
- в) лише в освіті, деякою мірою, не звернув уваги;
- г) на мою адресу, за всіма правилами, цей наказ.

10. Визначте рядок, у якому порушено морфологічні норми?

- а) шестидесяти, п'ятистами, три лимона, четверо сестер;
- б) сорока шести, трьомастами, чотири гектари, троє дверей;
- в) дев'ятьмастами, десятеро вікон, п'ятдесяти;
- г) сімомастами, три рази, два з половиною метри, нулем.

11. Слова якого рядка в род. відм. одн. мають закінчення -а (-я)?

- а) горіх, рахунок, сум, акт, соняшник;
- б) імпульс, графік, розвиток, абзац, Іртиш;
- в) сектор, документ, обсяг, живопис, агент;
- г) центнер, каштан, радіус, гараж, Мороз.

12. Знайдіть відповідність між словами першого й другого стовпчиків:

а) маркер	1) поодинокий;
б) гомогенний	2) притаманний;
в) релевантний	3) однорідний;
г) спорадичний	4) мітка.

13. У якому рядку порушено точність мовлення?
- а) дружні відношення;
  - б) зумовити зміни;
  - в) погіршення здоров'я;
  - г) поверхові знання.
14. Зазначте, у якому рядку неправильно дібрано відповідники.
- а) бывший – бувший, следующий – наступний, по вине – з вини;
  - б) многочисленный – численний, совпадают – збігатися, сопоставляют – зіставляти;
  - в) по вкусу – до смаку, по полям – по полях, по желанию – на бажання;
  - г) по опыту – з досвіду, при помощи – за допомогою, при входе – біля входу.
15. У якому рядку порушено доречність мовлення?
- а) Цей документ підписав заступник директора.
  - б) Довідку видано для представлення в школі.
  - в) 9 листопада – День української писемності та мови.
  - г) Матеріали конференції вже опубліковано.
16. У якому рядку записано аргументи до пафосу?
- а) аргумент до особи, аргумент до вигоди;
  - б) аргумент до жалю, аргумент до публіки;
  - в) аргумент до сили, аргумент до авторитету;
  - г) аргумент до особи, аргумент до авторитету.
17. У якому рядку записано аргументи до логосу?
- а) офіційні документи, статистичні відомості;
  - б) аргумент до жалю, аргумент до публіки;
  - в) аргумент до особи, аргумент до авторитету;
  - г) аргумент до особи, аргумент до вигоди.
18. Який художній засіб використано в уривку «У цій же річці чаплі по коліно»?
- а) гіпербола;
  - б) літота;
  - в) антономазія;
  - г) перифраз.

19. Який художній засіб використано в уривку «Я піду за тобою край світу»?

- а) гіпербола;
- б) мейозис;
- в) антономазія;
- г) перифраз.

20. Установіть відповідність між поняттям та його визначенням.

- а) оксюморон   1) опис предмета замість назви;
- б) перифраза   2) використання власних назв замість загальних;
- в) антономазія   3) поєднання суперечливих понять;
- г) метонімія   4) перейменування.

21. На якому етапі виступу варто вперше використати психологічну паузу?

- а) під час вступу;
- б) під час виголошення;
- в) на завершальному;
- г) не варто використовувати.

22. Що може допомогти при надмірному хвилюванні?

- а) підготовка рятівних рухів, поз, додаткових предметів, щоб зайняти руки;
- б) читання промови дослівно;
- в) звернення до слухачів;
- г) коротка пауза, глибокий вдих-видих.

23. Скільки часу можна рухатись по аудиторії?

- а) 20-30 %;
- б) 40-50 %;
- в) 60-70 %;
- г) 70-80 %.

24. Які типи жестів є?

- а) механічні;
- б) ілюстративні;
- в) механічні, емоційні й ілюстративні;
- г) логічні і механічні.

25. Які жести варто використовувати під час виступу?

- а) механічні;
- б) ілюстративні;
- в) емоційні;
- г) символічні.

26. *Хто визначив жести, яких треба уникати під час виступу?*

- а) І. Томан;
- б) І. Стернін;
- в) Г. Сагач;
- г) П. Сопер.

27. *Що найбільшою мірою допомагає слухачеві декодувати метаповідомлення?*

- а) мова тіла;
- б) слово;
- в) голос;
- г) слово і голос.

28. *Завершіть речення За допомогою звукових засобів передається ...*

- а) 55 % інформації;
- б) 7 % інформації;
- в) 38 % інформації;
- г) 25 % інформації.

29. *У якому розділі «Риторики» Г. Сагач уміщено вправи на оволодіння технікою мовлення?*

- а) Золотий гомін;
- б) Золотоуст;
- в) Діамант;
- г) Хвалоспів.

30. *Завершіть речення «Ефект рамки» полягає в тому, що найкраще запам'ятовуються...*

- а) початок і кінець промови;
- б) початок і середина промови;
- в) середина і кінець промови;
- г) усі відповіді правильні.

Завдання 2. Напишіть мініпромову на одну із запропонованих тем (обсяг 1–1,5 др.стор.):

1. Є цінності, яким нема ціни...
2. Голос – портрет оратора.
3. Усякий жадібний нужденний.
4. Моя професія – найкраща.
5. Що серце ховає, лице промовляє.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА»

Поточне оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти виконується за допомогою процедури об'єктивного контролю – усні відповіді на практичних заняттях, тестування, повідомлення, індивідуальні завдання тощо.

Оцінюючи усну відповідь на теоретичні питання, ураховуємо:

- а) ґрунтовність теоретичних знань з навчальної дисципліни;
- б) володіння наукового термінологією;
- в) повнота розкриття питання; уміння вдало ілюструвати теоретичний матеріал;
- г) упевненість, переконливість суджень; уміння аргументувати думку;
- ґ) уміння порівнювати, робити потрібні висновки та узагальнення;
- д) логіка викладу думок, рівень володіння культурою мовлення.

Виконання практичних завдань передбачає виявлення таких умінь:

- а) добирати літературу, що стосується визначеної проблеми;
- б) реферувати прочитане, складати конспект, план висловлювання;
- в) користуватися розмаїттям виражально-мовних засобів;
- г) аналізувати усний і писемний риторичний текст;
- ґ) об'єктивно оцінювати запропоновані для аналізу тексти;
- д) аргументувати думку, переконувати, викликати бажання висловитися;
- е) брати участь у дискусіях, диспутах;
- є) моделювати ситуації спілкування, послідовно дотримуватися правил ділової гри, переконливо виконувати обрану роль.

Залік є формою підсумкового контролю результатів навчання студентів і має на меті перевірити системність засвоєння і цілісність

бачення програмового матеріалу, виявити рівень здобутих знань та сформованих умінь і навичок, комплексного застосування їх у практичній діяльності, діагностування ефективності самостійної навчальної роботи здобувачів освіти.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Оцінка	Характеристика рівня знань
«Відмінно»	<p>Здобувач освіти володіє навчальним матеріалом у повному обсязі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – чітко формулює визначення основних понять; – вичерпно відповідає на теоретичні запитання, демонструє свою бездоганну теоретичну компетентність; – уміє будувати промову, обирати тактику й аргументацію з урахуванням законів композиції, моделювати спілкування залежно від конкретної мовленнєвої ситуації; – виконує риторичний аналіз текстів різних типів і жанрів; – уміє працювати з медіаджерелами: відрізняє факти від суджень; установлює причиново-наслідкові зв'язки між подіями; – добираючи доказову базу для виступу, виявляє різноманітні засоби маніпулятивного впливу, наявні в мідіатекстах; ідентифікує фейкову інформацію; – уміє послуговуватися онлайн-інструментами для створення власного продукту.
«Дуже добре»	<p>Здобувач освіти володіє навчальним матеріалом у повному обсязі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – чітко формулює визначення основних понять; – правильно відповідає на теоретичні запитання, демонструючи свою теоретичну компетентність; – уміє будувати промову, обирати тактику й аргументацію, проте не завжди враховує закони композиції; моделювати спілкування залежно від конкретної мовленнєвої ситуації; моделює спілкування з урахуванням конкретної мовленнєвої ситуації; – виконує загалом риторичний аналіз різножанрових текстів (серед них і медійних), членує текст, визначає його тему, тези, докази, операції, мовні засоби (тропи і фігури);

	<ul style="list-style-type: none"> – уміє аналізувати повідомлення: відрізняє факти від суджень; здебільшого встановлює причинно-наслідкові зв'язки між подіями, ідентифікує фейки й інструменти маніпуляції; – уміло використовує онлайнві інструменти для створення власного продукту.
Добре»	<p>Здобувач освіти засвоїв навчальний матеріал на достатньо високому рівні, проте його відповідь містить окремі недоліки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначаючи лінгвістичні терміни, студент інколи припускається нечіткості; – трактуючи своє розуміння теорії, залишає поза увагою окремі аспекти, які коментує після навідних запитань викладача; – загалом уміє будувати промову, обирати тактику й аргументацію з урахуванням законів композиції, моделювати спілкування залежно від конкретної мовленнєвої ситуації; – уміє аналізувати повідомлення, а отже й медіаповідомлення: визначає особливості побудови, причинно-наслідкові зв'язки, ідентифікує фейки й інструменти маніпуляції; – використовує онлайнві інструменти для створення власного продукту, проте допускає окремі неточності щодо змісту й деякі помилки в технічному оформленні.
«Задовільно»	<p>Здобувач освіти загалом демонструє засвоєні знання, проте у відповіді трапляються недоліки за низкою показників:</p> <ul style="list-style-type: none"> – формулює відповіді, більш схожі на репродуктивне відтворення теорії, а не усвідомлене висвітлення актуалізованої проблеми; – тільки частково володіє термінологією; – формулюючи дефініції опорних понять, порушує логічність і вичерпність; – допускається помилок під час риторичного аналізу текстів; не завжди в запропонованих медіатекстах ідентифікує мову пропаганди, може визначити, чи фейкова інформація; – обмежено використовує онлайнві інструменти; – під час створення власного продукту допускає помилки.

«Достатньо»	<p>Здобувач освіти демонструє низький рівень знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> – формулює відповіді в загальних рисах; – уміє будувати промови різних типів, проте не завжди дотримується вимог щодо її структури; – під час риторичного аналізу припускається помилок, трапляються мовленнєві помилки; – аналізуючи матеріал, студент здебільшого переповідає інформацію, уникаючи узагальнень та висновкувань.
«Незадовільно»	<p>Здобувач освіти демонструє поверхові знання та несформованість практичних навичок:</p> <ul style="list-style-type: none"> – не знає теоретичного матеріалу, не може сформулювати визначення жодного із запропонованих термінів; – не вміє створити тексту; – не вміє аналізувати, робити узагальнення й висновки.
«Неприйнятно»	<p>Здобувач освіти засвідчив відсутність знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> – не спроможний дати визначення жодного терміна; – не володіє теорією, тому не може скористатися навідними запитаннями; – не знає послідовності риторичного аналізу тексту; не вміє аналізувати повідомлення; – не уміє будувати власного продукту на задану тему.

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛКУ

1. Місце ораторського мистецтва в житті суспільства.
2. Риторична компетентність у професіограмі фахівця.
3. Риторична культура особистості: проблеми й перспективи.
4. Риторика як філологічна наука.
5. Диференційні ознаки риторики.
6. Своєрідність риторики як самостійної теоретико-прикладної науки.
7. Основні поняття класичної риторики.
8. Закони риторики.
9. Концептуальний закон.
10. Сутність закону моделювання аудиторії.
11. Розробка стратегії виступу з орієнтацією на аудиторію.
12. Прийоми активізації уваги слухачів. Методи переконання.
13. Системно-аналітичний закон.
14. Зв'язок риторики з іншими науками.
15. Риторика Давньої Греції.
16. Видатні ритори античної Греції.
17. Розвиток риторики в Давньому Римі.
18. Видатні ритори Риму.
19. Християнське красномовство.
20. Красномовство християнських апологетів і отців церкви (Августин Блаженний, Василь Великий, Григорій Богослов, Іван Золотовустий).
21. Християнське красномовство епохи Середньовіччя.
22. Традиції давньоруського красномовства.
23. Історія українського красномовства.
24. Іоанникій Галятовський – видатний богослов і ритор.
25. Унесок Феофана Прокоповича в розвиток вітчизняної риторики.
26. Розвиток українського риторичного слова за часів панування російської та Австро-Угорської імперії (К. Зеленецький,

М. Драгоманов, М. Максимович, М. Міхновський, І. Франко, М Грушевський).

27. Розвиток риторики в незалежній Україні.
28. Неориторика.
29. Академічне красномовство (його структура, мовні ознаки).
30. Політичне красномовство (його структура, мовні ознаки).
31. Похвальне красномовство (його структура, мовні ознаки).
32. Типи промов за знаковим оформленням.
33. Типи промов за метою. Інформаційна промова.
34. Типи промов за метою. Переконлива промова.
35. Типи промов за метою. Розважальна промова.
36. Структура публічного виступу.
37. Вступ. Типи вступів.
38. Методи подання матеріалу в основній частині.
39. Вимоги до висновків.
40. Основні закони логіки в риториці.
41. Логічні помилки.
42. Інтонування. Технічне дихання і техніка мовлення.
43. Образ оратора.
44. Образ аудиторії. Подолання опору аудиторії.
45. Риторичний ідеал.
46. Поза. Жести.
47. Риторична етика публічного переконливого мовлення.
48. Сутність суперечки та її різновиди.
49. Мистецтво конструктивної полеміки.
50. Комунікативні ознаки мовлення (правильність, логічність, доцільність, точність, виразність, ясність, естетичність, етичність).
51. Тропи (власне тропи і невласне тропи) і фігури; критерії їхнього виділення й розрізнення.
52. Види тропів і використання їх у публічних промовах.
53. Імідж сучасного оратора.
54. Засоби активізації уваги слухачів.
55. Невербальні засоби комунікації.

Електронне видання. Зам. № 9236/1.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>

